

Közép-Európai Közlemények

XV. évfolyam 2. szám, 2022/2.

№55

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XV. évfolyam 2. szám,
2022/2.
№55

Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
148. kiadványa

A megjelenés időpontja:
2022. december 01.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2021. május 1.–2025. május 1. közötti időszakban

Dr. habil. Bene Krisztián, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Dömök Csilla, Pécsi Tudományegyetem
Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK
Dr. PhD Miklós Péter – Tornyai János Múzeum, szakmai tanácsadó
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest)

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD Andrej Tóth – University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

A Szerkesztőség székhelye és levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására,
6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

1. **Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. **dupla vak lektorálás!**
2. **Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikk)
3. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
4. **2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
5. **Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a DSc eljárás során elfogadja.**
6. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
7. **Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában,** teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
8. **Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
 - adott évi első szám: **március**
 - adott évi második szám: **május**
 - adott évi harmadik szám: **október**
 - adott évi negyedik szám: **december**

A kedvezőtlen gazdasági környezet miatt 2022-ben folyóiratunknak két száma jelenik meg!

CENTRAL EUROPEAN STUDIES
a referenced journal of history, regional science, geography,
economics and management

Our journal was founded in 2008, as a scientific forum of the Virtual Institute for Central-European Research, in close cooperation with the University of Szeged. Four issues are published each year, in March, May, October and December.

Geographically, the topics are focused on Central-Europe, covering the following scientific areas: 20th century history and political-geographical issues, regional science (regionalism and regionalization), economics and business administration.

The journal is headed by an editorial board. Basically, papers are written in Hungarian, with English abstracts. But it is possible to submit papers written in English as well, with the permission of the editor-in-chief. Submitted papers are blind-reviewed by two lecturers.

Editor-in-chief:

László Gulyás – University of Szeged

Editorial Board:

Editorial Board:

Bene Krisztián, University of Pécs (Pécs)

Dömök Csilla, University of Pécs (Pécs)

Ferenc Szávai – University of the Reformed Church (Budapest)

Pál Péter Szabó, Eötvös Loránd University (Budapest)

Zoltán, Hajdú, Hungarian Academy of Sciences KRTK (Budapest)

Gabriella Keczer, University of Szeged (Szeged)

Péter Miklós, János Tornyai Museum (Hódmezővásárhely)

Zoltán Maruzsa, Eötvös Loránd University (Budapest)

Andrej Tóth, University of Economics (Prague)

Imre Nagy – University of Novi Sad (Novi Sad)

Márton Tonk, Sapientia Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca)

Published by:

VIKEK – Association for Research in Central Europe, Hungary

Address:

Egyesület Közép-Európa Kutatására Hungary,

6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

laszlo.gulyas65@gmail.com

Download from: vikek.eu

HU ISSN 1789-6339 (print)

HU ISSN 2676-878X (online)

Szeged, Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Nagybérlőből mintagazda. Nádosy Kálmán szerepe a dualizmus kori Dél-Dunántúl gazdasági életében. 9
- Szabó Máté:** A faipar jelentősége a dualizmus kori Dráva mente térségében. 29
- Czina Sára:** A New York Kávéház és vezetősége 1920 és 1936 között 49

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Horváth Anna:** A felzárkózás eszközei az észak-alföldi határregió kisvárosaiban . 67

A HORTHY-KORSZAK ROVAT

- Olasz Lajos:** Tervek a galíciai hatás kiigazítására 87

TRIANON 102

- Szabó Zoltán Tamás – Forgó Gábor – Alpek B. Levente:** A magyar védelmi ipar újraépítése Trianon és 2010 után – a két világháború között zajló haderőfejlesztés és a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program összevetése. 113

RECENZIÓK

- Kókai Sándor (2021):** A Marosszög történeti földrajza 17818-1918. Nyíregyháza–Kiszombor. *Recenzes: Demjén Balázs Ádám.* 153

KAPOSI Zoltán

egyetemi tanár, az MTA doktora
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
professor
University of Pécs Faculty of Business and Economics,
Pécs, Hungary

email: zkaposi@gmail.com

NAGYBÉRLŐBŐL MINTAGAZDA. NÁDOSY KÁLMÁN **GAZDASÁGI SZEREPE A DUALIZMUS KORI** **DÉL-DUNÁNTÚLON**

LARGE RENT SAMPLE FARMER. KALMÁN NÁDOSY'S
ECONOMIC ROLE DURING DUALISM ON THE
SOUTHERN TRANSDANUBIA

ABSTRACT

The Hungarian agricultural sector developed significantly in the second half of the nineteenth century. This was the time when the Western technologies and innovations were introduced to the domestic agriculture. However, it was important that trained professionals were working on the domestic large estates of whom had extensive knowledge of the Western manufacturing operations and were up to date on agricultural practices. Our study shows a case like this. Kálmán Nádosy (1832-1913) was coming from a middle-class family. In 1861 he – together with his brother István – leased the bankrupted estate of Szentlőrinc owned by the Prince Esterházy family. While leasing the estate he modernised its operations. His marriage with Mária Jeszenszky helped him to socially integrate into the community of land owners in Somogy and Baranya Counties. Nádosy played a leading role in many business organisation and he was the founder of many of them. After the leasing contract ran out he acquired a part of Helesfa village from the prince, north of Szentlőrinc. Later he also acquired lands in Tótkeresztúr and Görösgal from the heirs of Gusztáv Biedermann. By the end of the nineteenth

century his estate comprised more than 2400 hectares of land. He achieved results in viticulture, winemaking, livestock management and forestry. He won numerous street and trade fair awards. He was a great supporter of the Southern Transdanubian Lutheran Church where he worked as a leader for a long time; in the meantime, he also donated to schools and churches.

Kulcsszavak: uradalom, vállalkozó, Dél-Dunántúl, fejlődés, innováció

Keynotes: manor, entrepreneur, Southern Transdanubian, development, innovation

1. Bevezetés

A magyarországi agrárgazdaság a 19. század második felében gyorsan fejlődött. A reformkori nekilendülés után főleg az 1850-73 közti évek hozták a gyors növekedést, a mezőgazdaság aranykorát, majd pedig az 1880-as évekbeli megtorpanás után az 1890-es évektől már az intenzív gazdálkodás útjára léphettek a termelők. Ez volt az az időszak, amikor a hazai közép- és nagybirtokok egyre inkább a piac felé fordultak, s a tulajdonosok birtokaikat racionálisan a jövedelemtermelés érdekében szervezték át.¹ Ebben a folyamatban azonban már nemcsak a hagyományos arisztokrata réteg vett részt, hanem egyre nagyobb szerephez jutottak a más gazdasági ágazatokból érkezők is. Tanulmányukban egy ilyen esetet vizsgálunk, amikor is egy sikeres pesti textilkereskedő családból származó örökösök jelentek meg a Dél-Dunántúlon, ahol nagybérletet vállaltak föl, s eredményes gazdálkodást folytattak. Később egyikük 4300 kat. holdas birtokot szerzett, s mintaértékű gazdálkodást folytatott. Írásunk egyben ahhoz a régi közgazdaság-elméleti kérdéshez is kapcsolódik, hogy honnan is származik a magyar vállalkozó réteg, s a kereskedő tőke milyen szerepet játszott más ágazatok fejlődésben. A Nádossy család esetén keresztül azt mutatjuk be, hogyan lehetett minőségi gazdálkodást végezni egy nagybérleti gazdaságban, s ennek révén milyen lépésekben válhatott egy sikeres bérlő jómódú középbirtokossá Somogy és Baranya megyében a dualizmus korszakában, s ez a tevékenység hogyan kapcsolódott az egyre szélesebbé váló köztevékenységhez.

2. Nagybérletek a dél-dunántúli térségben

A piaci viszonyok erősödésével kiderült, hogy a nagybirtokok irányítása, a termékekkel való kereskedelem, a beruházások levezénylése egyre nehezebben átlátható és művelhető gazdasági szakismeretek nélkül. Nem

véletlen, hogy a hazai nagybirtokokon a 19. század utolsó harmadában a bérletek gyorsan szaporodtak.² A hosszú távú, 20-30 éves bérlet biztos pénzt hozhatott a tulajdonosnak. A bérlőkkel nemegyszer új, vállalkozó szellemű gazdaságirányítás érkezett, amely révén lépések történtek a belterjes gazdálkodás kialakítása irányába. A hazai közvélekedésben a bérlők tevékenységét – sokszor a látens vagy nyílt antiszemitizmus miatt is – általában leszólták. A bérleti gazdálkodás e nézetek szerint egyet jelentett a birtokok lerablásával, tönkretételével, amit a tulajdonosok az idegenek miatt elszenvedtek. Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy az általunk ismert dél-dunántúli uradalmak esetében a bérleti gazdaságok általában a jól működő agrárüzemek közé sorolhatók. Igen híres, a bérlői pozíción túlmutató, széles társadalmi tevékenységet végző családok sora jelent meg ebben a térségben. Csak néhányat említünk közülük. Híres bérlő volt a térségben Meller Henrik, aki hg. Festetics Tasziló hitbizományi birtokai közül először a vasvári, később a csurgói uradalmat vette bérbe.³ Meller 1908-ban költözött Csurgóra, ahol kastélyt épített. Támogatta helyi gimnáziumot, az egyházat, a Kossuth-szobor felállítását. Állatállománya messze földön híres volt, az 1930-as években húsertés-tenyészetével az ország 12 legjobb, díjazott nagygazdasága közé is bekerült.⁴ Haláláig, 1935-ig kezelte az uradalmat. A 14.000 holdas siklói uradalmat Kremzír Károly, illetve Khón Lipót és Adolf bérelte.⁵ Közülük Kremzír később a gróf Széchényi-féle barsi uradalmat bérelte ki, amelyből 1866-ban megvette a mintegy 700 holdas belcsa-pusztai birtokrészt, ahol kastélyt, s mellette egy hatalmas termelőkapacitású mezőgazdasági szeszgyárat is épített. Kántorjánosi Mándy Samu a hg. Esterházy család óriási kiterjedésű alsólendvai és lenti uradalmát bérelte ki, majd 1891 után a szentlőrinci uradalom került hozzá. A bérlő vagyonsodását jól mutatja, hogy ezzel párhuzamosan megvette Somogyban a hajdani gróf Hunyady, később Sina, majd pedig hg. Ypsilanti tulajdonban volt simongáti uradalmat.⁶ Mándy a szentlőrinci kastélyban élt, később országgyűlési képviselővé választották, több parlamenti bizottságban is szerephez jutott, illetve számos gazdasági társaság és bank vezetőségében is helyet kapott. Megjelentek a bérlők között a bankok, a gazdasági társaságok és a gyárak is. Ennek egyik ismert esete a 39.000 holdas Esterházy hg. tulajdonban lévő kaposvári uradalom Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság általi bérlete, ahol a bérlő felépítette a kaposvári cukorgyárat.⁷ A bérbe adott latifundiumok sorába illeszkedett a hercegi család szentlőrinci uradalma is, amit 1861-ben Nádosy István és Kálmán bérelt ki.

3. A Nádósy familia: származás és gazdasági felemelkedés

A Nádósy familia Trencsén megyéből származott, eredeti nevük Tersztyánszky volt. (Nevük írása igen változatos: Trsztyánszky, Tersztyánszky egyaránt előfordul. Tersztye magyarul nádist jelent, innen a későbbi nemesi előnév: nádasí.) A hajdan középbirtokos, később már csak egyszerű köznemesi familia egyes tagjai gyorsan polgárosodtak. Közülük többen Győrben, Pozsonyban iparosként és kereskedőként működtek, de találunk családtagokat a felvidéki és a dunántúli vármegyék hivatali életében is. A familia felemelkedésének egyik szála Nádósy István kereskedőhöz (1794-1866) kapcsolódik, aki az 1820-as években Győrből a gyorsan fejlődő Pestre telepedett át, s a Váci utcában nyitott posztókereskedést, amely a későbbiekben sikeres vállalkozássá vált. 1840-ben jogot kapott a „nádasí” előnév viselésére. Széchenyi és Kossuth barátja volt, 1848-ban a Pesti Ipartestület szervezője, ill. annak választmányi tagja. Jelentős volt karitatív tevékenysége: az evangélikus egyház nagy támogatójaként tartották nyilván.⁸ Felesége az evangélikus, sok helyütt birtokos jószási Purgly-familiából származott, házasságukból 13 gyerek született.

Nádósy István 1861-ig vezette kereskedő üzletét, majd azt átadta gyerekeinek.⁹ A családi osztozkodás eredményeképpen a legidősebb fiú, György lett a pesti üzlet vezetője, míg István (II.) és Kálmán a Dél-Dunántúlra telepedett át, ahol 1861-ben 29 évre bérbe vették a 10.750 holdas, Pécs és Szigetvár között elhelyezkedő Baranya-szentlőrinci uradalmat.¹⁰ Erre az alkalmat az teremtette meg, hogy a 29 uradalomból álló hg. Esterházy birtokkomplexum a rossz gazdálkodás miatt az 1860-as évek elejére csődbe jutott. 1860-65 között a zárgondnokság elrendelésével és különböző zárgondnokok kijelölésével számos tervezet készült a bevételek növelése, valamint az adósságok visszafizetése érdekében. 1861-65 között több birtok eladásához szereztek engedélyt, ugyanakkor hosszú távú uradalmi bérletek kialakításával próbáltak jelentősebb forrásokhoz hozzájutni. Természetesen olyan birtokrészeket, uradalmakat adtak el, amelyek amúgy is rosszul teljesítettek, s inkább vitték a pénzt, mint hozták. Ekkor adták el a lévai, az ipolypásztói, a bujáki, a véglesi, a szádvári, a bicsei, a sztrecsényi, a derecskei és a kisvárdai uradalmakat, s ez azt eredményezte, hogy a korábbi 684.448 holdas hercegi uradalom 466.256 holdra fogyott.¹¹ Ezt a lehetőséget használták ki a Nádósy-testvérek, akik 1861-ben szerződtek. (Van olyan bizonytalan forrásunk, amely szerint még apjuk, I. Nádósy István vette bérbe a birtokot, csak átengedte annak kezelését fiainak.) A Nádó-

sy-testvérek kezdetben Szentlőrincen laktak, pár évvel később viszont az uradalom északi részén fekvő Helesfán építettek egy kúriát. Kettejük közül az idősebb II. István már ismert agrárszakember volt, aki az 1850-60-as években a Gazdasági Lapokban, a Falusi Gazdában és a Kerti Gazdaságban több cikket is publikált.¹²

A szentlőrinci gazdaság mellett 1871-ben a Nádosy István és Kálmán a velük rokoni kapcsolatba került fülekkölcsényi Karczagh Istvánnal és Bélával együtt kibérelték a hg. Batthyány-hitbizomány uradalmait is. (Nádosy István felesége Karczagh Hermina volt.) Az addigi hitbizományi tulajdonos, herceg Batthyány Fülöp 1870-ben halt meg, s az új tulajdonos, herceg Batthyány Gusztáv, aki folyamatosan Londonban élt, nem akarta szétaprózni birtokait, ezért a négy hitbizományi uradalmat (Körmend, Kanizsa, Ludbreg, Inta, mintegy 28.000 holdat) egyben bérbe adta. A bérlet 25 évre szólt. Az ekkor készült vagyonleltár szerint jó majorságokkal és jelentős állattartással rendelkező uradalmakat vehettek át a bérlők.¹³ Azonban egy váratlan esemény megzavarta a bérleti gazdálkodás működését. Az idősebb testvér, Nádosy II. István 1876-ban, 48 évesen váratlanul meghalt, s mivel annak legidősebb fia, III. István ekkor még kiskorú volt, ezért Kálmán egyedül nem vihette a két bérletet, így Nádosy Kálmán kilépett a Batthyány-hitbizományi bérletből, s csak a szentlőrinci birtokot vezette tovább.

4. Nádosy Kálmán és a szentlőrinci bérleti gazdálkodás

Nádosy Kálmán (1832-1913) a 19. század utolsó harmadában Baranya és Somogy megyében köztisztviselőként álló, a gazdaság számos területén aktív tevékenységet végző elismert agrárszakemberré, korabeli divatos megnevezés szerint gazdává vált. Pedig nem végzett gazdasági iskolát, ellentétben bátyjával.

Kálmán korábban katonának készült; tüzéradakémián tanult, majd huszárkapitány lett, de lábtörése miatt leszerelt, s vállalkozó lett. Ahogyan egy későbbi cikkben megjegyezték: „a kardból sarlót csinált”.¹⁴ Dél-dunántúli társadalmi beilleszkedését elősegítette házassága is. 1866-ban házasodott: a szentlőrinci uradalom mellett lévő bükkösdi és megyefai régi középirtokos családból származó Jeszenszky Máriát (1844-1920) vette feleségül.¹⁵ Az idők során három fiúk és négy lányuk született. A família hosszú távon kívánt berendezkedni e tájon (ezt már a 29 évre vonatkozó bérleti szerződés is mutatta). A gyermekek kiházásításával a Nádosyak rokonságba kerültek a környék nevesebb középirtokos családjaival, így a Jeszenszky, a Fornszek,

a Thassy, a Kammerer, a Folly és a Kacskovics familiákkal. Nádósy fiait tudatosan taníttatta. Pontosán tudta, hogy a magas szintű iskolai és szakmai végzettség a gazdasági haladás alapfeltétele. Fiai közül Elek Németországban gazdasági akadémiát, Imre Budapesten jogi egyetemet végzett; ugyanakkor Kálmán unokaöccse, III. István szintén Németországban, Hohenheimben végzett gazdasági akadémiát.¹⁶

A Nádósy-testvéreket nyilván motiválta az 1850-es években élénkülő agrárkonjunktúra: az 1873-as gazdasági válságot megelőző két évtizedben igen jelentős kereslet volt a Habsburg Birodalomban mezőgazdasági termékek iránt. A szentlőrinci uradalom kifejezetten jó adottságokkal bírt. Központja, a járási székhelyként is működő Szentlőrinc mezőváros a nyugat felé tartó igen forgalmas úton, Pécs és Szigetvár között félúton feküdt. De még ennél is fontosabb volt, hogy a mezőváros állomása volt a Pécs-Barcs vasútvonalnak, amelyet 1868-ban adtak át, s amellyel a dinamikusan fejlődő Barcson keresztül már el lehetett érni a Déli Vasút vonalait.¹⁷ Hasonlóan nagy jelentősége volt annak is, hogy 1881-82-ben megépült a Kelenföld (Budapest) – Szentlőrinc vasútvonal, amely pedig a főváros közvetlen elérhetőségét biztosította immáron a pécsi kereskedőkön túl a térség más vállalkozóinak is.¹⁸ Szentlőrinc lakossága az 1860-as évek közepén még csak 1250 fő volt,¹⁹ amely azonban a századfordulóra már csaknem megduplázódott (2354 fő).²⁰ Az uradalom földjei 17 kisebb-nagyobb falu határában helyezkedtek el, amelyek nagyjából egy 15-20 km sugarú körben feküdtek, egyedül Istvándi falu lógott ki a körből, amely Szentlőrinc-től mintegy 30 km-re nyugatra található.²¹ A birtok a hg. Esterházyak déldunántúli latifundiumai között kicsinek számított, elég csak arra gondolni, hogy az alsólendvai uradalom 63.000, a kaposvári 40.000, a dombóvári és az ozorai együtt mintegy 99.000 holdas birtokok voltak.²² A domínium döntően a Mecsektől délre feküdt, viszont ki volt téve a nagy esőzések, árvizek idején a Mecsekből és a Zselicből lezúduló patakok szeszélyének, ami miatt jelentős gátépítést és csatornázást kellett végrehajtani. 1866-ban az uradalom területéből 4984 hold volt a szántó, 749 hold a rét, míg az erdő 3945 holdat tett ki.²³ A gazdaságföldrajzi adottságok lényegében minden művelési ágnek kedveztek, hiszen jó minőségű szántói, a Bükkösi-patak mentén kaszáló rétjei, a Mecsek nyugati lankáin nagy kiterjedésű erdői voltak. Ellentétben a megszokott gyakorlattal, az erdőket is bevonták a bérletbe.

Nádósy Kálmán jelentős fejlesztések és beruházások eredményeképpen a birtokot mintagazdasággá tette. Folyamatosan javult az eredményesség, amit mutat a növekedő bérösszeg nagysága is, amely 1866-ban még csak 40.000 forint, ezzel szemben az 1890-es években már 86.000 forintot tett ki.²⁴

A nagybérülő törekvő, energikus, gazdasági újításokat kereső és alkalmazó vállalkozó volt. Kihaszználva az 1880-as évek elejéig tartó agrárkonjunktúrális lehetőségeket, számos területen ért el figyelemre méltó eredményt. Ezek közül két ágazatra hívjuk föl a figyelmet. Nádosy komoly eredményeket ért el a szőlészet-borászat területén. Piacra vagy kiállításokra vitt borai kiválóak voltak. A termékek az Országos Közpince segítségével a legtávolabbi helyekre is eljutottak. Az 1885. évi Országos Kiállítás katalógusa szerint 1867-től Nádosy borait „HELYESFA” (a mai Helesfa falu korabeli neve) bélyeges palackokban hozták forgalomba, amelyek Bécs, London, Calcutta, Párizs stb. kiállításain érmekeket nyertek.²⁵ Lényeges, hogy nemcsak saját boraikra voltak tekintettel, hanem ösztönözték a helyi termelőket is minőségi borok létrehozására. Ezt jól mutatja, hogy az 1879. évi székesfehérvári országos kiállításon Baranyából 24 termelő mutatott be bort, „Ezek között a legtöbbben Helyesfáról valók (egyszerű földművesek), akiket Nádosy úr buzdított a kiállításban való részvételre”.²⁶ Az 1880-as évek közepétől Baranyát is elérte a filoxéra-járvány, s alig pár év alatt végigsöpört a térségen. Ennek következtében a szőlők jelentős részét ki kellett vágni, s új fajtákkal betelepíteni. A megújítás terén Nádosy Kálmán élen járt: saját 28 holdas szőlőjében szénkénegezési eljárással ért el látható eredményeket.²⁷

A másik kiemelkedő tevékenysége az állattartás területén figyelhető meg. Elsődlegesen a szarvasmarha- és a lótarás területén hozott létre maradandót. Még Istvánnal együtt alapították 1869-ben Szentlőrincen az angol, félvér ménest, amellynek tenyésztését Nádosy Kálmán személyesen irányította. A ménes alapját a kladrubai, a lipicai és a szigetvári (volt Czindery) ménesekből vásárolt, de Somogy és Tolna megyei beszerzésekkel is gyarapított állomány adta, amelyhez ismert nevű angol telivér méneket hoztak. Ezek ivadékai az 1880-as évek közepére már évi 42 darabot adtak. A tenyésztés-irány a jóvérű, erős csontozatú ménék mellett a hintós és hámos munkások nevelése volt, amelyeket jelentős számban tudtak piacra is vinni.²⁸

Birtokvásárlás és önálló gazdálkodás

Az Esterházy-bérlet lejártakor (1891) Nádosy már 61 éves volt. Érdekes vonása a korabeli üzleti filozófiának, hogy ekkor már a nyugalmat és a biztos, békés öregkori megélhetés lehetőségét kereste. Ehhez persze egy volt uradalmi bérülőnek saját tulajdonú földbirtok kellett. Az európai és a magyar gazdasági gyakorlatban sok olyan esetről tudunk, amikor a kockázatos üzleti tevékenység folytatása után a vállalkozó stabil vagyonba menekítette tőkéjét, vagyis legtöbbször földet, nagybirtokot vásárolt.²⁹

Nádasy esetében adódott, hogy a lehetséges birtok azon a területen legyen, amit már ismert, s ahol korábban gazdálkodott. Nádasy 1891-ben rövid időre Budapestre költözött.³⁰ Erre minden bizonnyal azért is szükség volt, mert az ottani textilüzletet vezető testvére meghalt, s vélhetően örökösödési kérdések merültek föl. Később azonban visszatért, s Esterházy hercegtől földet vásárolt Helesfán. Erre az alkalmat az adta, hogy a szentlőrinci uradalom nem volt a hitbizomány része, vagyis abból szabadon lehetett birtokrészeket eladni, ráadásul az új bérlő nem is akarta az egész uradalmat kibérelni. Ezt követően a Biedermann Gusztáv halála után az özvegyéhez került mozsgói uradalomból tudott még birtokrészeket vásárolni:³¹ 1892-ben megvette a Helesfától nem messze lévő, már Somogy megyébe eső Tótkeresztúr (ma Almáskeresztúr) urasági földjét, majd pedig szintén Somogyban a Szigetvártól nyugatra lévő, közigazgatásilag Kistamásihoz tartozó Görösgal-pusztá egy részét is, amit nagy valószínűséggel kiegészített még több kisebb birtokdarabbal is. Ezt könnyen megtehetette, mivel ezen a vidéken (Kistamási, Molvány, Nemeske, Görösgal stb.) egyre másra váltották egymást különböző birtokosok: a terület kis- és közepes méretű, pár száz holdas nemesi földekből állt, amelyeken sokszor hamar túladtak a birtokosok.³² A helesfai, tótkeresztúri és görösgali földek együtt 1895-ben már 4230 holdat tettek ki, amely jóval meghaladta a környék középbirtokosainak földállományát.³³

Helesfán 1417 holdas birtoka volt Nádasy Kálmánnak. A település a Mecsek déli lankáin feküdt, ezért nem véletlen, hogy abból 1265 hold (89%) erdő, s mindössze 116 hold volt a szántó.³⁴ Az erdő sokoldalú jövedelemforrás volt abban az időben, a korszerű erdőművelés révén, fordarendszerben művelve a faértékesítés, de azon túl a vadászati lehetőségek is sokat adhattak a birtokosnak.

Nádasy munkásságában sok esetben látszik a természet szeretete, a természeti értékek megóvása, amelynek számos példája még ma is látható. Így például Gyűrűfű falunál található az Isten kútja, ahol a forrás mellett emlékkő áll, amit 1862-ben a Nádosyak helyeztek el. A kövön ez olvasható: *„Vándor, ha szomjúság ér itt, e rengeteg erdőben, állj meg itt az Isten-kútnál, enyhet találsz itt e kemény bükkfa tövében. Vedd az ivókát kezvedbe, éltesd szegény magyar hazát. A bor hevít, a víz életet, de a bornak ára vagyon, vizet a természet ingyen ad. 1862.”*³⁵

A birtok különlegességét adta a 20 hektáros „kastélypark”, amelynek különleges volt a növényzete. A Nádasy testvérek általában Szentlőrincen laktak, de 1864-ben felépítették az első helesfai kúriát is a falutól távol a dombtetőn (Nádasy-telep). Ez a földszintes, fehérre meszelt 9 szobás udvar-

ház volt az az épület, ahol Nádosity Kálmán lakott a századforduló idején. A ház sokáig hangos volt a rendezvényektől, összejövetelektől.³⁶ A parkban helyezték el apjuk emlékére 1876-ban a Ferenczy István által készített fehér márvány oroszlánszobrot.³⁷ A másik különlegesség Nádosity 28 holdas, saját tulajdonú szőlészete és borászata volt. (Tegyük hozzá, hogy testvére fiának, III. Istvánnak is volt egy 70-80 holdas szőlője Helesfán, ahol az 1890-es években gazdálkodott.).

A Görösgal központú birtok 1895-ben 2813 holdat tett ki. Ezt a birtokot Nádosity Kálmán fiával, Elekkel együtt használta, aki később annak nagy részét örökölte is. A falu adottságai már jobban kedveztek a mezőgazdasági termelésnek: 805 holdon folytathattak szántóföldi növénytermelést. A gazdaságban 30 állandó cselédet foglalkoztattak. 169 hold rét és 124 hold legelő szolgálta az állattartást, míg a jókora méretű, 1662 holdas erdő foglalta el a birtok 59%-át. Hozzátehetjük, hogy ezeken a dél-dunántúli területeken a jelentős arányú erdő egyáltalán nem ritkaság. A görögali gazdaság különlegessége az állattartásban látható: 1895-ben 190 szarvasmarhát, 57 lovat és 343 sertést tartottak.³⁸ Piacként Szigetvár és Pécs szolgált. Ehhez persze gazdasági beruházásokra volt szükség: az istállózó állattartáshoz téglapületek, takarmánytárolók kellettek, ekkora létszámú sertésállományról való gondoskodás már komoly méretű sertéstelepeket feltételezett. Az 1890-es évek vége felé a korosodó Nádosity Kálmán már egyre inkább átadta a birtokirányítást fiának, Nádosity Eleknek.

5. Gazdasági köztevékenységének szélesedése

Nádosity Kálmán dél-dunántúli beilleszkedését nagyban elősegítette, hogy Pécs városban, illetve Baranya és Somogy megyében egyre több gazdasági köztevékenységet látott el. Mutatja ezt az is, hogy 1877-ben Pécssett feleségével együtt 28.000 forintért házat vásárolt: a korábban birtokszomszédnak számító dezséri Országgh-család házat vették meg a Szechenyi tér 12. sz. alatt.³⁹ Erre azért is szüksége volt, mert tevékenysége egyre inkább a dinamikusan fejlődő városhoz kötötte, amely ugyan önálló törvényhatósági jogú város volt, de ugyanakkor Baranya vármegyének is a központja. Nádosity hosszú időn keresztül tagja volt Baranya vármegye közgyűlésének, 1887-ben (vagyis még szentlőrinci bérlő korszakában) 2. volt a megyei virilislistán.⁴⁰

Fontos szerepet töltött be az 1872-ben megalapított Baranyavármegyei Gazdasági Egyesületben. Ebben az időben sorra alakultak a megyei gaz-

dasági egyesületek, például a szomszéd Somogy megyében már 1860-ban létrehozták a Somogyvármegyei Gazdasági Egyesületet.⁴¹ Nádós előbb al-elnöke, majd 1877-1892 között elnöke volt a baranyai egyesületnek. 1875-ben elindították az egyesület Gazdasági Néplap című kiadványát, Liebbald Béni szerkesztésében és Taizs Ferenc nyomtatásában. István 1876. évi halála után Nádós Kálmán egyedül is folytatta a munkát egészen 1892-ig.⁴² Az egyesületi munka során szorgalmazta az egyoldalú szántógazdálkodás megváltoztatását, az új módszerek alkalmazását. Ismertek voltak például a megyében az általa szervezett szántóversenyek, ahol a kisgazdák is elleshették a modern művelési módszereket. Elnöke volt a Baranya megyei Lótenyésztési Bizottságnak. Gazdálkodása mellett kisebb szakmai cikkeket is publikált hazai folyóiratokba. Nádós az Országos Erdészeti Egyesület alapító tagja volt.⁴³ Alapvetően érdekelt volt abban, hogy a kereskedelmi lehetőségei szélesedjenek, ezért 1894-ben a Szigetvár-Kaposvár vasútvonalat kialakítandó társaság ülésén 10.000 forint támogatást ajánlott fel a vasút létrehozásához.⁴⁴ Ez persze a jelen lévő órásbirtokosok (Biedermann, Széchényi stb.) sokkal nagyobb összegű felajánlásai mellett eltörpült, de nem is volt elvárható egy párezer holdas középirtokostól nagyobb áldozat.

A korabeli agrárgazdasági eredmények megismertetésében és a paici részesedés növelésében nagy szerepe volt a különböző kiállításoknak, vásároknak, amelyeket rendszerint a nagyobb városokban rendezték meg. Pécsen az első nagyobb kiállításra 1888-ban került sor, amely egyben országos kiállításként is funkcionált. Maga a rendezés gondolata a Baranya megyei Gazdasági Egyesület és az 1882-től működő Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara köréből indult ki. Előbbinek elnöke Nádós Kálmán, utóbbinak titkára Záray Károly volt, ők ketten tettek legtöbbet a kiállítás megrendezéséért. Nádósyt az 1888. évi Pécsi Országos Kiállítás Végrehajtó Bizottságának elnökévé választották.⁴⁵ A kiállítást jelentős szervező munka előzte meg, végül 923-an jelentették be részvételi szándékukat. Alapvető jellemzője volt ennek a kiállításnak, hogy az európai mintáknak megfelelően a jelesebb kiállítók meseszerű kastélyokra hasonlító, szép, könnyen felállítható és elbontható pavilonokat építettek fel, amivel varázslatossá kívánták tenni termékeiket a látogatók számára. Tény, hogy már az első napon 3000 látogató nézte meg a kiállítást.⁴⁶ Az országos gyakorlatnak megfelelően díjakat is osztottak, amelyek nagy részét a pécsi vállalkozók kapták. Bár a borkultúra filoxeravész okozta nehézségei árnyékot vetett a rendezvényre, összességében mégis sikeres volt a pécsi kiállítás.⁴⁷

Nádós felismerte, hogy a 19. század vége felé egyre nagyobb szükség volt az agrárium vertikális kapcsolatainak mélyítésére és a többi ágazattal

való összekapcsolódásra. Erre a dél-dunántúli vidék egy különleges gazdasági adottsága adott alkalmat. A Dráva mentén és a szlavóniai területeken a lakosság egyik fő megélhetési forrása már régóta a sertéstartás volt. Magyarországon a 19. század második felében gyorsan terjedt a sertéstartás, ez volt a nagy mangalica-korszak. Jól mutatja ezt, hogy 1870-ben 124.756, míg 1884-ben már 131.260 sertést tartottak Baranyában.⁴⁸ Azok a vállalkozások, amelyek e hatalmas tömegű sertés összegyűjtésével, hizlalásával és értékesítésével foglalkoztak, nagyon jól járhattak. A legnagyobb ilyen sertésértékesítő vállalat Kőbányán jött létre, míg a Dunántúlról már száz éve a soproni kereskedők vitték ezerszámra a sertéseket Ausztria és Németország piacaira. Ebből a hatalmas piacból akartak kihalászni maguknak egy szeletet a baranyai és pécsi vállalkozók, főleg azután, hogy a vasúti összeköttetések kiépültek a fontosabb piacok felé.

Alkamat adott a szervezésre az is, hogy Pécsen, az akkor kb. 25.000 fős városban egy 1879. március 17-i városi tanácsi határozat megtiltotta a belvárosban való disznótartást és a húsfeldolgozók működtetését, így a sertéstartás a külvárosokba szorult. Ezt követően merült föl egy, a város határában létesítendő sertéshizlaló telep kialakításának a gondolata. A kötelező adminisztratív körök után 1884-ben létrejött a „Szontagh és társai pécsi sertéshizlaló és előlegezési társaság” 20 taggal, köztük Nádasy Kálmánnal. Ez a társaság kötött szerződést a várossal a sertéshizlaló telep felépítéséről, amit a Sziget külvárosi területen, a Megyeri út mentén építették föl. A telep folyamatosan bővült, egyre több beruházás történt (ólak, gőzmalom, nagy teljesítményű artézi kút stb.), s növekvő számú állatot tudtak befogadni hizlalásra. A versenyképesség fenntartása, a továbblépés és a bővítés már részvénytársasági formát követelt. A betéti társaság 1890-ben alakult át Pécsi sertéshizlalda és áruraktár részvénytársasággá.⁴⁹ Az igazgatóság tagjai tapasztalt gazdákból, iparosokból, kereskedőkből, szakemberekből kerültek ki. Nádasy Kálmán, mint a vállalat egyik megalapítója, a társaságnak vezető férfia és elnöke oroszlánrészt vállalt a cég működtetéséből. A vállalat sikeres volt: 1884-1908 között 382.952 korona nyereséget termelt, ezalatt osztalékként évi átlagban 4,5%-ot fizetett.⁵⁰ Mellette a vállalati vagyon folyamatosan növekedett. A cég az 1890-es években évi 1500-2000 sertést vitt ki Németországba,⁵¹ de a 20. század eleji német beviteli szabályok szigorodása után Ausztria maradt a külső piac. Nádasy írta meg a vállalat első negyedszázados történetét is 1909-ben, amely könyv formában is megjelent. (A cég vezetése halála után arcképét megfestette, s azt az elnökség üléstermében helyezték el.)

Társadalmi szerepvállalásai is segítették a dél-dunántúli társadalomba való betagozódását. Apja és bátyja nyomdokain járva támogatta az evangélikus egyházat. 1876–1901 között a pécsi ágostai hitvallású Evangélikus Egyházközség világi elnöke volt, s ennek során anyagilag és szervezéssel is segítette egyházát.⁵² Társadalmi tevékenységét koronázta meg két kitüntetés: 1879-ben a király Nádosy Kálmánnak, a törvényhatósági bizottság tagjának a közigazgatás terén tanúsított sikeres működéséért a Ferencz József rend lovagkeresztjét adományozta,⁵³ majd pedig 1889-ben „*a közügyek terén szerzett érdemei elismerésül*” királyi tanácsosi címet kapott.⁵⁴

6. Az örökség és sorsa

A századforduló környékén már csaknem 70 éves Nádosy Kálmán 1901 után a gazdálkodástól visszavonult, a továbbiakban Helesfán élt a kúriájában feleségével és két évvel idősebb, de hajadon maradt nővérével, Idával.⁵⁵ A görögali gazdaságot egy ideig még fiával együtt vezette, ezért néha ott is lakott, a régi, barokk stílusban épült kúriában. Nádosy Kálmán 1913-ban halt meg a görögali házban.⁵⁶ Természetesen az igen szapora család miatt a birtokok egyben tartására nem volt sok esély. Nádosy Kálmánnak hét gyereke volt és számos unokája; ugyanakkor testvére, II. István ágát is ki kellett elégítenie, hiszen az 1890-es években végbe vitt földvásárlásai abból a pénzből történtek, amit testvérével, illetve annak fiával, III. Istvánnal együtt szerzett. Egy igen bonyolult öröklési modell sejlik fel szórt forrásaink alapján, de mindennek az alapja az volt, hogy szét kellett választani a két főág (Kálmán és II. István) vagyoni igényeit.

Az egyik kérdés Helesfa volt, ahol az 1890-es évek elején még egy „kúriát” építettek, minden bizonnyal II. István leszármazottainak. Ez már arra utal, hogy ezt a földet megosztották. A továbbiakban III. István (1854-1926) a rá eső részeket eladogatta. Ami Kálmán ágának Helesfán megmaradt, az a már korábban jelzett szőlő volt az egyik kúriával, parkkal. A birtokszerző 1913. évi halála után Helesfa rá eső részét az özvegye örökölte, majd annak 1920. évi halála után Kálmán nővérére, Idára szállt; 1923-ban pedig Kálmán második fiára, Nádosy Imrére, a későbbi budapesti rendőrfőkapitányra. Nádosy Imre örökölte 1913 után a pécsi Széchenyi téri házat is, amit hamar, 1917-ben el is adott. Imre földjének másik részét az 1400 holdas görögali birtoktest 500 holdja képezte, amit azonban budapesti életvitele miatt bátyja, Elek kezelte.⁵⁷ A tótkeresztúri 1800 hold birtokot 1914-ben az örökösök bérbé akarták adni, a háború előtt többször hirdették is a

Köztelekben. Bérlő azonban vélhetően nem akadt, ezért e földnek is átala-
kult a tulajdonszerkezete.⁵⁸ A birtok nagy része Kálmán 1868-ban született
lányáé, Nádosy Máriaé lett, akinek férje a középbirtokos Kammerer Ferenc
volt, így a későbbiekben a Kammerer-família rendelkezett a földdel. Tót-
keresztúron (Elek-majorban) volt egy ma is meglévő kúria. De örökölt Tót-
keresztúr alammelléki határából Nádosy Elek is 122 holdat. Szintén földhöz
jutott Nádosy Kálmánnak 1876-ban született utolsó fia, vagyis II. Kálmán
két gyereke, a háború előtt még kiskorú III. Nádosy Kálmán és Nádosy
Dóra, akik ebből a földből az alammelléki határban 192 holdat, a mozsgói
határban 335 holdat kaptak.⁵⁹

Nádosy Kálmán fiai közül csak Elek (1872-1934) folytatta apja sikeres
gazdasági tevékenységét. Görösgal nagy része a kezére került, amely egy
tagban lévő, jó minőségű területet jelentett. Az 1920-as évek közepén,
vagyis már túl a Nagyatádi-féle földreform birtokcsökkentő lépésén, az
ott lévő földje 815 holdat tett ki, amelyből 541 hold szántó, 188 hold pedig
legelő volt,⁶⁰ amelyből látszik, hogy továbbra is alapvetően szántóföldi
növénytermesztéssel és állattartással foglalkozott. Nádosy Elek tagja volt
a megye törvényhatósági bizottságának,⁶¹ míg az 1928. évi országgyűlési
választásokon a Szigetvári választókerület képviselőjévé választották.⁶²
A többiek azonban a gazdálkodás terén nem voltak túl sikeresek. Nádosy
Imre főkapitány, miután kiszabadult a frankhamisítási botrányban játszott
szerepe miatt a börtönből, nem akart gazdálkodni, sem politizálni, s élete
maradék részét filmforgalmazással s egyéb tevékenységekkel töltötte.
A másik ágon Nádosy III. István (1854-1926) mikor lejárt a szentlőrinci
bérllet, Szlavóniában bérelt egy földet, majd ezt követően felesége (Forn-
szek Zsuzsanna) birtokán, Boldogasszonyfán gazdálkodott.⁶³ Ezt a földet
adta 1910-ben fiának, majd Pécsre költözött, ahol 1927-ben halt meg. Fia,
IV. István megkapta a boldogasszonyfai birtokot, ami aztán csődbe jutott,
míg Margit a helesfai szőlőt és kúriát kapta. 1910-ben házasodott: férje
Mattyasovszky-Zsolnay Tibor lett, s a pár a háború előtt át is építette a
helesfai épületet mai kastélyformájára.⁶⁴

7. Összegzés

A fenti esetből látható, hogy a 19. századi piacgazdaság működése során
a vállalkozói életutak igen különlegesek is lehettek. Nádosy Kálmán pesti
kereskedő családból származott, testvérével együtt uradalmi nagybérlő lett,
majd harminc éves bérlleti gazdálkodása során anyagilag megerősödve egy-

részt elismert gazdasági szakemberré, másrészt jómódú középbirtokossá vált. Sok példa igazolja, hogy a dél-dunántúli megyék agrárgazdaságának jót tett, hogy kívülről jött vállalkozók jelentek meg a térségben, akik racionális felfogásukkal, jövedelemtermelő attitűdjükkel alapvetően formálhatták át a helyi környezetet. Nádosy nevéhez minőségi gazdálkodás, magas szintű szervezőkészség és áldozatosság, egyházához és identitásához való szoros kötődés kapcsolódik. Sok évtizedes munkájával sokat tett a baranyai és somogyi agrárgazdaság fejlesztéséért.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Orosz István (1989): 821-831. old.
- 2 A bérletekhez lásd: Puskás Júlia (1962) című kandidátusi disszertációját.
- 3 Lásd: Gazdacímtár (1911) táblázatos adatait.
- 4 <http://www.csurgo.hu/hu/hirek/1-hirek/369-hazak-es-lakoik-a-meller-kastely>
- 5 Czeiningger Tamás (2001): 22. old. Forrásközlés, 1903. évi összeírás.
- 6 Mándy életére: Parlamenti Almanach (1926): 320–321. old.
- 7 Újváry Imre (1914): 333. old.
- 8 Nádosy I. István életéhez lásd: Vasárnapi Újság, 1864. június 19. (25. szám) 1-2. old.
- 9 F.: Vasárnapi Újság, 1888. aug.1.
- 10 Nyuláshyné Straub Éva (1976): Melléklet. (A települést ma Szentlőrincnek hívják.)
- 11 Lásd: Nyuláshyné Straub Éva (1976) adatait.
- 12 Szinnyei Merse Pál (1903): <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
- 13 HU MNL OL P 1313. Fasc. 138. 1871. év.; Fasc. 139. No. 374.; No. 535–549; 374.; MNL VaML VII–1/d/bb. Fasc.17. III. 26/117/1882.
- 14 Vasárnapi Újság, 1888 (33. szám), 538. old.
- 15 A Jeszenszkyekre lásd: Sonkoly Károly (1995): 199-254. old.
- 16 Mattyasovszky-Zsolnay Péter szíves közlése.
- 17 Barcs gazdasági változásaira lásd: Szabó Máté (2021)
- 18 Erdősi Ferenc (1986): 393-398. old.
- 19 Fényes Elek (1866): 39. old.
- 20 Népszámlálás (1900): 2. 186. old.
- 21 Lásd: HU-MNL-OL S 16. No. 0520. uradalmi térképet.
- 22 Kaposi Zoltán (2014/b): 246. old. alapján.
- 23 Nyuláshyné Straub Éva (1976): 3. sz. melléklet alapján.
- 24 Uo. 9. sz. melléklet; ill. lásd még: HU-MNL-OL S 16. No. 0520.
- 25 Kiállítási Katalógus (1885) alapján.
- 26 Pécsi Figyelő, 1879. június 21., 2. old.
- 27 Lásd pl. Borászati Lapok, 1897. szeptember 12., 562. old.
- 28 A ménésleíráshoz: Vadász- és Verseny-Lap, 1885. június 25., 276. old.
- 29 A legismertebb esete ennek a folyamatnak a híres közgazdász, David Ricardo tevékenysége.
- 30 Pécsi Figyelő, 1891. május 16., 2. old.

- 31 Kaposi Zoltán (2019): 138. old.
- 32 Kaposi Zoltán (2019). Görösgal előbb Kistamásihoz, később Nemeske faluhoz tartozott.
- 33 Gazdacímtár (1895): 73., ill. 109. old. adatai alapján.
- 34 A méretekre: Gazdacímtár (1895): 73. old.
- 35 <http://baranyatermeszetbarat.hu/index.php/lexikon/58-del-zselic-lexikona>
- 36 A visszaemlékezéshez lásd: Nemzeti Újság, 1928. május 27., 10. old.
- 37 Pusztai László (1981): 292-293. old.
- 38 Gazdacímtár (1895): 109. old.
- 39 Lásd Madas József (1977) adatait.
- 40 Nagy Imre Gábor főlevéltárosnak, a MNL BaML osztályvezetőjének szíves közlése.
- 41 Molnár István (1929): 5. old.
- 42 Pécsi Figyelő, 1896. április 3., 5. old.
- 43 Erdészeti Lapok, 1913. március
- 44 Erdősi Ferenc (1983): 223. old.
- 45 Vasárnapi Újság, 1888. augusztus 12. (33. szám) 1–2. old.
- 46 Bezerédy Győző (1996): 37. old.
- 47 Uo. 38-39. old.
- 48 Várady Ferencz (1896): 552. old.
- 49 Sertéshizlaló 1909. 38. old.
- 50 Uo. 47. old.
- 51 Ágh Timót (1894): 240. old.
- 52 Baldauf Gusztáv (1926): 43-45. old.
- 53 Pécsi Figyelő, 1879. november 15. 2. old.
- 54 BFL. K 20. No. 69151. 1889. ikt. szám: 109.
- 55 Mattyasovszky-Zsolnay Péter szíves közlése.
- 56 Nádosy Kálmán halálához lásd: Pécsi Napló, 1913. március 2., 4. old.
- 57 Nádosy Imre örökségéhez lásd pl.: Pécsi Napló, 1926. január 8., 3. old.
- 58 Köztelek, 1914. május 9, 16. és 20. old.
- 59 Lásd: Gazdacímtár (1911) és Gazdacímtár (1925) adatait.
- 60 Gazdacímtár (1925): 283. old.
- 61 Dunántúl, 1934. szeptember 1., 3. old.
- 62 Kis Újság, 1928. március 9., 5. old.
- 63 Pécsi Napló, 1926. július 21., 3. old.; Újság, 1926. július 21., 6. old.
- 64 Mattyasovszky-Zsolnay Péter szíves közlése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Tmót (1894): Pécs szab. kir. város múltjából és jelenéből. Pécs
- Baldauf Gusztáv (1926): A Pécsi Ág. Hitv. Ev. Egyházközség története keletkezésétől 1917-ig. Pécs
- Bezerédy Győző (1996): A pécsi vásárok 1846–1937. In: B. Horváth Csilla – Bezerédy Győző: A pécsi vásárok 150 éves története. A termékbemutatótól a nemzetközi vásárig. Pécs
- Czeininger Tamás (2001): Gróf Benyovszky Móric főispán. Abaliget
- Erdősi Ferenc (1983): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. 4. A vasúthálózat kialakulása. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 1983. Kaposvár
- Erdősi Ferenc (1986): Baranya közlekedési hálózatának fejlődése a 19. század második felében. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985-1986. 393-416. Pécs
- Fényes Elek (1866): Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból. Pest. 1. kötet
- Kaposi Zoltán (2014/a): A föld és a család kapcsolata a dél-dunántúli középbirtokosok körében a 18–19. században. In: Kult László – Ódor Imre (szerk.): Rangos famíliák - jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2014/b): A herceg Esterházy család magyarországi földbirtoklása. In: Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüsi László – Schmidt Mayer Csaba (szerk.): Griff karddal és rózsával. Az Esterházy család története. Annales Tataienses VII. Tata. 237-260.
- Kaposi Zoltán (2019): Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 14. Budapest
- Kiállítási Katalógus (1885): Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás Katalógusa. Budapest
- Madas József (1977): Pécs telkei, házai és utcái. Az 1977. kiadású könyv elektronikus feldolgozása. In: http://mnytud.arts.unideb.hu/madas/adatbazis.php?kozvetett=N%C3%A1ldosy&teljes_keres=text
- Molnár István (1929): A Somogy Vármegyei Gazdasági Egyesület története. Kaposvár
- MVV Somogy (1914): Magyarország vármegyéi és városai 17. Somogy. (Szerk. Csánki Dezső). Budapest
- Nyulászsné Straub Éva (1976): A hg. Eszterházy-hitbizomány 1865-ös pénzügyi csődje és előzményei. Budapest. ELTE, Doktori értekezés. (Kézirat).

- Orosz István (1989): A mezőgazdaság modernizálása. Magyar Tudomány 34. (1989) 10-11. 21-31.
- Parlamenti Almanach (1926): Baján Gyula (szerk.): Parlamenti Almanach az 1922–27. évi Nemzetgyűlésre. Budapest
- Puskás Júlia (1962): A földbérletek elterjedése és szerepe a mezőgazdaság tőkés fejlődésében a XIX. század végéig. Kandidátusi disszertáció (Kézirat). Budapest, MTA Könyvtár
- Pusztai László (1981): Ferenczy István orosz-lánszobra Helesfán. Művészettörténeti Értesítő 30. (1981) 4. 292-293. old.
- Sertéshizlaló (1909): A Pécsi Sertéshizlaló Társaság huszonöt éves fennállása (1884–1909). Pécs
- Sonkoly Károly (1995): A megyefai Jeszenszky-kastély. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1995. Pécs
- Szabó Máté (2021): „Chicagonak indult, Barcs lett belőle...”. Barcs gazdasági fejlődése a dualizmus korában. Közép-Európai Közlemények XIV. évf. (2021) 1. No. 52. 33-56. old.
- Szinnyei Merse Pál (1903): Magyar írók élete és munkái. 9. kötet. Budapest. Elektronikus változat: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
- Újváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. In: Csánki Dezső (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai 14. Somogy. Budapest. 301–343.
- Várady Ferencz (1896): Baranya múltja és jelenje 1. kötet. Pécs

Sajtóforrások

- Borászati Lapok, 1897.
- Dunántúl, 1913, 1926.
- Erdészeti Lapok, 1913.
- Kis Újság, 1928.
- Köztelek, 1914.
- Nemzeti Újság, 1928.
- Pécsi Figyelő, 1897, 1888, 1891, 1896.
- Pécsi Napló, 1913, 1926.
- Új Katedra, 2010.
- Újság, 1926.
- Vadász- és Verseny-Lap, 1885.
- Vasárnapi Újság, 1864, 1888.

Levéltári források

HU MNL OL S 16. No. 0520. Térkép a szentlőrinci uradalomról.

HU MNL VaML VII – 1 / d / bb. Fasc. 17. III. 26/117/1882.

BFL K 20. Király személye körüli miniszter levéltára. Elnöki iratok. No. 69151.

Év: 1889. Iktató szám: 109.

HU MNL OL P 1313. Fasc. 138. 1871. év.

HU MNL OL P 1313. Fasc. 139. No. 374.; No. 535–549.

Statisztikai források

Gazdacímtár (1895): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. Budapest, 1897.

Gazdacímtár (1911): Rubinek Gyula (szerk.): Magyarországi Gazdacímtár. Budapest

Gazdacímtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest.

Népszámlálás (1900): A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 2. rész: A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 2. kötet. Budapest, 1904.

SZABÓ Máté

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és
Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
PhD-student, University of Pécs, Faculty of Business
and Economics, Doctoral School of Regional Politics and
Economics Pécs, Hungary**

email: porgolin@gmail.com

FAIPAR A DUALIZMUS KORI DRÁVA MENTE TÉRSÉGÉBEN

**WOOD INDUSTRY IN THE REGION OF THE DRÁVA AT
THE AGE OF DUALISM**

ABSTRACT

In the rapidly industrializing Hungary, the wood industry became an important economic branch in the country by the beginning of the 20th century, which also played a significant role in the country's foreign trade. This industry was extremely important in the area I studied, as the forest cover along the Dráva was above the national average, and the quality of the forest stock also had an international reputation. In the last third of the 19th century, domestic and foreign demand for wood products increased, which was accompanied by an increase in the purchase prices of wood raw materials. During this period, the logistical and transportation possibilities of the region improved, as the railway lines – built almost completely until the war – networked the region. In addition to transport on the river, crossing opportunities also increased, so the raw material could reach a processing unit more and more quickly. In the age of dualism, a strong stratum of forest owners and entrepreneurs in the wood industry developed. In my study I present the larger wood companies in the region, the results of the plants, the operation and extent of the industry, and their market relations. Major wood industry enterprises were established mainly in the larger estates (Bellye, Dárda, Barcs, Berzence) or through citizenship in the territory of certain

large municipalities. Outstanding among these was the Beliscian plant beyond the Dráva, which in two decades had become the largest timber company in Central Europe, employing thousands of people.

Kulcsszavak: vállalat, faipar, erdőgazdálkodás, erdő, Dráva

Keywords: company, wood industry, forestry, forest, Dráva

1. Bevezetés

Az erdő Földünk, s a rajta élő emberek egyik életforrása, a természeti tényezőktől és emberi beavatkozásoktól függő életközösség és élőhely, amely magába foglalja a talajban élő mikroorganizmusokat, a földfelszínen élő mohákat, gombákat, lágy- és fás szárú növényeket, továbbá a benne élő rovar-, madárvilágot és vadállományt. A 19. század második felében a Dráva menti térség gazdasági rendszeréből az erdőgazdálkodás és a faipar emelkedett ki leginkább, amit a gazdag és minőségi erdőségek hasznosításának lehetősége motivált. Tanulmányomban a „Dráva mente” alatt nemcsak a trianoni határok meghúzása utáni magyar oldalt értem, hanem a történeti Magyarország kapcsán a szlavóniai erdőségek jelentős részét is. Teszem ezt azért, mert a magyar oldal birtokosai sokszor a horvát oldal birtokosai is voltak (Somssich, Jankovich, Schaumburg-Lippe, Habsburg, Draskovich stb.), s gazdálkodásuk értelemszerűen a dualizmus korában nem vált szét magyar és horvát oldalra.¹

2. Adottságok és lehetőségek

Milyen volt a 19. században a Dráva vidéke? A választ legegyszerűbben a korabeli történeti statisztikusok leírásai alapján fogalmazhatjuk meg. Rummy György Károly az 1812-es munkájában megemlíti, a Dráva Somogy legnagyobb folyója, amely Tirolból veszi eredetét s Karinthián és Stájerországon áthaladva Magyarország három vármegyéjét, tudniillik Zalát, Somogyot és Baranyát választja el Horvátországtól és Szlavóniától. Ez a folyó ezen Somogy vármegye határán mindenütt homokos területeken folyik keresztül, s így szilárdsággal nem rendelkező partok által övezetvén, igen nagy sebességgel rohan. Ebből származik részint kanyargós folyása, részint partjainak gyengesége és leomlása, végül pedig a kanyarok következtében meglassult és megemelkedett víz által a szomszédos földterületeken okozott áradás.² A folyó a folyása irányában volt hajózható.

A tradicionális társadalmaknak fontos volt, hogy a lakóhelyük közelében megfelelő méretű és minőségű erdők legyenek, amelyek ki tudták elégíteni a közösségek számtalan formában megjelenő igényeit. Hogy mit adott az erdő az embernek, az népességenként, kultúránként, avagy az erdők jellegéből is következően igen eltérő volt. Az erdők sokáig élelemforrásként funkcionáltak, gondoljunk csak a vadászat számtalan formájára; a különböző ehető növények, bogyók, erdei gyümölcsök, gombák szerepére. Azonban a mezőgazdasági termelési technika javulásával, valamint a vadászati jogok, illetve a szabad erdőélés megszorítása miatt e lehetőségek a 19. században látványosan lecsökkentek. Továbbra is nagy volt a jelentősége volt viszont az erdőkből kinyerhető építési alapanyagoknak.³ A fa univerzális alapanyag volt a 20. század közepéig. Építési anyagként való hasznosítása a régi tömésházak, falazatok, gerendák, lécek, tetőfedő anyagok, deszkák esetében meghatározó jelentőségű volt, de a bútorok és más háztartási eszközök nagy része is fából készült. A hamuzsír-készítés iparága is csak erdőkből származhatott.⁴

A fa, mint piaci termék az 1780-as évektől meginduló agrárkonjunktúra idején egyre fontosabbá vált. A fa ára emelkedett, amivel felértékelődtek az erdős területek. Az erdei jövedelmek fontosak voltak a 19. század első felében az uradalmak számára. A mezőgazdasági termelés eszközigénye, a görék, csűrök, pajták, karámok, istállók építése leginkább fát igényelt. A technikai eszközök is sokáig fából készültek (szelelőlapátok, faekék stb.) Az 1840-es évektől már Magyarországon is megkezdődő, majd az ötvenes évektől felgyorsuló közlekedés-fejlesztési lépések, s főleg a vasútépítés hatalmas faipari konjunktúrát alakítottak ki (talpfa, vasúti kocsik belső bútorzata, távirópózna, hidak stb.). A gátépítéseknél a rözsefalak építése szintén fát feltételezett. Mindebből látható, hogy az erdőre, a fára hatalmas szükséglet volt. A faanyag árának emelkedését azokon a helyeken, ahol jó piaca kínálkozott, tervszerűtlen irtásokkal használták ki, de az erdő felújítására az esetek döntő többségében már nem, vagy alig gondoltak.⁵ Voltak egyéb, nagy jelentőséggel bíró mellékhaszonvételi formák is a térség erdőgazdálkodói számára ebben az időszakban. Ilyen volt a makkoltatás, amely nagy gazdasági potenciállal bírt a makkhullató erdők esetében, hiszen a sertés „hízalás is gyakran tölgy vagy bükkmakkon”⁶ történt. Nagyváthy János is azt írta korabeli művében, hogy „a Gazdának igyekezni kellene azon, hogy makkja bővön teremne.”⁷ Hirsch Alfréd szerint a térség még a 20. század elején is az egyik legnagyobb sertéstenyésztést űző vidék volt is.⁸ Hasonlóan fontos bevételt jelentett a gubacsszedés

is a térség erdőiben, hiszen a „*gubacs igen természetes, hogy hol sok tölgyes ott az időjárás sok gubacsot is szül.*”⁹

A 19. század második felére felgyorsultak az erdőirtások Magyarországon, amelynek legfőbb oka a gabonatermelés bővítéséhez szükséges terület megszerzése volt. Ez persze nem volt új, hiszen már a napóleoni konjunktúra idejétől intenzíven irtották az erdőket. A 19. század elején már Nagyváthy János is azt állapította meg, hogy „*az elmúlt századnak közepén azt tartották a német országiak közönségesen, hogy a fejsze kitérjen a sarló előtt mindenütt. Amellyel azt akarták mondani, hogy az erdőket ki kell irtani, és szántóföldnek fordítani. Az említett példabeszédnek erősítésére Eckhart azt mondja: a fának fogyatkozása miatt egy sem, de a kenyér szűkében sokan meghalnak. Merem mondani, hogy ha Eckhart most élne és kemény telek idején népesebb városainkat megjárna több hideg miatt szenvedő embert találna, mint éhhalókat: mert a magyarok is úgy gondolkodván, mint a németek, kivált a közös birtokokban általában: az uradalmakban pedig a közeli erdőket, a kímélés nélkül kiirtották sok helyen.*”¹⁰ Jellemző módon, a hg. Batthyány hitbizomány négy uradalmában, köztük a Dráva és a Mura menti nagykanizsai és a ludbregi nagybirtokon az 1870-es években mintegy 3000 hold erdőt irtottak ki, s tettek szántóvá.¹¹ A nagy erdőirtások korában a legnagyobb árnövekedés a különböző fafajú rönk termékeknél volt megfigyelhető. Nagy veszélyt jelentett ugyanakkor az erdőkre a szakmaiatlan módon történő gazdálkodás. Az új erdőtörvény az uradalmak gazdálkodásában ezt a három tényezőt megpróbálta szabályozni és folyamatosan kontrollálni.

3. A szállítási lehetőségek változásai

A Dráva mente fejlődésében nagy szerepe volt a fél évszázad alatt létrejött vasúthálózatnak. A Murakeresztúr-Barcs szakasz a Déli Vasút Társaság, míg a Pécs-Barcs szakasz a Pécs-Barcs Vasút Társaság tulajdonában kezdte meg a működését 1868-ban. A barcsi lakosok örömmel fogadták a fejlesztést, s a helyi és az országos sajtó is egyaránt címlapon számolt be az eseményekről. A barcsiak lelkesedése nem volt jellemző Somogy megye más településein élőkre, hiszen a vonal elkerülte a megye központi középső részeit, így Kaposvárt is. A megye második vasútvonalától (az első a Déli vasút révén a Balaton déli partján húzódott) nem várták, hogy kedvező hatást tud gyakorolni a megye gazdaságára. A megye közvéleménye tartott az olcsó bácskai, alföldi gabona beáramlásától, féltek annak piacbefolyá-

soló, árcsökkenő erejétől. Azonban a kikötő és a vasútállomás forgalmának rohamos növekedése és a város gazdaságának fejlődése bizonyította a déli vasútvonalak megépítésének a helyességét.

A térség fejlődéséhez hozzájárult, hogy 1883-ban megépült a fahíd a Dráva felett. Ekkortól a vasúti híd megépüléséig főleg szekerekkel szállították a faanyagot Barcsra. A Dráva felett Barcson két híd vezetett át ebben az időszakban. Mindkét híd alépítménye kő, a felépítménye pedig vasszerkezet volt. A közúti híd hosszúsága 319,8 m, a vasútié pedig 271 m volt.¹² Az országos hídépítő program keretében 1902-1903 között a lebontott fahíd vonalában a mederbe 20 m mélyen süllyesztett köpillérekre 280 m hosszú új közúti hidat építettek. Az építkezés ideje alatt kompjáráttal tartották fenn a forgalmat. A hidat 1903. november 3-án adták át ünnepélyes keretek között a forgalomnak.¹³ A helyi érdekű vasutak fejlődését jelentős mértékben segítették elő az 1880-as években megjelent rájuk vonatkozó törvények. Ezeknek a fő célja az volt, hogy ösztönözzék vasutakba történő magánbefektetések súlyának növekedését az állami befektetésekkel szemben. Az első HÉV, ami érintette Barcsot az 1885-ben megnyílt Barcs-Pakrác HÉV volt.¹⁴ A magyarországi szakasz rövid volt, a Dráván épített vasúti hídtól vezetett a vasútállomásig. A vonal célja az volt, hogy összekapcsolja a horvátországi területeket Barccsal. Ennek előzménye a szlavóniai tölgyesek faanyagának a Barcsra történő szállítása volt. A Barcsra szállított fát feldolgozták és félkész, illetve késztermékként szállították tovább a nyugati piacokra. A vasúti híd és a vasútvonal megépülése előtt ezt a nagy mennyiségű faanyagot úsztatással, illetve hajón történő szállítással oldották meg.

A következő HÉV a Barcs-Somogyuszob közti vonal volt, amelyet 1890-ben adtak át. A megépítésének a főbb céljai közé tartozott többek között az is, hogy a Széchényiek (Géza és Imre) csokonyai, tarnócai, és barcsi uradalmaikat vasúthoz juttassák, ezáltal nyitva meg a terményeik előtt a távolabbi piacokat. A vonalat építtető és üzemeltető részvénytársaság legnagyobb tulajdonosa is a Széchényi család volt. Ez a vonal segített abban, hogy a Széchényiek csokonyai központú uradalmaiban termelt termékeket Barcson keresztül tovább tudják szállítani a legnagyobb felvevőpiacokra.¹⁵ Ebben az időszakban vált Barcs jelentős közlekedési csomóponttá. További helyi érdekű vasútvonalak épültek. A Kaposvár-Barcs közötti HÉV vonal 1905-re készült el, amely az eredeti tervektől eltérve nem Drávapálfalunál, hanem Középrigócnál csatlakozott a Pécs-barcsi vasúthoz. A következő, és egyben utolsó megépült HÉV volt a Barcs – Sellye – Siklós vonal, amelyet 1912-ben nyitottak meg.

Többek között erdei iparvasút építettett Pakrácon a Spanovica-Papuki erdei iparvasút is. Ezen újonnan épült mintegy 32 kilométer hosszú vasút a már létezett Pakrác-Spanovicai iparvasúthoz csatlakozik. A Szlavóniai Erdőipar r.-t. tulajdonát képező ezen vasúthálózat, melynek hossza most már meghaladja az 50 kilométert, 5 mozdonnyal és 200 kocsival bonyolítja le a társaság fatermékeinek forgalmát az erdőtől a Pakrácon álló gőzfűrészig. Az újonnan megnyílt vonalrészlet a Magyar-Belga Fémipargyár r.-t. építette és ugyanez szállította a mozdonyt és kocsiparkot is.¹⁶ A térség legnagyobb erdei vasúthálózatával a beliscsei Gutmann üzem rendelkezett, hiszen 200 km hosszú iparvasúton 800 vasúti kocsi és 9 mozdony szállította a kitermelt fát a környező erdőkből az üzembe.

A térség vasúthálózatának köszönhetően a faalapanyag és a már feldolgozott faanyag is gyorsabban és alacsonyabb költségekkel juthatott el a célpiacra. Ezen vasútvonalak segítségével el lehetett érni a tengeri kikötőket is, hogy a távolabbi piacok elérése is költséghatékonyabb legyen. Engel Sándor az 1882-ben megjelent művében is elmondja, hogy „*remélhető, hogy a fiumei kikötő kiépítése, másrészt a Magyar Államvasutak ésszerű árszabás politikája nemsokára Fiumét is a francia donga kereskedelem fontos piacává emelik.*” Továbbá megemlíti, hogy az 1879. évi kivitel Fiumén át is, melyből látható, hogy Ausztria-Magyarország összes donga termelésének alig egy harmincad része jutott Fiumén át a világforgalomba.¹⁷

A gőzhajózás technikai előfeltételeinek megteremtése és a gazdaságos forgalom megindításához elegendő nagyságú fuvarigény a 19. század közepétől már adva volt. A gőzhajózás mégis lassan tudott beindulni a folyón. Ennek a legfőbb oka a Dráva szabályozatlansága volt. A folyó az irányát gyakran és váratlanul megváltoztatta a medrében lévő tuskók miatt is. Mögöttük felhalmozódott a hordalék, így zátonyszigetek keletkeztek, amelyek ismét csak módosították az ár irányát. Az alámosott partszakaszokból újabb rönkök és tuskók kerülnek a vízbe.¹⁸ Ezek a problémák az 1880-as években történő jelentős szabályozási munkálatokkal hárultak el. 1856-ban jelent meg az első gőzhajó Barcon, amely a Duna Gőzhajózási Társaság (továbbiakban DGT) tulajdonában állt. Az 1860-as években már rendszeres kombinált személy – teher járat megindítására is sor került. 1865-ig Eszék-től Kakonyáig közlekedtek a DGT gőzhajói. Ez egy 229 km-es szakasz volt. Ezen az útvonalon közlekedő járatait szüntette meg a vállalat 1865-ben, arra hivatkozva, hogy ez a hosszú járat veszteséges volt számára. Ezután a DGT Eszék és Barcs között csak alkalmi fuvarozást végzett, és csak nagyobb tételekben volt hajlandó fuvarozni.¹⁹

5. Faipar a Dráva mentén

Az erdősültségre vonatkozóan Magyarországra a 20. század eleji Bedő Albert munkájában találunk megbízható adatokat. Bedő munkáján alapuló 1907. évi hivatalos adatok a következők voltak:

1. táblázat: Az ország területén lévő erdők mérete és aránya a 20. század elején (k. hold)

1. Table: Size and proportion of forests in the country at the beginning of the 20th century (ca.)

a./	- véderdő	603.590	4,6 %
	- futóhomokon álló erdő	206.581	1,6 %
	- feltétlen erdőtalajon álló erdő	10.473.373	80,6 %
	- nem feltétlen erdőtalajon álló erdő	1.712.549	13,2 %
b./	- tölgy erdő	3.556.594	27,3 %
	- egyéb lombos erdő	6.433.521	49,6 %
	- fenyő erdő	3.005.978	23,1 %
c./	- üzemtervi kötelezettség alá tartozó erdő	8.173.795	62,9 %
	- üzemtervi kötelezettség alá nem tartozó erdő	4.822.298	37,1 %
Magyarország		12.996.093	100%
Horvát-Szlavónország		2.659.326	
Összesen:		15.655.419	

Forrás: Márkus – Tyihonov (2011): 7. old.

Magyarország erdősültsége 1907-ben 26,1% volt. Magyarország (Horvát-Szlavónország nélkül) erdeinek tehát 6,2%-a volt véderdő, amelyek valamilyen védelmi funkcióval rendelkeztek. Továbbá 80,6% állt feltétlen erdőtalajon. A tölgyerdő valamivel több, mint egynegyed, az egyéb lombos fele, a fenyő valamivel kevesebb, mint egy negyede volt az egész területnek. Az üzemtervi gazdálkodás valamivel kétharmad része volt törvényileg előírt. Az erdők 15,3%-a állami, 20,1%-a törvényhatósági, községi 7,3%, hitbizományi 35,1% magántulajdonban volt.²⁰ Az adatokból látható, hogy az állam befolyása jelentős volt az erdészeti iparban.

Kolossváryné Perényi Márta szerint osztályozott fafeldolgozó iparon belül a faipar Magyarországon a kapitalista rendszernek 1848 után történt kibontakozása után fejlődött ki, és legfőbb, legnagyobb termelési értéket produkáló ágazata a fűrészáru gyártás lett. Ennek az alágazatnak legfőbb jellemzője az volt, hogy az értékes természetes eredetű fa nyersanyagkész-

letek kitermelésére rövid lejáratú szerződésekkel kötődött az erdőbirtokhoz, ill. a nyersanyag forráshoz, s az ipari tőke az erdőgazdasággal szoros kapcsolatban, mintegy vertikális integrációban állt.²¹ Ez az egy tőkés vagy tőkés csoport kezében lévő „erdészeti ipar” aztán lehetővé tette, hogy a feldolgozással, illetve a megvett fa felfűrészelésének – hiszen nem mindet fűrészárúként értékesítették, hanem gömbölyű –, sőt szálfaként is – módjával és mértékével mindig a pillanatnyi piaci viszonyoknak megfelelően éljenek. Következésképpen a fakereskedők és fűrészáru üzem tulajdonosok statisztikai adatszolgáltatása a kezdetektől fogva, ezen objektívnek felfogható körülmények miatt is, kevésbé megbízható. Magyarország gyáripari adatait két évben, 1898-ban és 1906-ban vették fel, s az első faipari vonatkozásait – Szerényi József szerkesztésében – 1901-ben,²² a másodikát – Edvi Illés Aladár szerkesztésében – 1911-ben tették közzé.²³ A név szerint feltüntették a fűrészüzemek földrajzi helyét, s azt is közölték – bár a két alkalommal eltérő módon –, hogy mi adta az illető üzem főprofilját.²⁴

Az értékes fakészletek kiaknázására a vasútvonalak fejlődésével rohamosan létesültek gőzfűrészek, előbb a Felvidéken és Horvát-Szlavónországban, majd Erdélyben. Különösen jelentős volt a fejlődés az 1871-1873 évi válság után, amikor az idegen tőke fokozottan áramlott be az államba. Mint a földművelésügyi miniszternek az országgyűlés elé terjesztett 1890. évi erdészeti jelentése közli, az „erdészeti ipar” legfontosabb ága a fűrészipar lett, amely az erdőtörvény életbe lépté óta nagy fejlődést mutatott. Az 1880-as évekhez képest az összehasonlítást Bedő Albert 1885-ben és 1896-ban megjelent erdészeti statisztikai szemléltetik.²⁵

A Dráva mente erdősegei, valamint a folyó adta szállítási lehetőségek miatt ebben a térségben mindig is volt jelentősebb méretű faipari kapacitás. Az 1882-1913 között a hagyományos erdei faválasztékok épület és műszerfa, donga, talpfa, tűzifa és faszén voltak. A másodlagos faipar gyengén fejlett és erősen kisipari jellegű volt. A korabeli iparstatisztikai felvételek szerint a faiparnak, mint másodlagos megmunkálást végző alágazat, nagyipari jellegével leginkább a parkettagyártás, valamint a hajlított bútorgyártás tűnt ki. A legnagyobb termelési értéket pedig a fűrészipar után az asztalosáru-gyártás csoportja szolgáltatta.²⁶ A 19. századi gazdaságfejlesztés, a majorsági üzem bővítése magával hozta az építőanyag iránti kereslet növekedését, így nem véletlen, hogy az uradalmak igyekeztek saját faipari üzemeket kialakítani. Ennek kezdeti formája az őrlőmalmokhoz kapcsolt deszkametszők voltak. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a malom gabona-örlő kapacitására éppen nem volt szükség, s volt megfelelő mennyiségű felduzzasztott víz a malomcsatornában, akkor a vízzel a deszkametszőt haj-

tották meg. A technikai fejlődéssel aztán persze sok minden megváltozott, s a dualizmus korában már nemcsak vízimalmok és deszkametszők, hanem gőzipari berendezések terjedtek. Ehhez viszont vállalkozókra volt szükség. A dualizmus korában a Dráva mente térségében több, országos léptékben is jelentős faipari üzem jött létre. A faipar viszont egyáltalán nem korlátozódott az uradalmakra. A helyi és a térségen kívülről beáramló tőke segítségével a 19. század végére sorra jöttek létre a faanyag professzionális feldolgozása céljából a kisebb-nagyobb fűrészüzemek.

A gyorsan fejlődő Barcson 1882 júniusában jegyezték be az Eugén Smith és Társa betéti társaságot, mint barcsi fakereskedő és fafűrész-tulajdonost. Három évvel később a barcsi Dráva-híd megnyitását követően a francia Société d'improation de Chene Párizs központú cég létesített fióktelepet.²⁷ Egy másik vállalkozás volt a pécsi Engel Adolf-féle parkettagyár.²⁸ Az Engel-féle faipari vállalkozások nem csak helyi jelentőséggel bírtak. Regionális szinten, a Dél-Dunántúlon és környékén az egyik legnagyobb faipari tevékenységekkel foglalkozó vállalkozás volt. Kevesebb közvetlen alkalmazottal bírtak, mint a korszak nagy gyáripárosai, de az előállított termékek minősége kiemelkedő volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az Engel-cégek több neves kiállításon is előkelő helyen végeztek. E sikerek közül a legjelentősebb talán az 1878-as párizsi vilákiállításán szerzett aranyérem, amely később jelentősen hozzájárult a cég nevének ismertté válásához.²⁹ A Fabank Rt. neve ma ugyan teljesen szokatlanul hangzik, mégsem elírás: a több mint száz évvel ezelőtt működő pénzügyintézetnek tényleg a fához van köze. A cég az 1878-ban alapította francia Société d'improation de Chêne cég. Néhány évvel később a budapesti Neuschloss-fivérek megvásárolták a franciáktól a kihalásnak vált fatelepet és folytatták a fafeldolgozást, ők hozták létre az első pesti fatelepet is. Cégük később bekapcsolódott a vasútépítésekbe, majd a repülőgépgyártásba is. A Neuschloss-féle Nasici (ma: Nasice, Horvátország) Tanningyár és Gőzfűrész Rt. (tannin = csersav) profilja és működése a katonai megrendelések miatt egyre bővült. Fűrésztelepei voltak Susine-gjurgjenovacon, Szatmárban, Ljeskovicán, Barcson és Homoródon is. Továbbá volt egy hordógyára is. A Hazai Bank r.-t. volt az, aki finanszírozást biztosított egy nagyobb tőkeemeléshez 1903-ban. Ehhez a bankhoz fűződik az 1895. évi vállalat alapításának finanszírozása is.³⁰ A céget az 1910-es évek közepén az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb faipari vállalataként ismerték.³¹

Jelentős érdekeltségekkel bírt a térségben a budapesti illetőségű Fatermelő Részvénytársaság is, amelynek fióktelepe pedig Fiumében volt. A szlavóniai érdekeltségeit tekintve Verőcén gőzfűrészdeje és parkettagyára, Bródon

pedig gőzfűrészdéje és mechanikai hordógyára volt. Rendelkezett üzemekkel még Galíciában és Boszniában is. Alapvetően a Magyar Általános Hitelbank égisze alatt jött létre, azzal a céllal, hogy a Schaumburg-Lippe hercegi uradalmak fakészletét kitermeltesse és feldolgozza. Az alaptőkéje többszöri tőkeemelést követően 1916-ban 1.800.000 K volt.³²

A Fatermelő Rt-hez hasonlatos céllal jött létre 1917-ben, 1.000.000 K alaptőkével a Magyar-szlavón erdőipari rt. is, amely budapesti központtal a gróf Draskovich Iván féle tapoljaki birtokot és erdőterületeket vette meg kitermeltetés és tovább feldolgozás céljából.³³ A következő általam vizsgált nagyobb vállalat a térségben a Fakereskedelmi Rt. volt, aki csak hordóval, illetve kádárfával dolgozott. Berzencén volt nekik kádárfa raktártelepük. Régi cégnek számított. A cég alapítója Pfeiffer kádárfakészítő volt, akitől azután az Union Bank átvette, majd magába olvasztotta a budapesti Kern Lipót céget és felvette a Fakereskedelmi r.-t. nevet. Ekkortól volt a vezérigazgatója Neumann Herman. Bár a dongafaüzletet nagyban befolyásolták a 20. század eleji nehézségek az igazgatóság fáradhatatlan és körültekintő üzletvezetésével mégis uralta a helyzetet.³⁴ A központja a vállalatnak Bécsben volt. Budapesten is rendelkezett fiókteleppel. Fűrész üze-
mei voltak többek között Kalnicán, Nagytopolyban, Vinkovcén, Zágrábban, Besztercebányán, Rezsőparton és Memphis Tennben is. Az alaptőkéje pedig 10.000.000 K volt 1916-ban, s ezt 5.000.000 K-ról 1907-ben emeltek erre a szintre. Részvényei a budapesti és a bécsi értéktőzsdén is jegyezve voltak.³⁵

Berzencén volt egy másik faipari vállalat is, amelyet fontosnak tartok megemlíteni. A Somogy-Berzencei faáru- és botgyár r.-t., amelynek elődje a Faáru és botgyár r.-t. volt budapesti központtal. Ez tette át 1911-ben a székhelyét Berzencére. Nyers botnyelet, félkész és kész séta és esernyőbotot, kaptafát és cipősarkat gyártott az üzem. Ekkoriban 200 munkás dolgozott az üzemben. Továbbá ez a cég vette át a Kreisler-féle somogyberzencei botgyárat és a pakráci botgyárat, amelyet 1908-ban a Szlavóniai erdőipari r.-t.-nek értékesített. 1916-ban 500.000 K alaptőkével rendelkezett. Az ügyvezető igazgatója Kreisler Géza volt.³⁶

A 20. század elejére országszerte jöttek létre nagy számban faanyag tovább feldolgozása céljából üzemek, igaz, minden országrészben más-más profillal és sajátosságokkal. Az 1906. évi termelési felvétel 400 gyári fűrésztelepet mutatott ki. Ebből 366 Magyarországon, 34 pedig Horvát-Szlavóniában működött. 1898-hoz képest a telepek száma Magyarországon 77%-kal, Horvátországban 25,9%-kal növekedett. A Dunántúlon 23, Horvát-Szlavóniában pedig 34 üzem volt.³⁷

Közép-Európa egyik legnagyobb faipari üzeme volt a Dráva szlavóniai oldalán, Beliscsén. (Beliscse a korabeli megnevezése volt, de előfordult a forrásokban Belisce és Belistye néven is.) Gutmann Henrik legjelentősebb, egyben legmaradandóbb vállalkozása, a Dráva szlavóniai oldalán, Beliscse településen lévő fafeldolgozó üzem volt, melyet 1884. évben alapított. Ő kezdte el, de 1890. évi halála után fiai fejlesztették európai hírűvé az üzemet. E nagyszabású tőkés vállalkozásra az 1881. évi 44. törvénycikk – mely 15 évi adómentességet biztosított a gyárpar fejlesztői és az új iparágak meghonosítói számára, főleg a nemzetiségi vidékeken – is inspirálta Gutmant. A telep helyét nagyszerűen választották ki: Verőce megyében, a Dráva hajózható szakasza és a vasútvonalak közelében létesítették.³⁸ A korabeli Pallas Lexikon így jellemezte a céget: *„Itt van a kontinens egyik legnagyobb ipartelepe, a Gutmann Vilmos és Alfréd cég fafűrészelő- és tanninyára. A B.-i telep, mely a még 8 évvel ezelőtt terméketlen talajon mintegy varázsütésre keletkezett, a legfényesebben sikerült amerikai telepítésekre emlékeztet. Maguk a telepítvények egész várost alkotnak, templommal, iskolával, szállóval, a munkások hosszú soraival, posta- és táviróhivatallal a két nagy vasúti állomással. Az itteni fűrészgyár a tölgyfaiparban Európa legnagyobb telepe. A Dráva partján van a rakodó, ahol a többnyire Angliába, Franciaországba és Belgiumba szánt fát a vontatóhajókra rakják. A tanninyár termékeit többnyire külföldre szállítják; vele kapcsolatban hordógyár és faaprítókészülék is van. A telephez a faanyagot egy 142 km hosszú iparvasút szállítja Szlavóniának, most a Majláth-család birtokát képező (előbb Prandau-féle) Európában szinte páratlan őserdeiből.”*³⁹

A Gutmann-fivérek az üzemet ezután is szinte évről évre bővítették. Méreteire jellemző, hogy a 19-20. század fordulóján már 3000 munkást foglalkoztatott, és 180, összesen 1600 lóerejű fagegmunkáló gépet, valamint 20 gőzkazánt üzemeltetett. Ahhoz, hogy az üzem nyersanyagának utánpótlása biztosított legyen, hatalmas birtokokat vásároltak döntően a valpói Prandau bárótól a Dráva mentén⁴⁰, így végül is saját erdősegeik fáját dolgozhatták föl. Vocinban 49.000 hold, Orahovicán 23.000 hold erdőt vettek.⁴¹ Egy későbbi adat szerint birtokaik mérete már meghaladta a 100.000 holdat, ami egyben azt jelenti, hogy Gutmann-család hatalmas Dráva menti uradalom birtokába kerültek, s alig volt nagyobb birtokos náluk a szlavóniai területen. Háború alatt sem állt meg az élet a vásárlásaikat illetően, hiszen báró Gutmann család megvásárolta a Schaumburg Lippe hercegi uradalomhoz tartozó Szlatina körül elterülő 4000 hold területű erdősegeket, melyeket 2 évvel ezelőtt vett meg a hercegtől gróf Draskovich Iván.⁴²

A fűrésztelepek nagyságát az általuk feldolgozott nyersanyag, mennyiség alapján szokás megítélni, ill. a feldolgozásra szolgáló keretfűrészek száma és méretei alapján, amelyek természetesen a feldolgozott nyersanyag mennyiségével szoros összefüggésben állnak. Az összes fűrésztelepet véve, egy telepre átlag 15.452 m³ fa esett. Ez az átlag a horvátországi telepekre vonatkozóan 17.553 m³-re nőtt, míg a magyarországiakra 15.175 m³-re csökkent. Az egyes fűrésztelep fajtákat véve, egy fenyőtelep átlagosan 16.482 m³ nyersanyagot dolgozott fel, és pedig a magyarországi telepek átlag 16.578 m³-t, a Dráván túli telepek pedig /7 telep/ átlag 15.669 m³-t, vagyis mintegy csak 5%-kal kevesebbet. Egy teljes keretfűrészre átlag 5573 m³ esett; a magyarországi telepeken az átlag 5495, a horvát-szlavón területeken pedig 8437 m³volt. A keretfűrész kihasználtság, ill. a munkateljesítmény Horvátországban lényegesen jobb volt. Tölgyfa feldolgozással a Dráván innen 20, a Dráván túl pedig 15 telep foglalkozott. Ezek 1898-ban 610.952 m³ fát dolgoztak fel. Egy telepre átlagosan mintegy 17.456 m³ fa esett. A magyarországi átlag 15.586 m³, a horvátországi pedig 19.949 m³ volt.⁴³

6. Faipari termékek kereskedelme

A fakereskedelem is sokat fejlődött a vizsgált időszakban. A 20. század elejére egyre inkább előtérbe kerültek azok a nézetek, miszerint a kereskedelmi és gazdasági ismeretek mellett a faiparban tevékenykedő kereskedelmi szakembereknek egyéb iparági speciális tudással is kell rendelkezniük. E célt szolgálta például, hogy a Budapesti Kereskedelmi Akadémia vezérlő bizottsága a Magyar Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesületével egyetemben a Budapesti Kereskedelmi Akadémián fakereskedelmi szaktanfolyamot szervezett 1903-ban. A tanfolyam célja volt, hogy a fakereskedelem számára szükséges különleges ismereteket megadja és a hallgatókat a kereskedelem ezen részének minden vonatkozásába elméletileg és gyakorlatilag bevezesse.⁴⁴ A tanfolyam egy iskolai évre, azaz tíz hónapra terjedt és felölelte a következő előadásokat és gyakorlatokat: erdészet, erdőtörvények, faipari technológia, fakereskedelem technikája, vámügy, és különböző díjszabások ismertetését. A tanfolyam hallgatói továbbá szükségükhöz és előképzettségükhöz mérten az akadémián előadott más tárgyakat is hallgathatnak és részt vehettek az akadémiai hallgatók számára berendezett gyakorlatokban. Az erdészeti előadásokkal kapcsolatosan tanulmányi kirándulások rendeztek a főbb erdővidékekre, a technológiai előadásokkal kapcsolatosan egy nagyobb fűrésztelepre, továbbá faipari gyárakba.⁴⁵

A főbb piacokat vizsgálva az látszik, hogy Franciaország tölgyfaszükségletének főrészt és pedig kerekén 3/4-ét Magyarország fedezte, a többi részt pedig Ausztriából, Boszniából, Németországból, Oroszországból és az Egyesült-Államokból importálta.⁴⁶ Franciaországnak úgy mennyiség, mint értékre nézve a legkiterjedtebb faiparágát képezte a hordókészítés és a kádáripár. Vegyük számba még azt, hogy Franciaország ekkoriban a világ legelső bortermő országa, amelyik csak hordókban 1898-ban 1.294,373 hl. bort vitt ki, vegyük továbbá számba még a belföldi fogyasztást és a cognac, rum, cseresznyeszec céljaira igényelt hordószükségletet, akkor fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy ezen iparág, főleg a bortermő vidékeken, a kis üzemektől a nagy hordógyárakig. A faabroncsos hordókból is sok szükségeltetik, a mennyiben Franciaországnak igen nagy terjedelmű tengeri halászata volt hering, tőkehal és másféle halakban, a melyek füstölve, besózva vagy egyébként elkészítve, hordókban szállítottak.⁴⁷

További fontos felvevő piaca volt a faiparunknak Németország. Főleg bortermő vidékein, így különösebben a Rajnán sok kisebb kádárüzem volt, amely szlavóniai, boszniai és a 20. század elején már amerikai dongaanyagot is dolgozott fel. A nagyobb gyári üzemek Lipcsében, Hamburgban, Frankfurtban, Frankenthalban és Casselben elsősorban is sörshordókat készítettek, de azonkívül boroshordókat is. Általánosságban az amerikai fa főleg a nagy kádak s hordók, szlavóniai és boszniai áru pedig inkább a kisebb hordók készítésére használták. Előbbi fából túlnyomó részben sörshordók, utóbb nevezetből pedig túlnyomó részben boroshordók készültek.⁴⁸

A faipar látványos fellendülésnek a tetőpontja a 19. század vége és 20. század első évei voltak a Dráva mente térségében. Ebben az időszakban elindult egy recesszív időszak az iparágban is, amely következett egyrészt a piaci és gazdasági környezetből, másrészt az amerikai faalapanyagok nagy mennyiségű importja is megindult ekkoriban Európába irányulva. Ekkorra a keményfa üzlet helyzete már nem volt oly kedvező. Ami a tölgyfát illeti, az 1906. év őszén fizetett árak képezték a zenitét és már a tavasz elején az építési célokra szolgáló tölgyfaárú, különösen pedig a fríz, lanyha irányzatot mutatott. A hordófa iránt is csökkent a forgalom és az árak rohamos emelkedése véget ért.⁴⁹

A szlavóniai tölgyfa háttérbe szorulásának az oka volt annak magas ára is. Továbbá a rövid és keskeny méretek. Mint már említettem a tengerentúli tölgydeszkák jóval olcsóbbak voltak, mint a magyarországiak és szlavóniaiak s ehhez járult, hogy Amerika oly méretű árut szállított, amely a magyarországi kisebb méretekkel szemben igazán impozáns volt.⁵⁰ További nehézség volt a termelőknek, hogy minő árakat értek el

fájukért az ebben bizonytalan gazdasági helyzetben kétséges volt, mert a piac felvevőképessége igen korlátolt volt.⁵¹

A vizsgált térség uradalmainak és a különböző faipari vállalatok eredményei és termékei is több hazai és nemzetközi kiállításon is nagy sikerrel bemutatásra kerültek a vizsgált időszakban. Fontos volt azonban, hogy az országon belül is megfelelő szinten lehessen reprezentálni az eredményeket. Ezért is volt fontos az 1907 májusa és októbere között Pécsen megrendezett országos kiállítás és vásár, ahol az ország nagy- és kisiparosai és kereskedői legújabb termékeiket mutathatták be a nagyközönségnek. A rendezvény fő szervezője Zsolnay Miklós és a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara volt. A kiállítás idején különböző iparágak képviselői tartottak találkozót, de volt a gazdáknak, a vendéglősöknek, a borászoknak és a méhészeknek is kongresszusa. A dél-dunántúli uradalmak és faipari vállalatok nagy számban szerepeltek erdészeti és faipari témákban.

A pécsi kiállítás egyik legérdekesebbnek tartott helyszíne az erdészeti pavilon volt. A nyers, kéregben levő tölgy- és nyírfából épült kiállítási pavilon a kiállítás főútjának a város felé eső oldalán nyert elhelyezést. Felsorolni is nehéz lenne a kiállítók és a kiállított termékek sorát. Néhányat kiragadva említem meg, hogy Széchényi István gróf kálmáncsai erdészete mellett Festetics Tasziló gróf (később herceg) csurgói erdőgondnokságának is voltak saját standjaik. Itt említésre méltó még Draskovich Iván gróf sellyei és Schaumburg-Lippe hg. dárдай uradalmának vadászati és erdészeti témájú termékei. A kiállító uradalmak mellett nagy számban voltak vállalati kiállítók is a pavilonban. Például a Strickler és Tscherner szlavóniai cég változatos és kiválóan tetszetős bükkgyártmányai is be lettek mutatva. A feldolgozás a legkisebb részletre is kiterjedt, aminek legjobb bizonyítékai voltak azok a sokféle mintával készülő bükkfaszőnyegek, amelyek apró bükkhasábocskákból készültek és különösen Angolországban örvendtek kelendőségnek. Tovább haladva a „Szlavónia” fatermelő r.-t. furnér- és bútorelctermékeit találhattuk, aki 1904-ben alakult 1.000.000 K alaptőkével és budapesti központtal, s rendelkezett a Száva mellett Bródon egy keményfa bútorkat előállító üzemmel.⁵² Velük szemben pedig a Guttman S. H. cég beliscei tölgy fűrésztelepének, valamint tannin- és falepárló-gyárának produktumait.⁵³ S a kiállítók sorát még hosszan lehetne folytatni. A térség minden fontosabb faipari szereplője képviseltette magát ezen az eseményen kiállítóként, bemutatva az előállított termékek sokszínűségét és nemzetközi szinten is elismerésre méltó minőségét. Ez mind majd a kereskedelmi fejezetbe menjen.

7. Összegzés

Az általam vizsgált időszakban és térségben a kor emberének meg kellett élnie az évszázados hagyományokon alapuló erdei haszonvételi lehetőségek folyamatos beszűkülését. A Dráva mentén elterülő hatalmas kiterjedésű „őserdők” országos viszonylatban is rendkívüli alapot biztosítottak a 19. század végére a professzionális erdőgazdálkodás elterjedésére és helyzetének megerősödésére az ezen a vidéken elterülő uradalmak körében. Továbbá fontos bázisát adták a faanyag tovább feldolgozását jelentő modern, a nemzetközi piacokon is helytálló faipar kifejlődéséhez. Az 1879. évi erdőtörvény minőségi javulást eredményezett az erdőállományban és az uradalmak gazdálkodásában, hiszen arra törekedtek, hogy minőségileg magasabb szintre emeljék a hazai erdőgazdálkodási gyakorlatot. Ezért hozták létre az erdőfelügyelőségek hálózatát, amely a folyamatos ellenőrzések, engedélykiadások és esetleges büntetések útján próbálta meg befolyásolni a törvény hatálya alá eső gazdálkodókat. A század végére kialakult a kor modern erdőgazdálkodása az uradalmak majdnem mindegyikében. A 19. század utolsó évtizedeiben a nagy számban települtek a Dráva menti területekre faipari vállalkozások. Az iparág fellendülése piaci konjunktúrát idézett elő a fatermékek keresleti oldalán ebben a térségben. A kedvező külső folyamatoknak nagy hatása volt a helyi gazdálkodásra, amely eredményeképpen a Dráva mente térségében az erdők állományának aránya a többi művelési ághoz képest, csak úgy, mint az ország más területein rövid idő alatt alaposan lecsökkent a 20. század elejére. Ez főleg a szántóföldek javára történt ezen a vidéken is. Ekkorra datálható a faipari fellendülés tetőpontja is a térség életében, mivel a század elejétől a felvásárlási árak nagymértékű csökkenésnek indultak, és számottevő csődhullám is megfigyelhető a faipari vállalkozások és vállalkozók között. A kor szakmai közönségének a hangulatára ez nagy hatással volt: hirtelen és nagy erővel lépett a piaci szereplők mindennapjaiba a bizalmatlanság és a bizonytalanság magas szintje. Ez főleg a nemzetközi piacokon megfigyelhető negatív folyamatoknak és változásoknak volt köszönhető: egyre nagyobb volumenben jelentek meg az európai piacokon az Amerikából importált tölgy áruk, amelyek alacsonyabb áron öntötték el a piacokat.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Kaposi Zoltán (2020/a); Kaposi Zoltán (2020/b)
- 2 Rummy munkáját fordításban közli: Tóth Péter (1988)
- 3 Magyar Eszter (1981)
- 4 Kaposi Zoltán (2007): 28.; Kaposi Zoltán (2009): 128-129. old.
- 5 T. Mérey Klára (1963): 139. old.
- 6 Ditz, Heinrich (1993): 174. old.
- 7 Nagyváthy János (1821): 294. old.
- 8 Hirsch, Alfréd (1903): 64. old.
- 9 Csorba József (1857): 66-67. old.
- 10 Nagyváthy (1821): 261. old.
- 11 Kaposi Zoltán (2012); Kaposi (2020/a)
- 12 Hajós Naptár (1900)
- 13 Barcs és Vidéke, 1903. nov. 3.
- 14 Megépítésére hg. Schaumburg-Lippe, a Barccsal szemközti verőcei uradalom tulajdonosa kölcsönözte a pénzt az államnak. Lásd: Kaposi Zoltán (2019)
- 15 Harasztia Attila (2005): 50. old.
- 16 Magyar Fakereskedő (1908)
- 17 Engel Sándor (1882)
- 18 Vízügyi és Hajózási Közlöny (1907)
- 19 Erdősi Ferenc (1971)
- 20 Márkus László – Tyihonov, A. Sz. (2011): 7. old
- 21 Kolossváryné Perényi Márta (1978): 171. old.
- 22 Szterényi József (1901)
- 23 Edvi Illés Aladár (1911)
- 24 Oroszi Sándor (2010)
- 25 Bedő Albert (1896)
- 26 Kolossváryné Perényi (1978): 187-188. old.
- 27 T. Mérey Klára (2007)
- 28 Engel (2009)
- 29 Varga Patrik (2021): 62. old.
- 30 Galánthai Nagy Sándor (1912): 199-200. old.

- 31 https://www.otpedia.hu/lexikon/helyek/furcsa-bank-penzarterem-nelkul-fa-bank-rt_2/
- 32 Galánthai Nagy Sándor (1917): 416. old.
- 33 Ugyanott: 426. old.
- 34 Kádár (1911)
- 35 Galánthai Nagy (1917): 414-415. old.
- 36 Ugyanott: 439. old.
- 37 Kolossváryné Perényi (1978): 181. old.
- 38 Kerecsényi Edit (1979)
- 39 Pallas (1885): 44. old.; Kaposi (2014)
- 40 Obad, M. – Obad, B. (1998).
- 41 Kerecsényi (1979): 157. old.; Kaposi (2020/b)
- 42 A Fakereskedelem (1915); Kaposi (2020/b)
- 43 Kolossváryné Perényi (1978): 181. old.
- 44 Az Ujság (1904)
- 45 Iskolai értesítők (1903)
- 46 Kolossváryné Perényi (1978): 103. old.
- 47 Ugyanott: 138. old.
- 48 Ugyanott: 83. old.
- 49 Magyar Fakereskedő (1908)
- 50 Ugyanott.
- 51 A Fakereskedelem (1913)
- 52 Galánthai Nagy (1917): 433. old.
- 53 Erdészeti Lapok (1907)

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Bedő Albert (1896): A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. I-III. kötet. Budapest, 1885.
- Bellye (1883): Albrecht főherceg bellyei uradalmának leírása. Bécs.
- Csorba József (1857): Somogy vármegye ismertetése. Pest.
- Ditz, Heinrich (1993): A magyar mezőgazdaság. Budapest.
- Edvi Illés Aladár (1911): A magyar korona országainak gyáripára az 1906. évben. II. kötet. 2. rész. Fém-, fa- és gépipar s ezekkel rokon iparok. Budapest.
- Engel Adolf (2009): Életemből. Pécs.
- Engel Sándor (1882): Magyarország Faipara és Fakereskedése. Technikai, Gazdasági és statisztikai közlemények fakereskedők, faiparosok, erdészek stb. számára. Budapest.
- Engel Adolf (1892): Österreichs Holz-Industrie und Holzhandel. Verlag Kais. und Königl.
- Erdősi Ferenc (1978): A Dél-Dunántúl közlekedési hálózatának kialakulása és szerepe a terület régióvá válásában. In: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár.
- Fodor Lipót (1909): A fakereskedelem helyzetéről. EL. 558.
- Galánthai Nagy Sándor (1912): Nagy Magyar Compass. XL. Jubileumi Évfolyam 1913/13. Budapest.
- Galánthai Nagy Sándor (1917): Nagy Magyar Compass. XLIV. Évfolyam 1916-17. Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv. II. Rész. Budapest.
- Harasztia Attila (2005): Barcs közlekedése a dualizmus korában, középpontban a vasúti közlekedés. Szombathely.
- Hirsch, Alfréd (1903): Somogy vármegye gazdasági monographiája. Budapest Hofbuchhandlung Wilhelm Fritz. Wien
- Kaposi Zoltán (2007): Die Entwicklung der Wirtschaft und Gesellschaft in Ungarn 1700-2000. Schenk Verlag, Passau
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa
- Kaposi Zoltán (2012): Az agrárkonjunktúra hatása a nagykanizsai uradalom erdőgazdálkodására (1850–1914). Közép-Európai Közlemények. 5. évfolyam. 2. szám. 178-187.
- Kaposi Zoltán (2013). Egy szlavóniai nagybirtok gazdasági vonatkozásai (18-19. század). Közép-Európai Közlemények. 6. évfolyam. 3. szám. 64-76.

- Kaposi Zoltán (2014): Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945). In: Kaposi Zoltán (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850–1945). Nagykanizsa. 99–249.
- Kaposi Zoltán (2019): Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok 14. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2020/a): Forstbewirtschaftung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Nagykanizsa und Umgebung. In: Malli, Rüdiger – Moll, Martin – Ruhri, Alois (szerk.): Der Wald als Lebens- und Wirtschaftswachstum im pannonischen Raum – Forests as living space and economic sphere in the pannonian region. Mogersdorf 47. Graz. 80-94. Das Land Steiermark.
- Kaposi Zoltán (2020/b): A Dráva menti uradalmak gazdasági változásai a Trianon körüli években. Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum. 61. évf. 1-4. szám.
- Kerecsényi Edit (1979): A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába.
- Kolossváryné Perényi Márta (1978): A faipar története Magyarországon. Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei. 11-12.
- Magyar Eszter (1981): Településszerkezet és agrártermelés Somogy megyében a 18. században és a 19. század első felében. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 12. Kaposvár.
- Márkus László – Tyihonov, A. Sz. (2011): Erdészettörténet. Előadásai alapján összeállítva. Sopron.
- Nagyváthy János (1821): Magyar practicus természet. Pest.
- Obad, M. – Obad, B. (1998): Kastélyok és történeti kertek Szlavóniában Zágrábtól Újlakig.
- Oroszi Sándor (2010): A fa Erdélyben – A bölcsőtől a koporsóig Erdészettörténeti Közlemények LXXXII. Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály. Budapest.
- Pártos Szilárd (1941): A magyar gyáripar évkönyve és címtára, 1941. A Magyar Gyáripar Címtára. Budapest.
- Schmidt Károly (1903): A magyar korona országainak gyári faipara az 1898. évben. EL. 820.
- Schmidt Károly (1901): Ausztria, Németország, Franciaország és Svájc fakereskedelmi és faipari viszonyai. Statistikai közlemények Fakereskedők, Faiparosok, Erdészek stb. számára. Budapest.
- Szabó Máté (2019): Az 1879. évi erdőtvény hatása a Dráva menti uradalmi erdőgazdálkodás és faipar fejlődésére. Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum, 60. évfolyam. 1-4. szám.

- Szterényi József (1901): A magyar korona országainak gyáripára az 1898. évben. IX-X. füzet. Faipar I-II. Budapest.
- T. Mérey Klára (2007): Somogy megye gazdasága és társadalma a dualizmus korában.
- T. Mérey Klára (1963): Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700–1879). Agrártörténeti Szemle – Historia Rerum Rusticarum, 5. évfolyam. 1–2. 133-152.
- Tóth Sándor (1999): A faipar történetéből. IV. Fafeldolgozás a kiegyezés után (1867-1915). Magyar Asztalos és Faipar. 116-117.
- Tóth Péter (1988): Somogy megye leírása 1812-ből. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 18. Kaposvár.
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdőszet. In: Csánki Dénes (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy. Budapest.
- Varga Patrik (2021): A ceruzakereskedéstől a komlói szénbányászat megteremtéséig. Engel Adolf vállalkozásai az 1840-es évektől az I. világháborúig. In: Pelles Márton – Jakopánecz Eszter – Kaposi Zoltán (szerk.): Úton a jövőbe. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Pécs. 56-68.

Korabeli újságok és folyóiratok:

- A Fakereskedelem, 1913 (3. évfolyam, 3-24. szám)1913-08-25 / 16. szám 5. old.
- A Fakereskedelem, 1915 (5. évfolyam, 1-51. szám)1915-06-10 / 22-23. szám 3. old.
- Az Ujság, 1904. július/1 (2. évfolyam, 181-195. szám)1904-07-09 / 189. szám 19. old.
- Barcs és Vidéke, 1903. nov. 3.
- Erdészeti Lapok (1907): 46. évfolyam 16. füzet.
- Hajós Naptár (1900)
- Kádár, 1911 (6. évfolyam, 1-12. szám)1911-05-31 / 5. szám 4. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-01 / 1. szám 5. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-15 / 2. szám 6. old.
- Magyar Fakereskedő, 1908 (15. évfolyam, 1-24. szám)1908-01-15 / 2. szám 4. old.
- Vízügyi és Hajózási Közlöny, 1907. 41. szám 322. old.

CZINA Sára

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem,
PhD-student, University of Pécs,**

email: czinasara26@gmail.com

**A NEWYORK KÁVÉHÁZ VEZETŐSÉGE 1920-1936
KÖZÖTT**

**THE OWNERS OF THE NEWYORK COFFEEHOUSE
BETWEEN 1920 AND 1936**

ABSTRACT

The purpose of the study: To examine how the Newyork Coffeehouse was run between 1920 and 1936. What were Vilmos Tarján's, the executive board member and main shareholder's, business policies? What profile did he intend for the Coffeehouse? In this period, between the two World Wars the Coffeehouses were struggling with the circumstances. What were the Coffeehouse's solutions for the post-World War challenges and the problems of the Great Depression?

Applied methods: To get to know the Newyork Coffeehouse Company Limited, the sources were the documents of the Company Registry. These helped to reconstruct the list of the shareholders. The balance and profit loss accounts were used to examine the profitability of the Coffeehouse. The problems of the Coffeehouses in Budapest between 1920 and 1936 were examined through the articles of professional journals. Finally, to understand Vilmos Tarján's aspirations, his own books and articles of the daily newspapers were used.

Outcomes: Vilmos Tarján wanted to turn the Newyork Coffeehouse into a luxurious, high-end Coffeehouse. In order to reach this goal, he renovated the interior, later refurbished and modernized it several times. In addition, he established one of the best kitchens in the city and engaged the audience with frequent performances and concerts. With these aspirations, he could solve the post-World War problems successfully. However, his skills and

role in the associations of the industry were not enough to face the challenges that arose during the Great Depression.

Kulcsszavak: Budapest, Newyork Kávéház, kávéházi kultúra, részvénytársaság, Tarján Vilmos

Keywords: Budapest, Newyork Coffeehouse, Coffeehouse Culture, Company Limited, Vilmos Tarján

1. Bevezetés

Budapest 19. század végi és a 20. század eleji kultúráját és polgárainak életét meghatározta a kávéházak világa. Kosztolányi Dezső mellett Gerő Ödön is a „kávéházak városának” nevezte Budapestet. Szerinte, „*aki a főváros képét festeni akarja, fesse le a kávéházait*”.¹ A kávéház a századfordulón a pesti társadalom egyik legfontosabb közéleti terévé nőtte ki magát.² Ide járt a pesti polgár a rossz lakáskörülmények vagy épp a nagypolgári lakások reprezentatív, de rideg életterei elől.³ Innét szerezte információit, itt olvasta a napilapokat, vagy csupán játszott és szórakozott itt.⁴ A kávéház azonban nem csak társadalmi és kulturális szempontból érdekes, hanem gazdasági szempontból is, úgy mint egy vállalkozás.

Budapest kávéházi kultúráját nem csak a jelentősebb kávéházak hírneve, hanem azok magas száma is jellemezte. Az első pesti kávésról, a rác Blázsóról (Kávéfőző Balázs) 1714-ből olvashatunk először. Eleinte vándorkávé volt, majd saját kávéházat/kávémérést nyitott.⁵ 1737-ből már három kávé létezéséről tudunk.⁶ A kávéházak első szakmai szervezete az 1796-os Pesti Polgári Kávéfőző Társaság volt, melynek tagjai ekkor még csak saját függetlenségük és anyagi érdekeik védelme céljából léptek szövetségre. Az iparfejlesztést és oktatást ugyanis ekkor még nem tartották feladatuknak.⁷ Ez utóbbi feladatokat, az 1873-ban – egy évvel az ipartörvény után – alakult, Budapesti Kávétestület vállalta magára.⁸ A 19. század során a kávéházak száma növekedett, 1872-ben már 93 kávéházat számlálhattunk meg Pest utcáin.⁹ Budapest 1873-as egyesítésétől kezdve pedig rohamos növekedésnek indult ez a szám. Egészen 1896-ig, amikor a Millennium miatt kialakult konjunktúra 591 kávéház működését tette lehetővé.¹⁰ Az ünnepi év után azonban a dekonjunktúra miatt a számuk csökkenni kezdett.¹¹ A kávéházi kultúra csúcspontjának az 1873-tól az első világháború kitöréséig tartó időszakot tekintjük.¹² „*Nincs az a zugutcája a magyar fővárosnak, melynek kávéház a vagy kávémérése ne lenne.*” állapította meg a statisztikákat lát-

ván Pásztor Mihály a Cifra nyomorúságban.¹³ Az első világháború éveit a korlátozások, a jegyrendszer, az ellátási nehézségek jellemezték. Kihatott ez a kávéházak életére is. Nőket kezdtek alkalmazni a frontra küldött férfi munkaerő helyett, továbbá olyan pótalapanyagokat kezdtek használni, amelyekhez csak élelmiszerjegyért cserébe lehetett hozzájutni. Új adónemek jelentek meg, bevezették a zárórát, a rezsizolgáltatások folyamatosága is nehézségekbe ütközött.¹⁴ Emellett, elmaradtak a vendégek. Se pénze, se ideje, se kedve nem volt a vendégeknek a kávéházba járáshoz. Ennek ellenére, a Nagy Háború utolsó évében, még 343 kávéház üzemelt, de a számuk folyamatosan csökkent. A háború után kitörő forradalmak, a spanyolnátha járvány és az általános rossz gazdasági helyzet nyomán hozott rendelkezések nagy mértékben megnehezítették a kávéházak életben maradását. 1922-re még 223 kávéház működött, és ekkortól kezdve már csak két olyan év volt, mikor a kávéházak száma meghaladta a 200-at.¹⁵

1. ábra: Kávéházak száma Budapesten 1737 és 1947 között
The number of coffeehouses between 1737 and 1947

Forrás: Saját szerkesztés

A Budapesti Kávésipartársulat nehéz feladatot vállalt, mikor a szakma érdekeit szeretne volna érvényesíteni, hiszen a háború utáni inflációt és megszorításokat követően a Nagy Gazdasági Világválság, a szakmai dömping és utóbb a fellendülő idegenforgalom nehezítette meg a kávéipar

körülményeit.¹⁶ A második világháborúból csak egy adatunk van, mely szerint 1944-ben 150 kávéház tudott még nyitva tartani, melyek Budapest ostromára bezártak. 1947-re ismét 116 kávéház és tulajdonos próbált szerencsét, hogy 1949-ben az államosítás hozzájuk is elérjen, ezzel a kávéházak korszakát átadva a nem annyira újkeletű eszpresszóknak.¹⁷ A kávéházi kultúra csúcspontján, a Milleniumi év előtt nem sokkal, 1894-ben megépült a Newyork Biztosító Társaság magyarországi központja, a Newyork Palota.¹⁸ Az amerikai biztosítótársaság a gazdagságát szerette volna fitogtatni ezzel az épülettel. Ezért nem szabtak felső összefhatárt se a tervezés se a kivitelezés költségének.¹⁹ A biztosítótársaság magyarországi képviselője, dr. Arányi Miksa,²⁰ Hauszmann Alajost bízta meg az épület megtervezésével, aki ehhez segítségül hívta a Széchenyi fürdő és a Zeneakadémia tervezőit, Korb Flórist és Giergl Kálmánt.²¹ Ők a historizáló eklektika stílusában alkották meg az épületet,²² melyet a kor híres képzőművészei díszítettek.²³ Ennek a fényűző épületnek a földszintjén – az eredetileg is kávéháznak tervezett impozáns üzlethelyiségében – nyílt meg a Newyork Kávéház. Az épület maga négyemeletes és a kávéház is ugyanennyi szintre van osztva. Nem spóroltak a berendezésen, az épület híressé vált a csavart márványoszlopokról, míves korlátjairól, velencei csilláiról. Nem hiába hát, hogy a megnyitóról írt újságcikkek dicshimnuszokat zengtek róla.²⁴

Mindössze két évvel a munkálatok megkezdése után, 1894. október 23-án került sor a megnyitóra. Az első bérlő, Steuer Sándor volt, aki azonban nem volt képes egy szakma otthonává tenni a Newyorkot. Pedig a korban a sikeres és jövedelmező kávéháznak ez volt az egyik titka. 1900-ban Steuer továbbadta a bérleti jogot a Harsányi testvéreknek. Ők felvették a tapasztalt, és az irodalmi körökben már ismertséget szerzett Reisz Gyulát főpincérnek. Hármójuk munkája miatt vált a Newyork irodalmi kávéházzá,²⁵ amire százból csak egy kávéház volt képes.²⁶ A Harsányi testvérek azonban 1913-ban megváltak a kávéháztól.²⁷ Ekkor alapult meg Magyarország első kávéházi részvénytársasága, a New-York Kávéház Rt. Ennek a története a részvénytársaságok alapján három fő korszakra osztható (1913-1920, 1920-1936, 1937-1949), melyeken belül több kisebb korszak különböztethető meg.²⁸ A hosszabb korszakok közül a középsőt, az 1920-1936 közötti időszakot, annak is a legjelentősebb részvényes és igazgatósági tag nevével fémjelzett időszakát, egészen pontosan Tarján Vilmosnak az üzletben betöltött szerepét vizsgáltam.

2. Kutatási kérdések

1920 és 1936 között Tarján Vilmos három társával tulajdonolta a kávéház részvényeinek javát. Emellett igazgatósági tag volt,²⁹ és az üzlet vezetéséért is felelt. A kávéházat az első világháború és a forradalmak utáni nehéz gazdasági³⁰ és társadalmi környezetben vették át és 1936-ig vezették. Fő kutatási kérdéseim ennek mentén a következők voltak:

- Mi volt Tarján Vilmos üzletpolitikája, hogyan akarta átalakítani az üzletet, milyen profilt szánt neki?
- Hogyan küzdött meg a világháború utáni időszak, majd a gazdasági világválság nehézségeivel?

3. Tarján Vilmos

Tarján Vilmos, a 20. század első felének meghatározó személyisége volt a budapesti közéletben. Klein Vilmos néven 1881. március 25-én született Budapesten.³¹ Szülei zsidó származású szatócsok voltak, akik idővel fűszerüzletet nyitottak. 1890–95 között Tarján a Pesti főreálba járt, majd a Kereskedelmi Akadémián tanult, ahol 1898-ban tette le az érettségi vizsgát. Az újságíráshoz való tehetsége már ekkor egyértelművé vált. Szeretett is volna ebből élni, de ennek gátat vetett a szülői szigor.³² Az akkor törvényszerűen szegénységgel járó szakma helyett, az anyagi biztonságot jelentő kereskedelmi pályára lépett. Előbb a szénszállítással foglalkozó Guttman Testvérek cégénél dolgozott, ahol élő rabnak érezte magát az eseménytelen napok fogságában. Hamar felmondott, és elhelyezkedett a gyarmatárúval foglalkozó Wertheimer és Frankl cégnél. A pezsgőbb légkörű munkahely sokkal testhezállobb volt számára. 1900-ban azonban felmondott, mert főnökei nem engedték meg neki, hogy felcsapjon utazó ügynöknek az irodai munka helyett.³³

Felmondása után minden okot megadott szüleinek az aggódásra, hiszen hónapokon keresztül munkanélküliként koptatta a kávéházak székeit. Elegendő tőkével élvezhette is volna ezt az életet, de pénz szűkében újra munkát kellett szereznie. Az inspiráló kávéházi atmoszférában született meg az elhatározás, hogy újságírónak áll. Meg is kereste a frissen induló lap, a Magyarország főszerkesztőjét, Fényes Lászlót, aki meglátta benne a tehetséget és alkalmazta.³⁴ A kevésbé nívós Magyarország azonban nem elégítette ki az ambícióit.³⁵ Így előbb a Friss Újsághoz szegődött, majd onnét az előkelő Magyar Hírlaphoz, ahol valóra válhatott az álma, rendőrrporter lett.³⁶ 1910-ben azonban a rendőrkapitány eljárást indított ellene, egy utólag nem bizonyítható ügyben, mi

szerint megszarolta a Maison Frida luxusbordély tulajdonosát.³⁷ Elhagyta az újságot és az országot is, Berlinbe költözött, ahol majdnem egy évet dolgozott a Passage Theater üzletvezető titkáraként. Ennek a karriernek azonban véget vetett, hogy haza kellett térnie a bírósági tárgyalása miatt.³⁸ Felmentése után egy darabig a budapesti éjszakai életben dolgozott, mint konferanszié. Barátja Kemény Simon sietett segítségére és mutatta be a frissen induló napilap, Az Est tulajdonos-főszerkesztőjének, Miklós Andornak.³⁹

Az Estnek egy tapasztalt rendőriporterre volt szüksége, Tarjánnak pedig egy újságra, így szerencsésen egymásra találtak. Tarján újságírói sikereinek csúcsára jutott a következő tíz évben. Ekkor írta meg legjelentősebb cikkeit, többek között Mágnás Elza haláláról a szarajevói merényletről és az első világháború kitöréséről; de a hadiszállítók csalásainak egy egész cikksorozatot szánt.⁴⁰ Minden professzionalitása mellett azonban elkövetett egy számára végzetes hibát. Politizált egy cikkében, melyet hitvallása szerint tudatosan próbált elkerülni.⁴¹ Riportot írt Kun Béla megveréséről, melyet a közvélemény túlságosan elnézőnek ítélt. A cikk nyomán kialakult botrány miatt 1920-ban távoznia kellett Az Esttől. Tarján Vilmosnak az újságírás volt a fő ambíciója, élete végéig riporterként hivatkozott magára. Ez a fiaskó azonban örökre véget vetett a karrierjének.⁴²

Rövid bécsi menekült-lét után, napjait az Otthon-körben töltötte a kártyaszal mellett. Úgy gondolta, hogy aggregényként nincs szüksége sok pénzre az élethez, így nem keresett új munkát. A kártyázást azonban profi szinten űzte, kiszámított óvatossággal nyert minden nap egy kicsit. Mikor már félmillió koronás nyereségnél tartott, új egzisztencia után nézett.⁴³ Három társával megvásárolta a Newyork kávéház bérleti jogát. Régi iskolatársát, Magyar Miklós befolyásos városi politikust győzte meg, hogy társuljanak.⁴⁴ Bevették társnak Zoltán Bélát, a Weiss Manfréd Acél és Fémművei Rt. Főpénztárosát és a Newyork palota akkori tulajdonosának és Az Est konzern tulajdonosának, Miklós Andornak a sógorát,⁴⁵ továbbá Herskovits Olgát egy zombori vendéglős dinasztia lányát.⁴⁶ Ekkor kezdődött életének második legjelentősebb korszaka, a kávé-lét, mikor a Newyork-ot az ő nevével azonosítva hívták „Tarján-műveknek”.⁴⁷

4. Források

A New-York Kávéház Rt. történetét a Budapest Fővárosi Levéltárból kikeresett cégbírósági iratokból kezdtem el megismerni. Az éves közgyűlések jegyzőkönyveihez tartozó kérvények, végzések, a jegyzőkönyvek összes

melléklete, így az igazgatósági és felügyelőbizottsági jelentések, mérleg- és eredményszámlák, és a majdnem teljes részvényes listák is megtalálhatóak itt. A cégbírósági iratokat a korabeli napisajtó mellett, a Kávésok Lapja és a Magyar Kávésipar számaival egészítettem ki.⁴⁸ Emellett használtam Tarján Vilmos négy önéletrajzi jellegű könyvét,⁴⁹ és egy, a Newyork Kávéházból fennmaradt vendégkönyvet is.⁵⁰

5. A Newyork Kávéház Rt. története az időszakban

A Newyork Kávéház Rt-t 1920-ban adta el a Haas család Tarján Vilmosnak és társainak. A négy fő részvényes személye majdnem állandó volt 1936-ig. Tarján mellett Zoltán Béla, Magyar Miklós, Herskovits Olga, későbbi felesége voltak a legjelentősebb tulajdonosok. Egyedül Magyar Miklós neve tűnt el a részvényes listákról 1934-ben, amikor a kávéház problémái már jelentőssé váltak. 1921-ben volt egy részvényvándorlás, amikor öt kisztrészvényes megvált a tulajdonától, ezeket új, a részvénytársaság történetében addig még nem ismert személyek vásárolták meg. Ezentúl 1934-ig kisebb változások történtek ugyan a kávéházi részvények tulajdonosainak körében, de ezek összességében nem voltak jelentősek. A kávéházi részvények többségét végig a négy nagyrészvényes birtokolta. Ezek az adatok stabilitásra engednek következtetni. Jelentősebb változások 1934-től következtek be a részvényes listákon, amikor a kávéház már három éve veszteséges volt.⁵¹

Jelentősebb változások a részvények számában, névértékében és pénznemében következtek be. 1923-ig 375 db 400 korona névértékű részvényre volt bejegyezve a részvénytársaság, 1924-re azonban felemelték a 150.000 koronás alaptőkét 15 millióra. Így 37500 db 400 korona névértékű részvényt bocsátottak ki, amelyeket a régi részvényesek vettek meg. Erre az alaptőkeemelésre az infláció és egyéb gazdasági nehézségek mellett a tervezett fejlesztések miatt is szükség volt.⁵² A következő változás, a pengő 1926-os bevezetése miatt következett be. A megnyitó mérleg szerint 50 000 pengő lett az új alaptőke. Mivel az 1920-as XVI. Tc 7.§-a szerint egy részvény névértéke nem lehetett 10 pengőnél kevesebb, ezért 5000 db 10 pengő névértékű részvényt adtak ki. Minden korábbi 7.5 részvény ért ezentúl egyet.⁵³ Egy év múlva újból felemelték az alaptőkét, 5000 pengőről 10 000 pengőre. Erre egyrészt a kávéház tervezett átépítése miatt volt szükség,⁵⁴ másrészt a Newyork Palotát megvette Az Est konszerntől az Adria Biztosítótársaság, amely jelentősen növelni akarta a házbért. Az új részvényeket egyenlő arányban, a négy nagyrészvényes vásárolta meg.⁵⁵

6. Üzleti cél

Tarján elsődleges célja az volt, hogy a kávéházból egy elegáns, a legelőkelőbb közönséget bevonzó sikkos luxuskávéházat alakítson ki.⁵⁶ Ehhez először bezártak egy hat hetes nagytakarításra, melynek az volt a célja, hogy a por mellett kipucolták a világháború és a forradalmak óta bejáró nem kívánt törzsvendégeket is.⁵⁷ Ekkor az üzlet teljeskörű renoválására még nem volt se lehetőség, se pénz. A mélyvízből⁵⁸ azonban éttermet alakítottak ki, a pincében pedig bárt alakított ki.⁵⁹ Jelentős átalakításra 5 évvel később⁶⁰ került sor, négymilliárd koronás (320.000 pengő) áron. Az éttermet kibővítették, létrehozták a márványtermet és a mahagóni bárt, mely később Newyork Bár néven híresült el az arisztokrácia körében.⁶¹ Tarjánék a berendezést is átalakították, a luxust hirdetve – többek között – drága szőnyegeket és plüss székeket vásároltak.⁶² Tarján mindvégig ügyelt a külsőségekre a kávéházban, ezzel is fenntartva annak előkelő mivoltát. Az 1923-as felújítás után 1933-ban ismét teljes átalakuláson ment keresztül a kávéház.⁶³ A konkurencia egyre erősebb lett, az utolsó terítőig kicserélték a teljes berendezést, ügyelvén arra, hogy a minőség és a luxus káprázatba ejtse a belépőt, és továbbra is a Newyorkot emlegessék a város legszebb kávéházaként.

A másik fontos üzleti fogása Tarjának az volt, hogy a kávéházat Café-restauranttá alakította át. Ez azt jelentette, hogy a hagyományos kávéházi kínálatot meleg ételekkel bővítették. Az 1910-es évektől kezdve a pesti polgár már hozzászokott ahhoz, hogy az egész napi étkezését meg tudja oldani egyetlen kávéház berkein belül. Ehhez az igényhez, pedig feltétlen alkalmazkodni kellett, hogyha sikeresen akartak helytállni a kávéházi versenyben. Tarjánt a maximalizmus hajtotta sikerre, vélekedése szerint, „ha már konyha, legyen konyha, még pedig elsőrangú, üzletvezetőnek a kiváló gasztronómiai pedagógust, Varga Istvánt szerződtettem.”⁶⁴ A Newyork hamarosan híres is lett az ételeiről. Itt találták ki például dr. Bedő Móricz tiszteletére a Bedő-imbiszt.⁶⁵ Azonban, kiváltképp leveseiről híresültek el.⁶⁶ Ők nevezték el a Pethes-levest Pethes Imre színész emlékére; volt olyan szilveszter, amikor 2000 adag levest szolgáltak fel egyetlen éjszaka alatt.⁶⁷ Tarján a sikereken felbuzdulva, egyéb vendéglőket is nyitott, melyek hasonlóan eredményesek voltak, de egyiket sem tudta olyan sokáig igazgatni, mint a Newyorkot.⁶⁸

Az ételek felszolgálása mellett nagy hangsúlyt fektettek a szórakoztatásra is. A Newyork bárjában eleinte csak zenét játszottak, ekkor fedezte fel a később világhírűvé vált zeneszerzőt, Brodszky Miklóst, és csábította át a „Szenesláda” nevű bárból a Newyorkba.⁶⁹ Hamarosan hatalmas sike-

reket ért el, tányérjövendelme⁷⁰ napi 300 korona körül mozgott. Brodszky még a Newyorkos időszaka alatt kezdett el zeneszerzéssel foglalkozni, ami aggasztotta Tarját, hiszen félt, hogy elhagyja a kávéház sztárja. Félelme jogos volt, hiszen egy vendégnek (Richard Taubernek) írt dala meg is hozta számára a világsikert, aminek következtében hamarosan el is hagyta a kávéházat.⁷¹ Később blueteket, kabarékat is előadtak a közönségnek. Az első a Tsudabár, az akkor az Operettszínházban játszódó Csodabár paródiája volt.⁷² Tarján primadonnákat fedezett fel,⁷³ már a főpróbákról is tudósítottak az újságírók.⁷⁴ A közönség imádta ezeket az alkalmakat, volt este, hogy 7 herceg fordult meg a Newyork bárjában. Nemsokára azonban felhagytak velük, mivel nem térült meg a befektetés.⁷⁵ A közönség szórakoztatására a legkiválóbb zenekarokat szerződtették az egész időszakban. Számtalan külföldi és magyar sztár lépett fel, például Teddy Sinclair,⁷⁶ Saljapin vagy egyéb jazz-zenekarok.⁷⁷ 1934-től ezeket a koncerteket már a rádió is rendszeresen sugározta országszerte.⁷⁸

A kávéház felfuttatásában komoly szerepet szánt a kapcsolati hálójának. Mivel luxuskávéházat akart kialakítani, ezért felkereste ismerőseit a Nemzeti Kaszinóban, akik első látogatásuktól kezdve védnökként vitték a Newyork konyhájának jó hírét az elit körökben.⁷⁹ Fennmaradt a Newyork Kávéház életéből egy vendégkönyv, mely 365 db külföldi és magyar híresség aláírását tartalmazza.⁸⁰ Azonban az arisztokrácia mellett megfértek a régi bohémársak is. Jellemző, hogy a térben elkülönülve szórakoztak a társadalom mindenféle tagjai. A márványteremben arisztokraták, bankvezérek, a mélyvízben ugyancsak a tehetősebb, de már nem a felső tízezer tagjai, a kávéházban vagy a karzaton pedig zenészek, krupciék és slepperek mulatták az időt.⁸¹

7. A nehézségekre adott válaszok

Tarjánék a kávéházat az első világháború és a Tanácsköztársaság borzalmi utáni gondterhes⁸² időkben vették át. A szakma számos panasszal élt a gazdasági körülmények és lehetőségek miatt. A legsúlyosabbak a fényűzési adó,⁸³ a zárórarendelet,⁸⁴ áruhiány,⁸⁵ és a rezsidíjak voltak.

Tarjánék a kávéházat 100 000 koronás veszteséggel vették át 1920-ban, ez év decemberében azonban már 150 000 korona fényűzési adót fizettek, ami jelentős bevételekről tanúskodik. Az 1921 decemberi közgyűlésen 85 000 koronás nyereséggel tudtak számolni. A részvénytársaság életében először osztalékot is tudtak fizetni (9000 korona).⁸⁶

A kávéházat Tarján ideje alatt végig sújtotta a fényűzési adó kötelezettsége. 1928-ig, egyedül fizette az adót,⁸⁷ majd 1928-ban belépett az újonnan alakuló Budapesti Kávésok Fényűzési és Forgalmi Adóközösségébe,⁸⁸ amikortól az adófizetés problémájával már közösségi szinten próbáltak meg megküzdenni. Ezen kívül további 21 adó sújtotta a kávésokat.⁸⁹

A másik sarkalatos pont a záróra-kérdés volt. 1920-ban még mindig korán volt város-szerte a záróra. 22 órakor a kávésoknak, 24-kor a vendéglősöknek is be kellett zárniuk.⁹⁰ Tarján kihasználva a kapcsolatait, Huszár Károly miniszterelnökhöz, pertu barátjához fordult segítségért, aki megígérte, hogy megoldódik a kávésok problémája. Azonban az ügy Nádossy Imre országos főkapitány asztalán megragadt. Tarján hosszú hetek vizitelése árán érte el, hogy a Newyork Kávéház egész éjjel nyitva tarthasson.⁹¹ Ipartestületi szinten is próbálták orvosolni a záróra kérdést, többek között Tarján próbált meg engedményeket kicsikarni a hatóságokból.⁹²

Sikerült megoldani a két legfontosabb problémát, és a kávéház egészen 1931-ig nyereséges tudott lenni. A veszteségesség kezdete megegyezik a Nagy Gazdasági Világválság Magyarországra való begyűrűzésével. Tarján az igazgatósági jelentésekben és önéletrajzi írásaiban is ennek konkrét jelenségeit hozza fel okként.

A Budapesti Kávésok előljárási ülésén rendszeres volt a panasz, hogy számos kávé alacsonyan tartotta az árait, annak reményében, hogy minél több vendéget csábítson be az üzletébe, ezzel dömping árakat generálva a szakmában.⁹³ Ez nem volt fenntartható, a versenyt pedig nagy mértékben fokozta. Az érem másik oldala, hogy a Vendéglősök ugyanígy éreztek a Kávésokkal szemben, akik pedig melegebb szolgáltak fel, elcsábítva ezzel a vendégeket az éttermekből. A két világháború között végig vitás volt a helyzet a két ipartestület között.⁹⁴

A szakmai dömping mellett, probléma volt a közönség leromlott fogyasztóképessége. A vendégek száma folyamatosan apadt az időszakban, a fizetőképességük a válság miatt csökkent.⁹⁵ Ennek ellensúlyozására, Tarján még drágább zenekarokat hívott, és még olcsóbb, ráfizetéses menüt szolgált fel. Bízott benne, hogy ezek a lehetőségek bevonzák a közönséget,⁹⁶ a vendégek azonban így is elmaradtak. Fizetésektelenségük mellett az életmódjuk is megváltozott, ami főként más szabadidős foglalatosságokban mutatkozott meg. Már nem ültek egész nap a kávéházakban.⁹⁷ Emellett az 1930-as évek elejétől a Budapesti Kávésok Ipartestületének előljárási ülésén folyamatosan napirenden maradt a szakmai dömping kérdése. Sokkal több kávéház próbált szerencsét, mint amennyire kereslet volt.⁹⁸

Tarján az 1932-es igazgatósági jelentésében, a Budapesti Kávésok eljárásági üléseihez hasonlóan, problémaként sorolja fel azokat a költségeket, melyeket nem lehet redukálni. Ilyenek voltak az adók, a villanszámla és egyéb rezsiköltségek, illetve a házbér.⁹⁹ A Newyork kávéház esetében, a házbér problémája az, amelyről a nagyközönség is értesült a sajtó által. A Newyork palotát Az Est konszern tulajdonolta, mikor Tarjánék átvették az üzemeltetését. 1928-ban azonban az Adria Biztosító Társaság vette meg tőle az épületet, amely új szerződést akart kötni a Kávéházzal, amely megkészszerelte volna a bérleti díjat.¹⁰⁰ Tarjánék azonban ebbe nem nyugodtak bele, bíróságra vitték az ügyet.¹⁰¹ Végül 110 000 pengős bérleti díjban egyeztek meg, amit aztán a gazdasági helyzet miatt 2 éven belül 10%-kal csökkenteni kellett.¹⁰² De, ezzel ez a konfliktus nem ért véget, folyamatosan viták tárgya volt a házbér csökkentése.

Tarján visszaemlékezéseiben számos egyéb okot is felsorol, amelyek hozzájárultak a kávéház csődjéhez. Súlyos válságként élte meg, hogy divatba jöttek a sörözők, ezzel jelentős vendéget csábítva el a kávéházból. Probléma volt szerinte, hogy a Nagykörút vesztett jelentőségéből. A gazdagok átköltöztek Budára, a polgári középosztály pedig Lipótvárosba. Emellett az éjszakai élet is a Nagymező utca és az Oktogon környékére koncentráldott. Ezzel együtt már nem tudtak a Newyork Palotában egykönnyen lakást kiadni. Ezek a jelenségek mind a vendégkör apadásához vezettek.¹⁰³

A problémák már a széles közönség számára is érzékelhetőek voltak, a sajtó rendszerint cikkezett a házbér vitákról. 1936-ban a kávéház hitelezőitől moratóriumot kért az igazgatóság, magánegyezséget kötött, és igyekezett minél gyorsabban eladni a kávéházat. A vevő Kraszner Menyhért volt, aki ezzel a tranzakcióval 350 000 pengős tartozástól szabadította meg a korábbi tulajdonosokat. Így ért tehát véget a Newyork kávéház és Tarján Vilmos kapcsolata, hogy aztán mindkettő másképp folytassa a történetét.

8. Összefoglalás

Tarján üzletpolitikájáról elmondható, hogy egy luxuskávéházat szeretett volna létrehozni, ami sikerült is neki. Ehhez elsőként a kávéház berendezését, belső tereit alakította át úgy, hogy a legfinomabb ízlésű vendégek elvárásait is kielégítse, majd azt folyamatosan változtatta, modernizálta és csinosította. Másodsorban elsőosztályú konyhát alakított ki, mely városzerte híressé vált. Tudta, hogy nem elég bevonzani a közönséget, hanem bent is kellett őket tartani a rentabilitás fenntartása végett. Ezért rendsze-

res előadásokkal, koncertekkel és műsorokkal szórakoztatta a vendégeit. A vendégkör kialakításában nagy szerepe volt a kapcsolati hálójának, az arisztokratákat a Nemzeti Kaszinó két prominens tagjának segítségével sikerült idecsábítania.

A válságokra adott válaszai különbözőek voltak. Az első világháború utáni problémákat üzleti fogásainak segítségével sikeresen el tudta hárítani. A Nagy Gazdasági Világválság során fellépő problémák azonban már kifogtak az ő szakértelmén is. Nem tudott kiegyezni a háztulajdonosokkal, a növekvő terheket az ipartestület segítségével sem tudták konszolidálni. A legnagyobb probléma, hogy a pesti lakosok életvitele és fogyasztóképessége megváltozott. Ezt csak fokozta a szakmai verseny igazságtalan és fenntarthatatlan növekedése.

JEGYZETEK/ NOTES

- 1 Sánta (1996) 27. old.
- 2 Sánta (1996) 27. old.
- 3 Sánta (1996) 36. old.
- 4 Szentes-Hargittay (1998) 23-31. old.
- 5 Budapest Nagykávéház, 2001, 12. old.
- 6 Szentes-Hargittay (1998) 10. old.
- 7 Gundel-Harmath (1982) 31. old.
- 8 Gundel-Harmath (1982) 31. old.
- 9 Zeke (2002) 10. old.
- 10 Szentes-Hargittay (1998) 12. old.
- 11 Zeke (2002) 10. old.
- 12 Szentes-Hargittay (1998) 12. old.
- 13 Sánta (1996) 31. old.
- 14 Gundel-Harmath (1982) 33. old.
- 15 Zeke (2002) 10-11. old.
- 16 Gundel-Harmath (1982) 33-34. old.
- 17 Zeke (2002) 10-11. old.
- 18 Csapó (1996) 177. old.
- 19 250.000 Ft-ba került csak a berendezése (Budapesti Hírlap: A Newyork-kávéház megnyitása, 1894. október 25.) Saly (2005) 39. old.
- 20 Csapó (1996) 178. old.
- 21 U.o. 178. o. Pesti Hírlap: A legszebb kávéház, 1894. október 25 9. o., Vasárnapi Ujság: Newyork palota és kávéháza, 1894. 46. szám 764-765. o.
- 22 Csapó (1996) 178. old.
- 23 Mannheimer Gusztáv, Eisenhut Ferenc, Donáth Gyula, Thék Endre
- 24 Pesti Napló: New-York Budapesten, 1894. október 14. 9. old.; Pesti Hírlap: A legszebb kávéház, 1895. október 25. 9. old.
- 25 Kálmán Jenő, in Konrádyné (1965) 178-179. old.
- 26 Saly (2014) 214-245. old.
- 27 Budapesti Hírlap: Új gazdák a Newyorkban, 1913. szeptember 17. 9. old.
- 28 Czina (2021) 97. old.
- 29 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz

- 30 Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112. old.
- 31 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tarjan-vilmos-78181/>
- 32 Buza (2007) 9-11. old.
- 33 Tarján (1937) 13-18. old.
- 34 Tarján (1937) 19-25. old.
- 35 Búza (2007) 17. old.
- 36 Tarján (1937) 26. old.
- 37 Buza (2007) 20-21. old.
- 38 Tarján (1937) 54-63. old.
- 39 Buza (2007) 30-33. old.
- 40 Tarján (1937)
- 41 Tarján (1943) 146-147. old.
- 42 Buza (2007) 41-42. old.
- 43 Tarján (1937) 159-160. old.
- 44 Buza (2007) 49. old.
- 45 Tarján (1937) 161. old.
- 46 Csapó (1996) 188. old.
- 47 Szentés – Hargittay (1997) 247. o.
- 48 A Budapesti Kávésipartársulat, a Budapesti Kávésok és a Budapesti Kávésok Szövetségeinek hivatalos lapjai
- 49 (t.v.)-tól a Tarjánig, A pesti éjszaka, Riporter titkaimat nem viszem a sírba, A bedeszázott riporter
- 50 Saly (2016)
- 51 Czina, 2021. 101-102. O. / BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 52 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 53 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 54 Tarján Vilmos (1937) 161. old.
- 55 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 56 Szentés-Hargittay (1998) 246-247. old.
- 57 Saly (2008) 42. old.
- 58 A kávéház mélyített alsó szintje.

- 59 Saly (2008) 42. old.
- 60 Vadas (1996) 205. old.
- 61 Vadas (1996) 205-206. old.
- 62 Tarján (1937) 161-162. old.
- 63 Keleti Ujság: Budapest látványossága: az ujjászületett Newyork, 1933.09.24. 6. o.
- 64 Tarján (1937) 161. old.
- 65 12 dkg sonkát, 12 dkg nyelvet, 2 szardíniát, 2 keménytojást, 10 dkg szalámit, 12 dkg ementáli sajtot tartalmazó bőségtál. Bedő ezt egymaga fogyasztotta el.
- 66 Csapó (1996) 191. old.
- 67 Magyarország: A legvidámabb szilveszter, 1928. január 3. 6. old.
- 68 Margitszigeti Nagyszálló étterme, Felső Vendéglő, Parisien Grillt, Royal Orfeum, Papagáj Mulató, a Lukács Fürdő étterme (Tarján, 1937.)
- 69 Brodszky Miklós: zeneszerző, karmester, slágerszerző <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/brodszky-miklos-74E08/>
- 70 A kijáratnál elhelyezett fehér tányér, melyre a közönség teszi le a zenésznek szánt borralalóját. Tarján nem szerette ezt az intézményt, mivel a vendégek gondolatait túlságosan lefoglalta. Szégyen volt, ha valaki nem a megfelelő összeget tette a tányérra távozásakor. in: Tarján (1941) 37–38. old.
- 71 Tarján (1931) 163. old.
- 72 Az Est: Ma estétől kezdve egy színházzal több játszik Budapesten, 1930. 10. 02. 8. old.
- 73 R. Margit, Mezey Mária in: Tarján (1937) 164-165. old.
- 74 Tarján (1937) 163. old.
- 75 Tarján (1937) 163-164. old.
- 76 Magyarország, 1928.04.11. 11. old.
- 77 8 órai ujság: Kilenc vöröshaju görli autobuszon Budapest utcáin..., 1929.10.08. 10. old.
- 78 Pécsi Napló: A Pécsi Napló rádióműsora, 19030. 04. 11. 11. old.
- 79 Csapó (1996) 188. old.
- 80 Saly (2016) 23-25. old.
- 81 Tarján (1937) 165. old.
- 82 Kávésok Lapja: Beköszöntő, 1925. 10. 20. 1. old.
- 83 Magyar Kávésipar: A fényüzési adó és a kávéházak, 1920. 07. 01. 1. old.
- 84 Magyar Kávésipar: A záróra, 1920. 12. 01. 1. old.

- 85 Magyar Kávésipar: A Budapesti Kávésok Áruforgalmi Részvénytársaságának tőkeemelése, 1920. 07. 01. 3. old.
- 86 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 87 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 88 Kávésok Lapja: A budapesti kávésok fényűzési és forgalmi adóközössége megalakult, 1928. 02. 01. 1. old.
- 89 Magyar Kávésipar: A kongresszus, 1925. 11. 15. 3. old.
- 90 Magyar Kávésipar: A záróra, 1920. 12. 1. 1. old.
- 91 Tarján (1937) 167-171. old
- 92 Magyar Kávésipar: A záróra, 1920. 12. 1. 2. old.
- 93 Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1931. 12. 1. 2. old.
- 94 Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1933. 01. 01. 2. old.
- 95 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 96 Tarján (1937)
- 97 Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1933. 01. 1. 2. old.
- 98 Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1933. 07. 03. 3-4. old.
- 99 BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. doboz
- 100 8 órás ujság: Ötszázezer dollárért vette meg a Trieszti Adria Biztosító Társaság a Newyork-palotát, 1928.01.24. 7. old.
- 101 Magyarország: Választott bíróság dönt a Newyork-kávéház százhatvanezer pengős bérösszegéről. 1928.04.03. 11. old.
- 102 Esti Kurír: A Newyork-kávéház száztízezer pengős bérét tíz százalékkal leszállította, 1930. 02. 01. 9. old.
- 103 Tarján (1937) 193-194. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Szekunder források

- Búza Péter (2007): Tarján Művek Részvénytársaság. Egy okos gyerek a pesti éjszakából. in: Tarján Vilmos: A bedeszkázott riporter. Buza Péter. (Bev., szerk., a jegyzeteket írta) Budapest. 5–66. old.
- Csapó Katalin (1996): A százéves irodalmi kávéház a „Newyork”. Budapesti Negyed. 1996/4. szám 179-200. old.
- Czina Sára (2021): The Brief History of the New-York Coffeehouse Company Limited. In
- Zoltán Kaposi – Virág Rab (szerk.): Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations. Pécs. 95-104. old.
- Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112. old.
- Gundel Imre – Harmath Judit (1982): A vendéglátás emlékei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- Konrádyné Gálos Magda (szerk.) (1965): A Newyorktól a Hungáriáig, Minerva. Budapest.
- Saly Noémi (2001): „Budapest nagykávéház” Ernst Múzeum. Budapest. 2001. november 25-2002. január 6.
- Saly Noémi (2008): „Jean becsukta az ablakokat”. A Nyugat és a „nyugatosok” kávéházai. Múlt és Jövő. 2008/4. szám. 34-46. old.
- Saly Noémi: Tarján Vili babékoszorúja. Budapest. 2016/1. szám. 23-25. old.
- Sánta Gábor (1996): „Vigasztal, ápol és eltakar” A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza századfordulón. Budapesti Negyed. 1996/4. szám. 29-58. old.
- Szentes Éva és Hargittay Emil (1997): Irodalmi kávéházak Pesten és Budán. Universitas Kiadó. Budapest.
- Tarján Vilmos (1937): (t.v.)-től a Tarjánig. Pápai Ernő Műintézete. Budapest.
- Tarján Vilmos (1940): A pesti éjszaka. Általános Nyomda, Könyv- és Lapkiadó Rt. Budapest.
- Vadas Ferenc (1996): Belsőépítészet és térhasználat a New-Yorkban. Budapesti Negyed. 1996/4. szám. 179-200. old.
- Zeke Gyula (2001-2002): „Budapest, a kávéváros”. Mikes International 2. 2001-2002/2. szám. 10-24. old.

Primer források

- 8 órasi ujság: Ötszázezer dollárért vette meg a Trieszti Adria Biztosító Társaság a Newyork-palolát, 1928.01.24. 7. old.
- 8 órasi ujság: Kilenc vöröshaju görli autobuszon Budapest utcáin..., 1929.10.08. 10. old.
- Az Est: Ma estétől kezdve egy színházzal több játszik Budapesten, 1930. 10. 02. 8. old.
- BFL. VII.2.e – Cg.2497 New York Kávéház – 1659. box
- Budapesti Hírlap: A Newyork-kávéház megnyitása, 1894. október 25. old.
- Budapesti Hírlap: Új gazdák a Newyorkban, 1913. szeptember 17.9. old.
- Esti Kurír: A Newyork-kávéház száztízezer pengős bérét tíz százalékkal leszállította, 1930. 02. 01. 9. old.
- Kávésok Lapja: Beköszöntő, 1925. 10. 20. 1. old.
- Kávésok Lapja: A budapesti kávéskok fényüzési és forgalmi adóközössége megalakult, 1928. február 1. 1. old.
- Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1931. december 1. 2. old.
- Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1933. Január 1. 2. old.
- Kávésok Lapja: Elöljárósági ülés, 1933. 07. 03. 3-4. old.
- Keleti Ujság: Budapest látványossága: az ujjászületett Newyork, 1933.09.24. 6. old.
- Magyar Kávésipar: A fényüzési adó és a kávéházak, 1920. Július 1. 1. old.
- Magyar Kávésipar: A Budapesti Kávésok Áruforgalmi Részvénytársaságának tőkeemelése, 1920. Július 1. 3. old.
- Magyar Kávésipar: A záróra, 1920. december 1. 1. old.
- Magyar Kávésipar: A kongresszus, 1925. november 15. 3.
- Magyarország: A legvidámabb szilveszter, 1928. január 3. 6. old.
- Magyarország, 1928.04.11. 11. old.
- Magyarság: Választott bíróság dönt a Newyork-kávéház százhatvanezer pengős bérösszegéről. 1928.04.03. 11. old.
- Pécsi Napló: A Pécsi Napló rádióműsora, 19030. 04. 11. 11. old.
- Pesti Hírlap: A legszebb kávéház, 1894. október 25 9. old.
- Pesti Napló: New-York Budapesten, 1894. október 14. 9. old.
- Vasárnapi Ujság: Newyork palota és kávéháza, 1894. 46. szám 764-765. old.

HORVÁTH Anna

**PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola**

**PhD-student, University of Pécs, Doctoral School of
Regional Policy and Economics**

anna.horvath@ktk.pte.hu

**A FELZÁRKÓZÁS ESZKÖZEI AZ ÉSZAK-ALFÖLDI
HATÁRRÉGIÓ KISVÁROSAIBAN**

**TOOLS OF DEVELOPMENT IN SMALL TOWNS OF THE
BORDER REGION OF THE NORTHERN GREAT PLAIN**

ABSTRACT

In recent years, settlements that are able to be successful and competitive even in the changed economic conditions have appeared in an increasing number in backward regions. The starting points of this development can be the small towns of the Hungarian countryside, which are able to stand out from their environment in terms of institutions, infrastructure, and even culture, thereby creating micro-centers in their catchment area. In my thesis, I am looking for the answer to what role the small towns on the border areas of the Northern Great Plain, namely Fehérgyarmat, Kisvárd, Vásárosnamény and Záhony, play in the development of their catchment area. In order to explore this, I first analyze the current role of cities: what socio-economic characteristics can be observed, what kind of natural and built environment it has, and what cultural role each district center has. After that, I will analyze the situation of the cities from a tourism point of view, and finally I will examine the application activity more closely and draw conclusions about the tourism role of the cities.

Kulcsszavak: sikeresség, vidékfejlesztés, helyi gazdaságfejlesztés, endogén fejlődés, komplex mutató

Keynotes: success, rural development, local development, endogenous development, complex indicator

1. Bevezetés

Az elmúlt években egyre nagyobb számban jelennek meg olyan települések az elmaradott térségekben, amelyek képesek a megváltozott gazdasági körülmények között is sikeresek, versenyképesek lenni. Ennek a fejlődésnek a kiindulópontjai lehetnek a magyarországi vidék kisvárosai, amelyek képesek kiemelkedni környezetükből intézményi, infrastrukturális, de akár kulturális értelemben is, ezáltal képesek mikorközpontokat létrehozni vonzáskörzetükben. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy az Észak-Alföld határmenti területein fekvő kisvárosok, nevezetesen Fehérgyarmat, Kisvárd, Vásárosnamény és Záhony milyen szerepet játszanak vonzáskörzetük fejlesztésében.

Ennek feltárása érdekében először elemzem a városok jelenlegi szerepét: milyen társadalmi-gazdasági jellegzetességek figyelhetők meg, milyen természeti és épített környezettel rendelkezik, illetve milyen kulturális szerepe van az egyes járásközpontoknak. Ezt követően turisztikai szempontból elemzem a városok helyzetét, végül a pályázati aktivitást vizsgálom meg közelebbről és ezekből vonok le következtetést a városok turisztikai szerepét illetően.

2. A sikeres vidékfejlesztés társadalmi és gazdasági háttere

Az 1980-as évektől, az ipari termelésben bekövetkező paradigmaváltás jelentős változásokat eszközölt ki a regionális gazdaságfejlesztésben és vidékfejlesztésben: ennek nyomán bekövetkezett a szubszidiaritás és a partnerség elvének felértékelődése, melynek alapfeltétele az alulról felfelé szerveződő, a helyi igényekre és lehetőségekre épülő helyi gazdaságfejlesztés. A helyi gazdaságfejlesztés célja a helyi versenyképesség fokozása, hiszen ennek kiemelt fontossága van a globalizált világban, ahol valamennyi térség saját erőforrásaira támaszkodva, önállóan versenyez a gazdasági térben. A globalizáció jelentősen megváltoztatta: annak következtében, hogy bővült a mindenhol fellelhető erőforrások köre, értékesebbé váltak a sajátos tudáson alapuló helyi adottságok. A hely ebben az esetben a fizikai meghatározottság mellett jelenti a helyben meglévő kapcsolatokat, folyamatokat, amely egy olyan társadalmi és gazdasági teret alkot, amelyben közös gazdasági érdek és kulturális-közösségi identitás van jelen.¹

3. Az endogén fejlődés és a turizmusfejlesztés kapcsolata

3.1. Endogén fejlődés a térségfejlesztésben

Az endogén fejlődés fogalmának tisztázása során két kiemelendő fogalomkört kell először tisztáznunk: a területi tőke mibenlétét és a fejlődést. A helyi versenyképesség alapját a területi tőke kihasználásának képessége jelenti.² A területi tőke alkotóelemei közé tartozik a földrajzi fekvés és az abból származó jellegzetességek, a gazdasági élet jellemzői, valamint egyéb tényezők – ilyen például a környékre jellemző függőségek, megállapodások, szabályok. Ezek mellett van egy kevésbé kézzelfogható tényező, a környezet: intézmények, szabályok, gyakorlatok, termelők, kutatók, politikusok – a kreativitás és az innováció létrehozói.³ A fejlődés egy szándékolt emberi tevékenység annak irányába, hogy több dimenzió mentén, több szereplő bevonásával történő növekedés, amelyet csak abban az esetben tarthatunk pozitívnak, amennyiben értékes, hasznos javak vagy szolgáltatások termelésével jött létre.⁴ Az endogén fejlődés a következő helyi erőforrásokra épülhet:

- földrajzi elhelyezkedés;
- természeti erőforrás;
- humán erőforrás;
- társadalmi erőforrás;
- intézményi erőforrás;
- speciális termékhez kapcsolódó erőforrás.⁵

Az endogén hatások összekapcsolódhatnak, kiegészülhetnek exogén hatásokkal, mely nyomán új regionális helyzeteket teremthetnek, ennek hatása pedig elősegítheti az innovációt.⁶

Az endogén fejlődés egy térség koncentrált szerveződése, amelyben szerepet játszanak a helyi szerelők kapcsolatképzési képességei, a helyi döntéshozók, a tudástermelés, a helyi termelési tényezők és a vállalkozói képességek. A belső mellett megjelennek külső tényezők is: a külső információk megfelelő adaptálása, a technológiai, kulturális és társadalmi környezethez tözénő folyamatos alkalmazkodás. Az endogén források közül a legfontosabb a tőkepotenciál, a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége, az infrastruktúra, a földrajzi helyzet, a környezeti állapot, a piaci kapcsolatok, társadalmi-gazdasági adottságok és az intézményi rendszer.⁷

Az endogén erőforrások kiaknázásának jó példája a turizmusfejlesztés, amely előtérbe helyez egy helyi értéket, nevezetesen a települést magát, annak épületeit, történelmét, természeti értékeit. A turizmusfejlesztés olyan

komplex hatásrendszerű fejlesztési eszköz, amely hatásai mind a társadalomban, a kulturális életben és a nemzetpolitikában fellelhetők: a turizmusfejlesztés tehát eszköz, nem pedig cél ebben az olvasatban.⁸

3.2. A turizmus térségi hatásai

A turizmus gazdasági hatásait vizsgálva megállapítható, hogy napjainkra a turizmus lett az egyik legfontosabb terület, mind társadalmi-gazdasági, mindig nemzetközi kereskedelmi szempontból. A turizmus a gazdaságon belül rendelkezik *jövedelemteremtő, vállalkozásfejlődésre és foglalkoztatásra gyakorolt hatással*.⁹ Emellett jelentős hatással bír a gazdasági szerkezet alakulására, oly módon, hogy új piacokat és pótlólagos keresletet generál más gazdasági ágazatok számára, leginkább a helyi, mezőgazdasági és kézműves termékek számára. A fogadóterület imázsa is változik a turizmus megerősödése által, jellemzően pozitív irányba – ennek megvalósulása azonban tudatos pozicionáláshoz és brand építéshez kötött, amely feltételezi a tudatos településmarketing tevékenységet.

Gazdasági mellett társadalmi hatások is felismerhetők a turizmushoz kötődően. A turizmus megnöveli a térség munkaerőigényét, az új munkahelyek lehetőséget teremtenek a fiatal értelmiségi réteg helyben tartására, így a turizmusnak a demográfiára van hatása. Emellett a közösséget is befolyásolja: a turizmus működtetésébe bekapcsolódnak a helyi közösségek és iskolák, aktivizáló hatással van a helyi közösségekre. Emellett a saját kultúra ismerete és a helyi identitás is megerősödik hatására.

A társadalmi-gazdasági hatások mellett fontos megemlíteni a környezeti hatásokat is. A turizmus hozzájárul az erőforrások hatékonyabb felhasználásához és a természeti, kulturális örökségek gazdasági fenntarthatóságához, valamint revitalizálják azokat. Emellett hatással lehet a környezettudatos attitűdre, hiszen az idegenforgalmi látnivalókat jellemzően nagyobb odafigyelés övezi – tudatosul a helyi közösségekben épített és természetes környezetük értékessége.

A területfejlesztési hatások közé sorolható a helyi gazdaságfejlesztés és a versenyképesség javítása. Egyrészt a turizmus helyi gazdaságfejlesztő hatása különösen fontos a periférikus térségek fejlesztése során. Ennek módja a versenyképesség növelése, amelynek fontos mozzanata az egyes területek komparatív előnyeinek kiaknázása.

A turizmus fejlesztése a külső perifériák esetében további fontos szerepet hordoz: kapocs lehet a határtérségek fejlesztésében, a határon átnyúló kapcsolatok elősegítésében. Ennek egyik fontos eleme, hogy a turizmus támo-

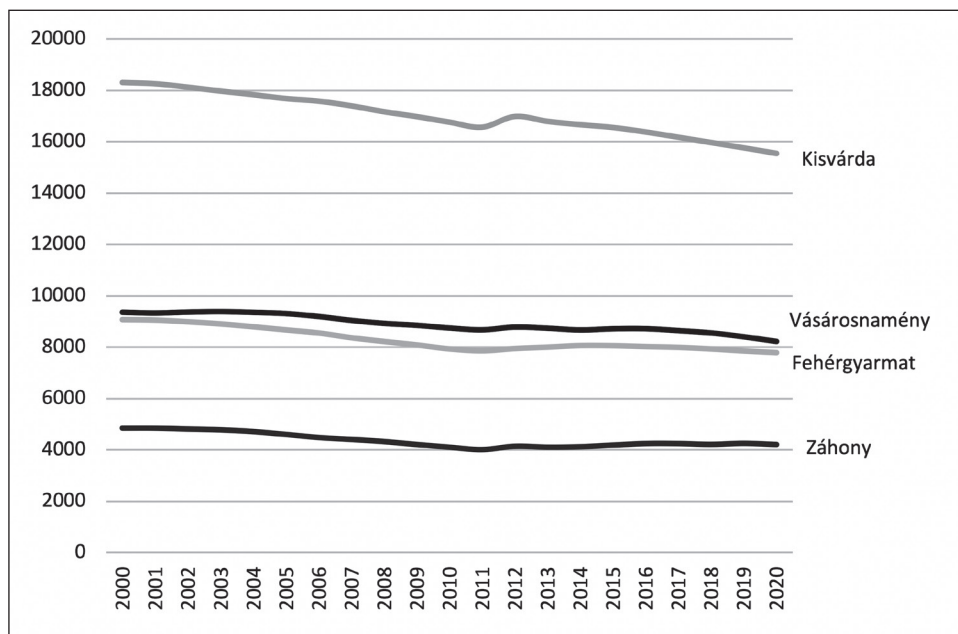
gassa az identitáserősítés folyamatát, a kulturális interakciókat, az örökségek védelmét és a jövedelem generálását.¹⁰

4. Az észak-alföldi határrégió kisvárosainak adottságai

Valamennyi vizsgált település esetében jellemző a visszafogott csökkenés a lakónépességben 2000 és 2020 között: a népsűrűség ezzel összhangban visszafogottan, de valamennyi település esetében is csökkent (KSH 2000-2015).

1. ábra A vizsgált települések lakónépességének alakulása, 2000-2020 (fő)

Figure 1. Development of population of the examined settlements, 2000-2020

Forrás: KSH, 2000-2020

A következő jellemzők 2015-2020 közötti vizsgálata történt meg a települések demográfiai jellemzőinek feltárása során:

- népsűrűség;
- természetes fogyás, szaporodás;
- öregedési index;

- időskori függőségi ráta;
- fiatalkori függőségi ráta;
- nettó migrációs ráta.

A népsűrűség jelentősebb mértékben Kisvárdán és Záhony esetében csökkent (-19,34 és -5,5 fő/km²). A természetes fogyás vagy szaporodás az élveszületések és a halálozások számának különbségének aránya a teljes lakosságszámhoz viszonyítva. A legnagyobb mértékű fogyás Záhonyban következett be a vizsgált 5 év alatt (-4,26%), míg Fehérgyarmat lakosságára volt legkevésbé jellemző a lakosság természetes fogyása (-0,14%) – azonban valamennyi vizsgált település esetében fogyásról beszélhetünk.

Az öregedési index 65 év feletti korosztály arányát fejezi ki a 14 év alatti korosztályhoz képest. Valamennyi vizsgált településre jellemző az öregedési index növekedése: a legmeredekebb növekedés ebben az esetben is Záhonyra jellemző, itt az öregedési index 0,5, Kisvárdán és Vásárosnaményban 0,4, míg Fehérgyarmaton 0,2. Az időskori függőségi ráta azt hivatott meghatározni, hogy a 65 év feletti korosztály aránya mekkora a 15-64 éves korosztályhoz viszonyítva: ez az arány némileg növekedett a vizsgált években, azonban az emelkedés mértéke nem meghatározó. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a fiatalkori függőségi ráta esetében, amely a 14 év alatti korosztály arányát határozza meg a 15-64 év közötti lakossághoz képest.

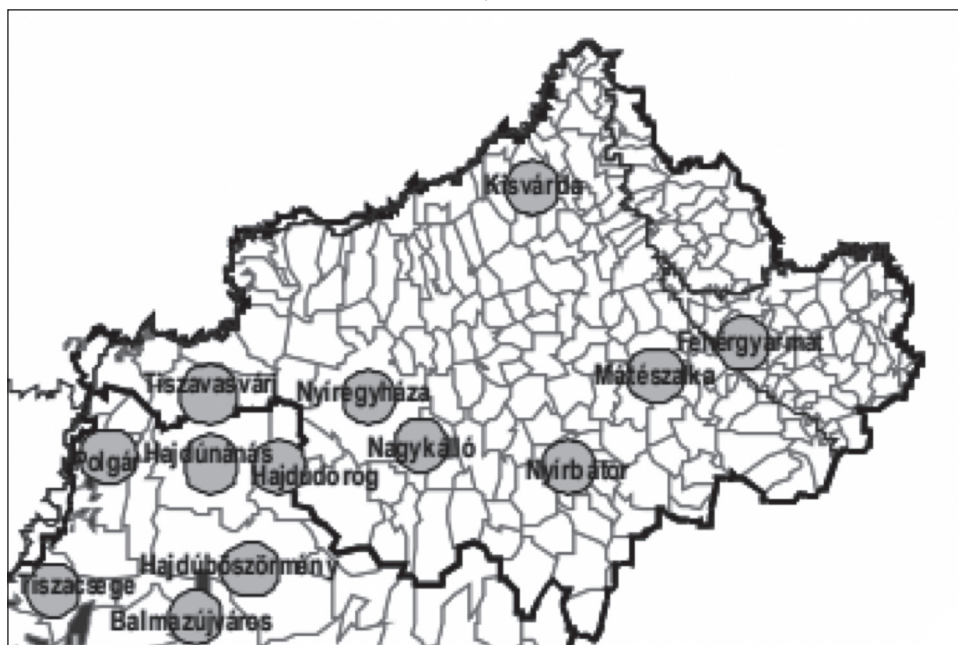
A nettó migrációs ráta a bevándorlás és az elvándorlás különbségének arányát adja meg a teljes lakosságszámhoz képest. Ez a mutató a 2015-2020 közötti éveket tekintve szintén összességében negatív irányba változott, elsősorban Záhony esetében, ahol ennek értéke -16,21. Ezt követi Fehérgyarmat és Kisvárdán (-7) – azonban Vásárosnamény esetében némi javulás figyelhető meg (0,99).¹¹

A humán közfeladatok ellátását az önkormányzatok tudatosan szervezik és valósítják meg, a lakosság egésze számára biztosított a magas minőségű szolgáltatások elérhetősége. Az intézményekhez tartozó alpinfrastruktúra kiépült, egyes elemei azonban felújításra szorulnak. A köznevelési intézményrendszer jelentős átalakuláson ment keresztül, azonban a vizsgált városok alap- és középfokú oktatási intézményeibe járó fiatalok számára ez jelentősen nem hatott. Az egészségügyi ellátás és a szociális szolgáltatások rendszere jól szervezett. A kulturális és szabadidős intézmények, létesítmények adottak.

Valamennyi vizsgált város járásközpont, szerepük a térség gazdaságában meghatározó. negatívumként említhető ezzel szemben, hogy jellemzően kevesebb nagy gazdasági szereplő van jelen, jóval elterjedtebbek a KKV

szektorba sorolható vállalkozások, amely a jövőben gátját jelentheti a fejlődésnek. A globálisan megfigyelhető trendhez igazodva a vizsgált városokban is jellemző a mezőgazdasági jelleg gyengülése és a szolgáltatások erősödése. A turizmus kevésbé jellemző: nem megfelelő a szolgáltatások mennyisége és minősége, valamint a turisztikai értékek tudatos kommunikációja is hiányos, így összességében a település turisztikai pozicionálása elhanyagolt.

2. ábra Gyógyvízzel rendelkező települések az Észak-Alföldön, 2011
Figure 2. Settlements with medicinal water in the Northern Great Plain, 2011

Forrás: KSH (2013): Idegenforgalmi tendenciák, sajátosságok Észak-Alföld megyéiben.

Fehérgyarmat, Kiszvárd és Vásárosnamény legfontosabb természeti értéke a gyógy- és termásvíz – ez idegenforgalmi szempontból a legvonzóbb adottsága a városoknak. A három településre jellemző síkvidéki fekvés, mely alapvetően mezőgazdasági művelésre alkalmas. A városok közelében található Natura2000-es területek, illetve Fehérgyarmat központja a Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzetnek és a Szatmár-Beregi Natúrparknak. A települések zöldfelületi ellátottsága megfelelő. Záhony kivételt jelent a

felsorolt települések közül annak logisztikai jellege következtében: a jelentős kiterjedésű gazdasági területek és a vasút jelentősen korlátozza a zöldterületek kiterjedését.

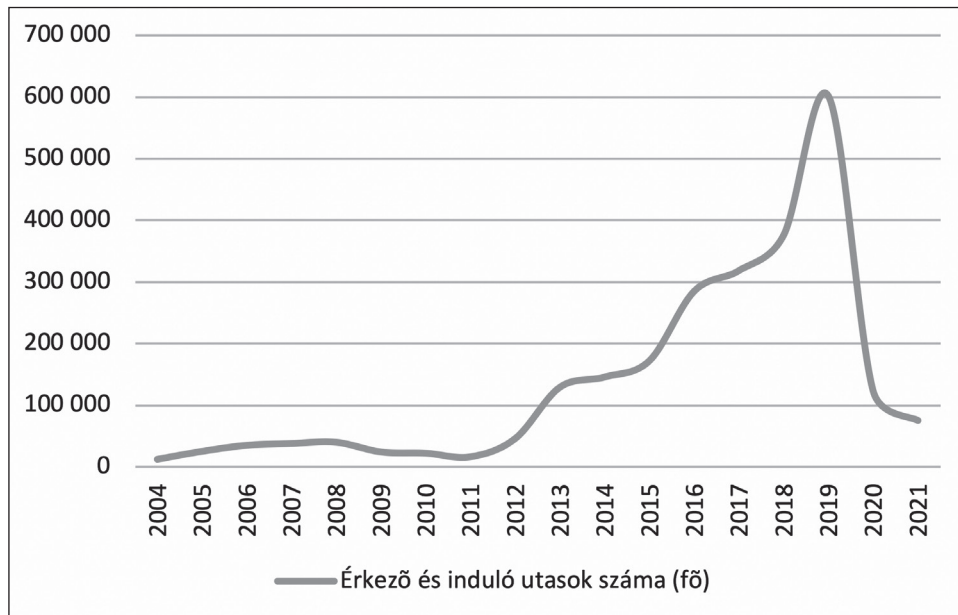
A városok építészeti arculata részben urbanizált, illetve urbanizálódó, részben agrártáji jellegű. Egyszerre jelenik meg a gondozott belső környezet és a periferikus felépítés, a mezővárosi térszerkezet, védett műemlékek, a modern többszintes beépítés és az ipartelepítés épületei. Fehérgyarmat, Kisvárdra és Vásárosnamény területein fennmaradt a történeti városszerkezet egy része, valamint emlékek a történelmi városmagból, míg Záhony arculatát elsődlegesen a vasúti infrastruktúra, az iparosodott jelleg határozza meg.

A vizsgált települések közül valamennyi viszonylag jó minőségű közlekedéssel rendelkezik. A városok perifériás elhelyezkedésük ellenére jó összeköttetéssel rendelkeznek a regionális és országos központtal, a jövőben megépülő gyorsforgalmi utak ezen tovább javíthatnak. A határ közelsége valamennyi város esetében meghatározó, a jövőben ez az adottság komoly fejlesztési potenciált jelenthet. Negatívum, hogy a tranzitforgalom a városokon keresztül halad át elkerülőutak híján, amely zajszennyezéssel jár és balesetveszélyes. Emellett a városon belül található kisebb utak sokszor karbantartás hiányában rossz minőségűek. A parkolóhelyek számában időleges hiány mutatkozik csúcsidőben, a városközpontokban. A helyközi és távolsági járatok elfogadható sűrűséggel és menetidővel közlekednek a központok felé, helyi közlekedés nincs. Fehérgyarmatról a helyi központok (Debrecen, Mátészalka, Nyíregyháza) vasúton is megközelíthetők, azonban annak szolgáltatói minősége alacsony. Kisvárdra esetében a vasúti közlekedés színvonala magas, Budapest, Debrecen és Nyíregyháza gyorsan elérhető, a járatok száma magas. Vásárosnamény esetében a vasúti közlekedés színvonala alacsony, azonban a fontosabb központok, Nyíregyháza, Mátészalka, Kisvárdra, elérhetők, valamint jelentős hatása volt az M3 autópálya Vásárosnaményig történő meghosszabbításának. Emellett közlekedés szempontjából meghatározó a kerékpáros közlekedés. Záhony kiemelt közlekedési útvonalon fekszik, jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkezik vonzáskörzetével is, így gazdaságát a beígázó munkavállalók jelentősen befolyásolják.

Fontos kiemelni továbbá, hogy a vizsgált városoktól 100-120 km-re található Debrecen repülőtere, amely a koronavírus kitéréséig folyamatosan növekvő utasforgalmat bonyolított le. További pozitívum, hogy mind a négy város közvetlen vasúti kapcsolattal rendelkezik Debrecennel, így a jövőben ennek az adottságnak a kihasználása is megtörténhet.

3. ábra Érkező és induló utasok száma, Debrecen Airport, 2004-2021 (fő)

Figure 3. Number of arriving and departing passengers, Debrecen Airport, 2004-2021

Forrás: KSH 2004-2021

A vizsgált települések közüzemi infrastruktúrája az országos és megyei szint összehasonlításában megfelelő. A települések környezeti terhelése mérsékelt, az önkormányzatok törekednek arra, hogy intézményeikben hatékony energiafelhasználást valósítson meg.

A települések jellemzése a következő dokumentumok feldolgozásával készült:

- Fehérgyarmat Város Településfejlesztési Konceptiójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata¹²
- Kisvárdai Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája¹³
- Vásárosnamény Város Településfejlesztési Konceptiójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata¹⁴
- Záhony Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata¹⁵

5. A turizmus formái az észak-alföldi határ régió kisvárosaiban

A turizmus számos formája fellelhető a vizsgált térségben. Ezek közül kiemelkedik az egészségturizmus, amely esetében az utazó fő motivációja egészségügyi állapotának megőrzése, illetve javítása: két fő ága a gyógyturizmus és a wellness turizmus. A gyógyturizmus a lakóhelytől eltérő helyen található gyógyüdülőhelyen vagy gyógyászati létesítményben való tartózkodást jelenti. A gyógyturizmus jellemzően egy természetes gyógytényezőre épül. A wellness-turizmus célja a testi-lelki egészség megőrzése, amelyben jelentős szerepe van az aktív és passzív szolgáltatásoknak is. Az észak-alföldi régió idegenforgalmi potenciálját jelentősen meghatározza a turizmusnak ezen formája termál- és gyógyvizekben gazdag területei miatt.¹⁶ Fehérgyarmaton 2004-ben épült meg a Fehérgyarmati Gyógyfürdő, amely gyógyászati ellátás biztosítása mellett közfürdőként is működik.¹⁷ A Kisvárdai Várfürdőben három gyógymedence, illetve wellness ellátás található.¹⁸ Vásárosnaményban szintén működik fürdő, Szilva Termál- és Wellnessfürdő néven, amely célja a helyi értékek megismertetése is.¹⁹

A gasztronómiai turizmus esetében a turisták elsősorban a térség jellemző ételeit, italait ismerik meg. A legjellemzőbb formája a falusi vendéglátás – Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez jellemzően a gyümölcs kultúrában csúcsosodik ki. Valamennyi vizsgált település része a szatmári szilva elterjedési területének, amely a Felső-Tisza, a Tisza, a Szamos és a Túr árterületén elterjedt, sok törődést nem igénylő, azonban bő termésű szilvafajta. 2012-től külön fajta. A gasztronómiai turizmus szorosan kötődik a falusi vendéglátáshoz, amely jelen vizsgálat szempontjából kevésbé meghatározó fajtája a turizmusnak.

Az ökoturizmus a turizmus azon fajtája, amely nem üdülési céllal valószínűleg, hanem természeti értékek megismerése céljából valósul meg. Az ökoturizmus fő helyszínei az Észak-Alföldön a nemzeti parkok, szűkebb vizsgálati területünkön főként a folyók és környezetük, illetve a már említett Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzet és a Szatmár-Beregi Natúrpark. Az ilyen jellegű területekre jellemző, hogy a természeti értékhez kapcsolódóan programlehetőségek rendelkezésre állnak (kijelölt túraútvonalak, csónaktúrák, fotósafari stb.)

Az Észak-Alföld jelentős folyó- és állóvizei kedveznek a vízi turizmusnak. Lehetőség van ezeken a területeken vízitúrára, sétahajózásra, vízi sportolási lehetőségekre és fürdőzésre. Fehérgyarmat közelében a Szamos, Kisvárdai és Záhony körzetében a Tisza, míg Vásárosnamény esetében a Tisza,

Szamos és Kraszna folyók – ez utóbbi település esetében kiemelendő Gergelyugornya városrész szabadstrandja.²⁰

4. ábra A Felső Tiszavidék kisebb tájegységei
Figure 4 Smaller landscape units of the Upper Tisza region

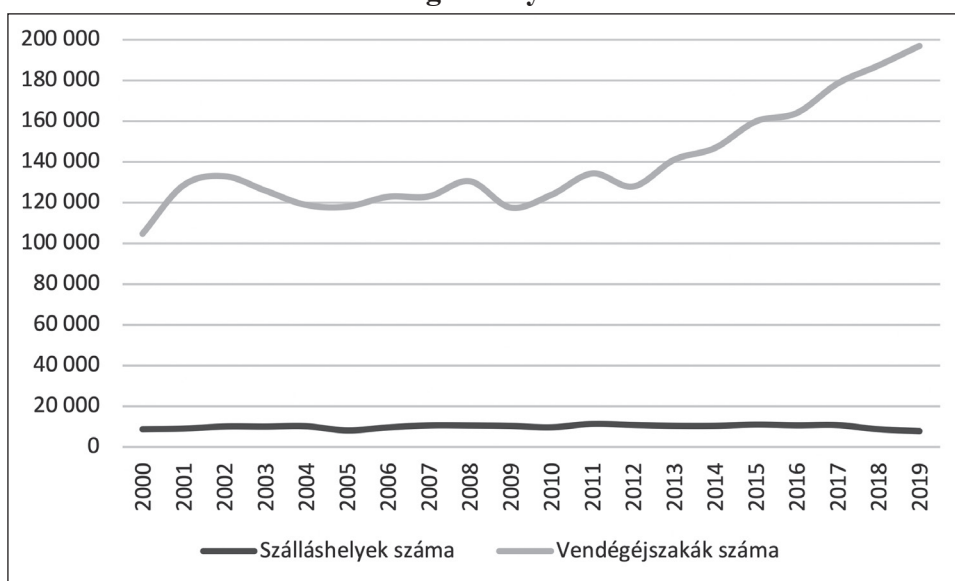
Forrás: Faragó L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. *Tér és Társadalom*. 8(3-4): pp. 23-39.

Az üzleti- vagy hivatásturizmus munkával összefüggő utazásokat foglal magában. ekkor a turista közel ugyanazokat a szolgáltatásokat veheti igénybe, az utazás célja nem azonos. A vizsgált települések közül egyikben sincs jelen nagyobb mértékben ilyen jellegű turizmus.²¹

A kulturális-, illetve örökségturizmus elsődleges a kulturális örökségek megismerése. Ezek lehetnek egyházi helyszínek, hagyományokat, a térség kulturális életét bemutató helyszínek – ilyenek lehetnek a templomok, népi emlékeket bemutató intézmények, ipartörténeti emlékek, kastélyok, kúriák, várak. Ebből a szempontból az észak-alföldi régió helyszíneiben gazdag térség, a múzeumok, tájházak, helytörténeti gyűjtemények száma több, mint 100.²² Fehérgyarmaton ilyen jellegű látványosság a református

templom, a római katolikus templom, a Jékey kúriából átalakított Kossuth-park.²³ Kisvárdra nevezetességei között kiemelendő a Vár, a görögkatolikus, római katolikus és református templomok, az egykori zsinagóga épülete, ma Rétköz Múzeum.²⁴ Vásárosnamény esetében a kulturális- és örökségturizmus tárgyát képezheti a Beregi Múzeum, a Tomcsányi Kastély, a Hunor Vadászati Kiállítás.²⁵

5. ábra Szálláshelyek és vendégéjszakák száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2000 és 2019 között
Figure 5. Number of accommodation places and guest nights in Szabolcs-Szatmár-Bereg county between 2000 and 2019

Forrás: KSH, 2000-2019

A kereskedelmi szálláshelyek számáról készült felmérések csupán megyei szinten érhetőek el – azonban ezekből az adatokból két trend jól olvasható: míg a vendégforgalom folyamatos, egyenletes növekedésen megy keresztül 2000 és 2019 között, addig a szálláshelyek férőhelyeinek száma stagnáló-csökkenő tendenciát mutat.

Összességébe igaznak bizonyulnak azok a megállapítások, miszerint a négy vizsgált város turisztikai potenciállal alapvetően rendelkezik, azonban azok kiaknázása nem teljesül.

5.1. Pályázati aktivitás

A következőkben a 2004 és 2022 között támogatott pályázati programok értékét és eloszlását vizsgálom a négy vizsgált település esetében. A vizsgált pályázatok a következők:

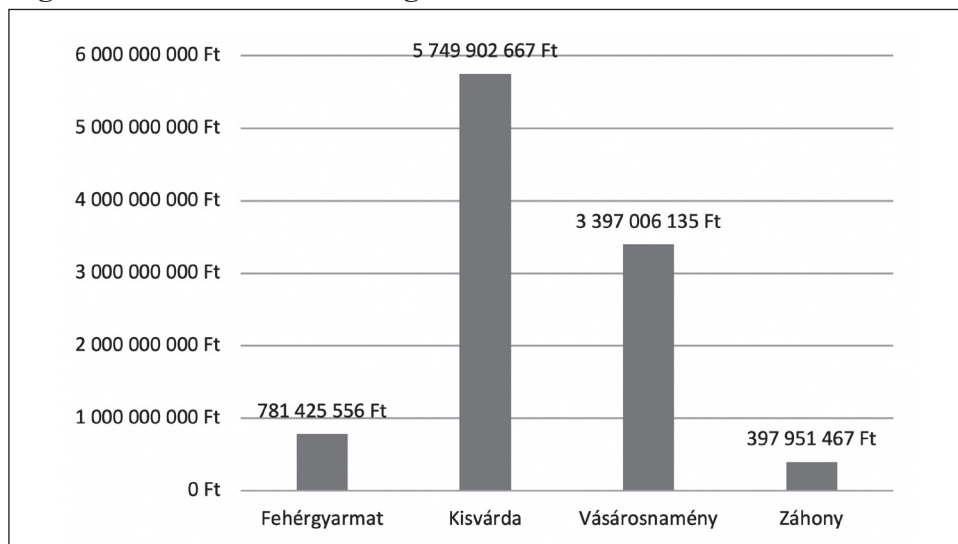
- ÉAOP-2.1.1/H-11- Turisztikai szolgáltatások fejlesztése
- ÉAOP-3.1.3/A-11- Kerékpárforgalmi hálózat fejlesztése
- ÉAOP-3.1.3/B-09- Kerékpárforgalmi hálózat fejlesztése a komplex programmal kezelendő LHH kistérségekben
- ÉAOP-5.1.1/D-09-1f- Funkcióbővítő integrált települési fejlesztések
- ÉAOP-5.1.1/D-09-2f- Funkcióbővítő integrált települési fejlesztések
- ÉAOP-5.1.1/D-12- Funkcióbővítő integrált települési fejlesztések
- ÉAOP-5.1.1/E- Helyi településfejlesztési akciók
- ÉAOP-5.1.1/G-09- Funkcióbővítő integrált települési fejlesztések a komplex programmal segítő LHH kistérségekben
- GINOP-7.1.1-15-Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása
- TÁMOP-3.2.12-12/1- Kulturális szakemberek továbbképzése a szolgáltatásfejlesztés érdekében
- TÁMOP-3.2.13-12/1- Kulturális intézmények részvétele a tanórán kívüli nevelési feladatok ellátásában
- TÁMOP-3.2.13-12/1- Kulturális intézmények részvétele a tanórán kívüli nevelési feladatok ellátásában
- TÁMOP-3.2.9/B-08/2- Audiovizuális emlékgyűjtés
- TIOP-1.2.2-11/1- Múzeumok és levéltárak iskolabarát fejlesztése és oktatási-képzési szerepének infrastrukturális erősítése
- TIOP-1.2.3-11/1- Könyvtári szolgáltatások összehangolt infrastruktúra-fejlesztése – „Tudásdepó Expressz”
- TOP-1.2.1-15-SB1-Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés
- TOP-1.2.1-16-SB1-Társadalmi és környezeti szempontból fenntartható turizmusfejlesztés
- TOP-4.3.1-15-SB1-Leromlott városi területek rehabilitációja
- TOP-4.3.1-16-SB1-Leromlott városi területek rehabilitációja
- VP-6.4.1-16-Nem mezőgazdasági tevékenységek beindítására és fejlesztésére irányuló beruházások támogatása

A szűrés következtében a vizsgált időszak 2008-2018 közé szűkül. A fenti pályázatok az összes pályázat 3%-át teszik ki Fehérgyarmaton, 13%-át Kisvárdában, 9%-át Vásárosnaményban és csupán 1%-át Záhonyban.

A legnagyobb mértékű támogatásban Kisvárdra részesült összességében a vizsgált időszakban, ezután következik Vásárosnamény, majd Fehérgyarmat, végül Záhony. A legnagyobb mennyiségű támogatást, 4 366 462 374 Ft TOP pályázatok nyomán került a magyar pályázók tulajdonába. Ezután következik az ÉAOP, GINOP, majd VP programok. A legkevesebb összeg TIOP útján került kiosztásra: ez 54 266 276 Ft volt.

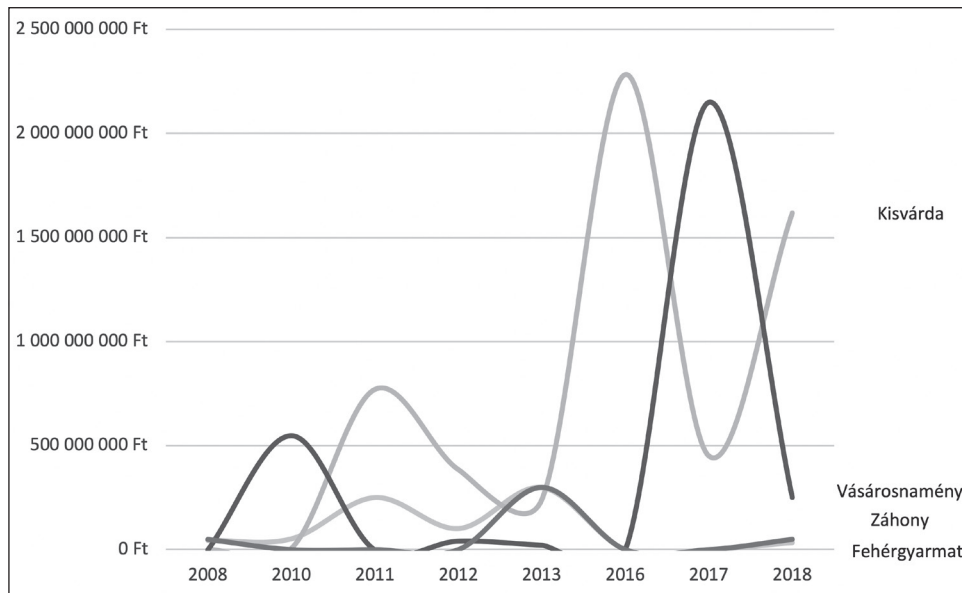
6. ábra Turisztikai pályázatok során elnyert összegek 2008 és 2018 között

Figure 6 Amounts won during tourism tenders between 2008 and 2018

A pályázatok időbeli eloszlását vizsgálva megállapítható, hogy míg Fehérgyarmat és Záhony esetében, ahol alapvetően alacsonyabb volt a pályázati aktivitás, 2013-ban volt a kifizetések csúcspontja, míg Kisvárdra és Vásárosnamény esetében ez 2016-2017-ben következett be. Fehérgyarmat esetében a legnagyobb beruházást Betyáros Hagyományörző Pihenő- és Kóstolóház kialakítása, a Szatmár-Beregi Élmenyliget fejlesztése és az aktív turizmus fejlesztése és szolgáltatásbővítése kapta, 2012-2013-ban. Kisvárdra esetében a kerékpárforgalmi hálózat és a funkcióbővítés mellett szerepet kapott 2016-ban egy nagyobb volumenű kastély- és várprogram turisztikai célú fejlesztés. Vásárosnaményban a funkcióbővítés és a kulturális intézmények fejlesztése kapta a legnagyobb szerepet. Záhony összesen 3, turisztikai vonatkozású pályázatban vett részt a vizsgált időszakban, ezek főképpen a nem mezőgazdasági jellegű fejlesztésekhez és a funkcióbővítéshez kapcsolódtak.

7. ábra Turisztikai pályázatok során elnyert összegek 2008 és 2018 között
Figure 7 Amounts won during tourism tenders between 2008 and 2018

6. Következtetések

Vizsgálatomban arra kerestem választ, hogy az észak-alföldi határrégió kisvárosai milyen szinten képesek adottságaiknak megfelelően alakítani pályázati aktivitásukat, mekkora szerepet játszanak abban lehetőségeik és hátrányaik. Indokoltságát a vizsgálatnak az endogén fejlődés fontosságában láttam, valamint annak lehetséges erősítésében a turizmusfejlesztésen keresztül. Ennek során első lépésként ennek a két fogalomkörnek a metszéspontját tártam fel.

Következő lépésként a vizsgált városok általános demográfiai jellemzőit, humán infrastruktúráját, gazdasági helyzetét, természeti és épített környezetét, valamint közlekedését elemeztem. Ezek tanulságaként kijelenthető, hogy egy jellemzően előnytelen demográfiai helyzetű térségről beszélhetünk, a gazdasági helyzet annak ellenére, hogy a környezetéhez képest előnyös, alapvetően meghatározza periférikus elhelyezkedése, természeti értékekben gazdag, azonban az ebben rejlő potenciál kevésbé kiaknázott, míg épített környezete erősen kevert, egyszerre található meg bennük urbanizált, illetve vidékies jelleg. A vizsgált városok települése a központtal mind mennyiségben, mind minőségben jellemzően jó, azonban kisebb területi szinten ez kevésbé érvényesül.

A legjellemzőbb turisztikai forma az egészségturizmus volt, emellett fontos szerepe lehet a jövőben a vízi turizmusnak és kulturális-, illetve örökségturizmus is. Ezek azok a területek, amelyekben a négy kisváros érvényesülni tud adottságai alapján. Az ezáltal megállapítható potenciális fejlesztési pontok a turizmus tekintetében a következők:

- Szolgáltatói szektor erősítése, a városi gazdaság diverzifikálása
- Természeti értékek jobb kommunikációja
- Épített örökség jobb kommunikációja
- Épített környezet állagmegóvása
- Vendéglátó- és szálláshelyek számának és minőségének növelése
- Helyi és helyközi közlekedés fejlesztése
- Belső úthálózat fejlesztése

A pályázatokat vizsgálva megállapítható, hogy a turisztikai és ahhoz kötődő fejlesztések kevésbé vannak jelen a négy vizsgált városban – legkevésbé Záhony, míg leginkább Kisvárda esetében jellemző az ilyen jellegű pályázati aktivitás. A legnagyobb beruházások kevésbé tükrözik a fent említett területek súlyát: Fehérgyarmat esetében a legnagyobb beruházást turisztikai helyszínek fejlesztésével nyerték a pályázók, valamint az aktív turizmus fejlesztése és szolgáltatásbővítése, 2012-2013-ban. Kisvárda esetében a kerékpárforgalmi hálózat és a funkcióbővítés mellett egy nagyobb volumenű kastély- és várprogram turisztikai célú fejlesztés kapott támogatást 2016-ban. Vásárosnaményban a funkcióbővítés és a kulturális intézmények fejlesztése kapta a legnagyobb szerepet. Záhony főképpen a nem mezőgazdasági jellegű fejlesztésekhez és a funkcióbővítéshez kapcsolódó pályázatokon kapott támogatást.

A vizsgált területek közül leginkább az épített környezet állagmegóvása, ezzel szemben az aktív pihenés, a természeti értékek fenntartása, az értékek jobb közlése kevésbé jelenik meg ezekben a projekteken. A szálláshelyek számának lassú csökkenése szintén egy negatív tendencia lehet, különös tekintettel arra, hogy a vizsgált időszakban növekvő tendenciát mutatott a vendégéjszakák száma, illetve a koronavírus hatásának gyengülésével újból növekvő tendenciát láthatunk.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 PÓLA P. (2014): Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák, In: Lukovics M. – Zuti B. (szerk.): A területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, pp.267-276.
- 2 SZABÓ P. – TÓTH B. I. – OLÁH M. (szerk.) (2017): A területi tőke és magyarországi dimenziói, Balatonfüzfő. A Nyilvánosságért és a Civil Társadalomért Alapítvány, pp. 424.
- 3 OECD (2001): Territorial Outlook. OECD, Paris.
- 4 FARKAS T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődélméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. Tér és Társadalom 16(1): pp. 41-57.
- 5 PÓLA P. (2014): Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák, In: Lukovics M. – Zuti B. (szerk.): A területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, pp.267-276.
- 6 FARAGÓ L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. Tér és Társadalom. 8(3-4): pp. 23-39.
- 7 CAPELLO, R. (2011). Location, Regional Growth and Local Development Theories. Aestimium 58(1): pp. 1-25.
- 8 DEÁK A. (2016): Turizmusfejlesztés, mint fejlesztéspolitikai eszköz Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső perifériáinak felzárkózásában. In.: Tamás J. – Popp J. (szerk.): Baranyi Béla 70: A kapocs. Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar. pp. 93-102.
- 9 MUNDRUCZÓ GY. – GRAHAM, S. (1996): Turizmus, elmélet és gyakorlat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 37-90.
- 10 DEÁK A. (2016): Turizmusfejlesztés, mint fejlesztéspolitikai eszköz Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső perifériáinak felzárkózásában. In.: Tamás J. – Popp J. (szerk.): Baranyi Béla 70: A kapocs. Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar. pp. 93-102.
- 11 TeIR (2015-2020): Települési adatgyűjtő.
- 12 BELÜGYMINISZTERIUM (2015a): Fehérgyarmat Város Településfejlesztési Koncepciójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.
- 13 BELÜGYMINISZTERIUM (2015b): Kisvárdai Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája.
- 14 BELÜGYMINISZTERIUM (2015c): Vásárosnamény Város Településfejlesztési Koncepciójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.

- 15 BELÜGYMINISZTERIUM (2015d): Záhony Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.
- 16 SZSZBMK (2013): Gyógyfürdő, tájékoztató. Link: <http://www.szszbmk.hu/pdf/fgy/gyogyfurdo.pdf> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- 17 AQUACINEMA.HU (2022)
- 18 SZILVAFURDO.HU (2022): Bemutakozás. Link: <https://www.szilvafurdo.hu/hu/> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- 19 GILYÉN N. – MENDELE F. – TÓTH J. (1981): A Felső-Tiszavidék népi építészete. Műszaki Könyvkiadó.
- 20 KSH (2013): Idegenforgalmi tendenciák, sajátosságok Észak-Alföld megyéiben.
- 21 KSH (2013): Idegenforgalmi tendenciák, sajátosságok Észak-Alföld megyéiben.
- 22 KSH (2013): Idegenforgalmi tendenciák, sajátosságok Észak-Alföld megyéiben.
- 23 HAMAR (2005): Fehérgyarmat. Fehérgyarmat Város Polgármesteri Hivatala.
- 24 KISVARDA.HU (2022): Turizmus. Link: <https://kisvarda.hu/index.php/turizmus/latnivalok/kozteri-alkotasok> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- 25 VASAROSNAMENY.HU (2022): Vásárosnamény bemutatása. Link: <https://vasarosnameny.hu/idegenforgalom/vasarosnameny-bemutatasa> Utolsó letöltés: 2022.04.27.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Aquacinema.hu (2022)

Belügyminisztérium (2015a): Fehérgyarmat Város Településfejlesztési Konceptiójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.

Belügyminisztérium (2015b): Kisvárdai Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája.

Belügyminisztérium (2015c): Vásárosnamény Város Településfejlesztési Konceptiójának és Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.

Belügyminisztérium (2015d): Záhony Város Integrált Településfejlesztési Stratégiájának Megalapozó Vizsgálata.

Capello, R. (2011). Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimum* 58(1): pp. 1-25.

- Deák A. (2016): Turizmusfejlesztés, mint fejlesztéspolitikai eszköz Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső perifériáinak felzárkózásában. In.: Tamás J. – Popp J. (szerk.): Baranyi Béla 70: A kapocs. Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar. pp. 93-102.
- Farkas T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéstudományok és a fejlesztési koncepciók tükrében. Tér és Társadalom 16(1): pp. 41-57.
- Faragó L. (1994): Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához. Tér és Társadalom. 8(3-4): pp. 23-39.
- Gilyén N. – Mendele F. – Tóth J. (1981): A Felső-Tiszavidék népi építészet. Műszaki Könyvkiadó.
- Hamar (2005): Fehérgyarmat. Fehérgyarmat Város Polgármesteri Hivatala.
- KSH (2013): Idegenforgalmi tendenciák, sajátosságok Észak-Alföld megyéiben.
- Kisvarda.hu (2022): Turizmus. Link: <https://kisvarda.hu/index.php/turizmus/latnivalok/kozteri-alkotasok> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- Mundruczó GY. – Graham, S. (1996): Turizmus, elmélet és gyakorlat. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. pp. 37-90.
- OECD (2001): Territorial Outlook. OECD, Paris.
- Póla P. (2014): Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák, In: Lukovics M. – Zuti B. (szerk.): A területi fejlődés dilemmái. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, pp.267-276.
- Szabó P. – Tóth B. I. – Oláh M. (szerk.) (2017): A területi tőke és magyarországi dimenziói, Balatonfüzfő. A Nyilvánosságért és a Civil Társadalomért Alapítvány, pp. 424.
- Szilvafurdo.hu (2022): Bemutató. Link: <https://www.szilvafurdo.hu/hu/> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- SZSZBMK (2013): Gyógyfürdő, tájékoztató. Link: <http://www.szszbmk.hu/pdf/fgy/gyogyfurdo.pdf> Utolsó letöltés: 2022.04.27.
- TeIR (2015-2020): Települési adatgyűjtő.
- Vasarosnameny.hu (2022): Vásárosnamény bemutatása. Link: <https://vasarosnameny.hu/idegenforgalom/vasarosnameny-bemutatasa> Utolsó letöltés: 2022.04.27.

OLASZ Lajos

főiskolai docens

**Szegedi Tudományegyetem-Juhász Gyula Pedagógusképző
Kar, Szeged**

college associate professor

**University of Szeged-Juhász Gyula Faculty of Education,
Szeged, Hungary**

email: olasz@jgypk.szte.hu

**TERVEK A GALÍCIAI HATÁR KIIGAZÍTÁSÁRA 1941-
1942-BEN**

**PLANS FOR THE ADJUSTMENT OF THE GALIZIAN
BORDER IN 1941-1942**

ABSTRACT

In September 1941, the Hungarian military leadership proposed to the Germans the adjustment of the border line between Kárpátalja (Subcarpathian Ruthenia) and Galicia, the annexation of a narrow border strip to Hungary. He argued that this way is easier to prevent illegal migration, including the return of the Jewish population who came from Galicia and was then deported back there. On the other hand, border protection would be strengthened in case a Ukrainian state were to be established in Galicia. Hitler agreed to hand over the territory in exchange for the participation of Hungarian troops in the war. However, the various German authorities, the General-Government, the SS, the Reich Security Main Office, the Ministry of the Occupied Eastern Territories, did not want to hand over this economically valuable area. During the negotiations, they tried to persuade the Hungarians to voluntarily renounce the border adjustment. In fact, the Hungarian government did not want this area either, because it was outside the borders of the Sate of Saint Stephen. Therefore, he postponed the continuation of negotiations until the end of the war.

Kulcsszavak: II. világháború, Kárpátalja, határkiigazítás, magyar-német területi tárgyalások

Keynotes: World War II, Subcarpathian Ruthenia, border adjustment, Hungarian-German territorial negotiations

1. A Kárpátalja és Galícia közötti határ kérdésének felvetése

1939. szeptember 4-én Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter a főhadiszállásra kérte Szójay Döme berlini magyar követet. Közölte, hogy több kérdésben is megbeszélést akar folytatni a magyar kormánnyal, és előzetesen tájékozódni kíván, hogy Magyarország nem tart-e igényt további területekre az északi határai mentén. Sztójay kérdésére, hogy szlovák területek megszállására gondol-e, közölte, hogy lengyel Galícia egy részéről van szó, az Északi-Kárpátoktól 60-70 km mélységben, a Hirov, Szambor, Drohobics, Hodnyica vonalig. Ez a terület a Ribbentrop-Molotov paktum értelmében szovjet megszállás alá került volna. Berlin nem akarta megszegni az egyezményt, de nem bánta volna, ha a Honvédség, megelőzve a Vörös Hadsereget, „saját elhatározásából” bevonul ebbe a térségbe, biztosítja a drohobicsi olajmezőt és előretolja a tengelyhatalmak fennhatóságát Szrij körzetéig. Másnap a németek a kérdést Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ útján is megismételték.¹

A német felajánlást nemcsak a szovjeteknek ígért területek magyar közreműködéssel való megtartása motiválta. Sztójay jelezte a Külügyminisztériumnak, hogy cserébe Berlin, egyrészt a magyar-román viszonyban nyugalmat vár el, másrészt, valószínűleg kérni fogja a csapatai átvonulását magyar területen. Ez utóbbi szeptember 9-én meg is történt. A magyar kormány a német ajánlatot elvetette. Közölte, hogy nincsenek területi igényei a Kárpátok gerincén futó történeti határokon túl, és nem érdeke, hogy az ország lakosságát további jelentős ukrán kisebbséggel növelje. A német csapatátvonulást ugyancsak elutasította, kompromisszumként legfeljebb hadianyagszállításba egyezett volna bele, zárt vagonokban, kíséret nélkül.²

1940-től azonban megszorodtak azok a jelek, amelyek felhívták a figyelmet az északkeleti határok veszélyeztetettségére. A november 12-13-án Berlinben tárgyaló Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter konkrétan felvetette, hogy a két nagyhatalom közötti érdekszférák kijelölése során Moszkva igényt tart a Magyarország és Románia feletti befolyásra. Ezt a német vezetés nem fogadta el. Ezzel azonban a szovjet politikában csak még nagyobb hangsúlyt kapott Kárpátalja kérdése. Sztálin nem akart

a Szovjetunió kívüli ukrán államot, vagy ukrán autonóm területet, ami később a nemzeti egyesítés (a Szovjetuniótól való elszakadás) kiindulópontja lehet. Stratégiai szempontból is fontosnak tűnt a kárpátaljai „hídő” megszerzése, ami utat nyithatott Budapest és Bécs felé. A szovjet vezetés a korábbinál nagyobb szerepet tulajdonított a Duna völgyének, és ezzel együtt Magyarországnak is. A hivatalos államközi kapcsolatokban ugyan nem vetette fel Kárpátalja hovatarozásának kérdését, mert még nem tartotta aktuálisnak, de nemhivatalos formában, politikusi megnyilatkozásokban, a vezető napilapok írásaiban közvetve többször is utaltak az ezzel kapcsolatos szovjet érdekekre.³

Április 12-én Kristóffy József moszkvai követ tájékoztatta Andrej Visinszkij helyettes külügyi népbiztost, hogy a Honvédség katonai műveletbe kezdett a Délvidék visszacsatolása érdekében. A szovjet diplomata közölte, hogy Moszkva nem helyesli a magyar lépést, és célzott arra, hogy Magyarország is kerülhet még nehéz helyzetbe, hiszen neki is vannak nemzetiségek lakta területei. Kristóffy ezt egyértelmű utalásnak tekintette Kárpátaljára. Ennek kapcsán jelentette Budapestre, hogy korábban szovjet részről sosem hozták szóba a nemzetiségi kérdést, 1940 őszétől azonban vannak jelei, hogy Moszkva megfelelő időben fel fogja vetni Kárpátalja és az ott élő ruszinok ügyét.⁴

A Szovjetunió elleni német támadást követően, június 30-án, az ukrán nacionalista erők Stepan Bandera vezetésével Lembergben kikiáltották a Független Ukrán Államot. Ukrán nemzeti kormány alakult és Galíciában megkezdtek kiépíteni az ukrán területi igazgatást. Erich Koch, az elfoglalt ukrainai területek német főbiztosa egyelőre tudomásul vette a történeteket. Bandera programja szerint a céljuk a többi ukránlakta terület egyesítése volt, beleértve Kárpátalját is. Egy ukrán állam létrejötte, amely igényt formál a ruszin területekre, komoly problémát jelentett a magyar vezetésnek és arra ösztönözte Budapestet, hogy megerősítse az északkeleti határokat. A Bandera-féle államalkotási kísérletet, a vezetők túlzott önállósága miatt a németek gyorsan leállították. Banderát és több munkatársát július 5-én letartóztatták, az ukrán közigazgatást pedig felszámolták a németek megszállta galíciai területeken. Erről a magyar kormányt is tájékoztatták, melynek nyomán a Honvédség által megszállt területen is hasonló intézkedésre került sor, és magyar katonai közigazgatást vezettek be.⁵

Magyar szempontból azonban a térségre vonatkozó német tervek is veszélyeket rejtettek. Berlinben a támadás megindulásakor még fontolgatták, hogy a Szovjetunió gyors veresége, és az Ázsiába való visszaszorulása után az elfoglalt területen több német befolyás alatt álló csatlós államot

állítanak fel. Ezek egyike lehetett volna egy ukrán állam. Ez az elképzelés azonban fokozatosan lekerült a napirendről. A keleti fronton aratott nagy német győzelmek nyomán Hitler inkább germán és azzal rokon népesség betelepítésével, a német szellemiség és kultúra terjesztésével képzelte el az elfoglalt területek végleges integrálását a Német Birodalomba. E tekintetben azonban még nem született végső döntés. A megszállt területeken érdekelt különböző német szervek a Wehrmacht, az SS, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal, a Keleti Megszállt Területek Minisztériuma és a helyi német hatóságok között nem volt teljes az egyetértés a térség és az ott élő ukrán népesség jövőjét illetően. Felmerült, hogy az ukránok elődei kapcsolatban álltak árja népekkel, ezért átnevelhetők és asszimilálhatók lennének. Cél-szerű barátságosan viszonyulni hozzájuk, már csak taktikai megfontolásból is. Más nézetek szerint viszont az ukránság legfeljebb, mint fizikai munkaerő jöhet számításba.⁶

Magyar szempontból nézve azonban Galícianak a Német Birodalomhoz való csatolása óhatatlanul felvethette Kárpátalja hovatartozásának kérdését. A magyar kormány, de különösen a katonai vezetés tartott attól, hogy a galíciai ukránok, akár egy saját, Berlin ellenőrzése alatt álló szatellit állam létrehozásával, akár birodalmi területen kiépülő közigazgatási autonómia révén nagy befolyást gyakorolhatnak a magyarországi ruszinokra, és később területi igényekkel léphetnek fel. A németeknek a térséggel kapcsolatos fokozott érdeklődését jól jelezte az a bizalmas német parancs is, hogy az egyébként a Honvédség működési sávjába eső drohobicsi és nadvornai olajmezőket a magyarokat megelőzve mindenképpen német alakulatok szállják meg. Miután a parancs nyilvánosságra került német részről azzal próbálták magyarázni az intézkedést, hogy az esetleges rombolások megelőzésére küldtek különleges rohamegységeket a térségbe. Az azonban mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a gazdasági vagy stratégiai szempontból meghatározó körzetekre Berlin a szövetségeseivel szemben is igényt tart.⁷

A július 1-ji minisztertanácsi ülésen Bartha Károly honvédelmi miniszter és Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke előterjesztést tett az elmúlt években Galáciából beszivárgott zsidó származásúak visszatoloncolására a megszállt területekre. A Vezérkar szerint sokáig meg kell tartani a birtokba vett területek feletti ellenőrzést, részben a hadizsákmány és különböző gazdasági javak elszállítása, részben pedig a hazai „nemkívánatos elemek” (zsidók, ukrán nacionalisták) eltávolítása érdekében. Polgári részről a terv egyik fő szorgalmazója Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzója biztosa volt.⁸

Homlok Sándor, berlini magyar katonai attasé július 12-én (Kamenyec Podolszkij magyar elfoglalása napján) már felvetette a területi növekedés lehetőségét is. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a Dnyeszterig terjedő tartós magyar megszállás nemcsak a zsidók, az ukrán, román és szlovák agitátorok kitelepítését tenné lehetővé, hanem a galíciai határ kiigazítását is. Ezzel kapcsolatban két tényezőt emelt ki. Az egyik, hogy a határmódosítás katonai szempontból indokolt volna, jobban védhetővé tenné az északkeleti határokat. A másik, hogy a megszerzett terület később esetleg elcserélhető lenne a revízió szempontjából fontosabb, magyarlakta térségre (Bánát, Dél-Erdély).⁹

Július 17-én Adolf Hitler elrendelte, hogy Galíciában augusztus 1-től német polgári kormányzást vezessenek be, és a területet csatolják a lengyel Főkormányzósághoz. Ez egyben a magyar katonai közigazgatás megszüntetését is jelentette. Ettől kezdve a magyar megszálló erőknek minden kérdésben egyeztetniük kellett a Wehrmacht mellett a Főkormányzóság polgári hatóságaival is. A hír nyomán a honvédség vezetése meggyorsította a menekült galíciai zsidók, és esetenként a magyar honosságú vagy rendezetlen állampolgárságú, de Magyarországon élő zsidó lakosok kiharcolását a megszállt területekre, annak ellenére, hogy ezzel kapcsolatban a térséget ellenőrző Kárpát-csoport parancsnoka komoly aggályokat fogalmazott meg.¹⁰

Augusztus 8-án a belügyminiszter megtiltotta a magyar honosságú zsidók deportálását, a lengyel és szovjet állampolgárságúak kitoloncolását pedig saját hatáskörbe vonva leállította. Az erre vonatkozó rendelet augusztus 15-én jelent meg, a gyakorlatban azonban a hónap végéig folyt az érintett személyek Galíciába való kiharcolása. A kitoloncoltak egy része azonban visszaszökött a határon. A német haderő és az ukrán milíciák több helyen tömeggyilkosságokat hajtottak végre. Augusztus 2-án, illetve 27-28-án Kamenyec-Podolszkij térségében mintegy 35 000 főt gyilkoltak meg, akik közül 14-16 000 fő Magyarországról kiharcolt zsidó volt. A galíciai német hatóságok közben kiutasítottak minden idegen állampolgárt. Esetenként katonai teherautókon szállították vissza a határ közelébe a magyar okmányokkal rendelkező zsidókat. A zord hegyi körülmények közepette a két állam közé szorult emberek reménytelen helyezbe kerültek. Az egyetlen túlélési lehetőséget a magyar területre való visszajutás jelentette a számukra. A magyar katonai vezetés ezt a határ fokozott őrzésével próbálta megakadályozni, és felvetette a Kárpátok keleti előtere ellenőrzésének szükségességét is.¹¹

Hitler meghívására Horthy kormányzó és kísérete szeptember 7. és 10. között a rastenburgi német főhadiszálláson tartózkodott. A tárgyalások

során a magyar delegáció fő célja a fronton lévő csapatok hazahozatala volt. A németek azonban ebbe csak úgy egyeztek bele, hogy a magyar erők október 15-ig folytatják a harcot, csak utána kerülnek kivonásra, és a hazatérő csapatok helyett a budapesti kormány 4 megszálló dandárt küld ki Ukrajnába. A magyar fél felvetette a korábban megrendelt, de Berlin által visszatartott német hadianyag leszállításának kérdését is. A németek ígéretet tettek ennek teljesítésére. Cserében viszont ragaszkodtak a magyarországi élelmiszer-, nyersanyag- és olajszállítás jelentős mértékű fokozásához. Horthy felvetette a németek által megszállt Nyugat-Bánság visszacsatolásának ügyét, mire Hitler megerősítette, hogy a terület Magyarországhoz fog kerülni, de csak egy „későbbi időben”.¹²

Ilyen előzmények után került szóba a galíciai határ kiigazításának kérdése. A magyar igényt azonban nem Bárdossy László kormányfő közölte Ribbentropal, ahogy az, az ilyen államközi egyezményt igénylő ügyeknél természetes lett volna, hanem a Vezérkar képviselői kezdtek egyeztetni róla a német katonai vezetéssel. Bárdossy problémásnak látta ezt a kérdés, ezért az utazás előtt a Külügyminisztérium nem is készített erre vonatkozó előterjesztést. A Vezérkarnak viszont már kész tervei voltak. A határkiigazítás ügyét Horthy említette meg általánosságban Hitlernek, aki ahhoz a jóváhagyását adta. Ezt követően Szombathelyi Ferenc, a Vezérkar új főnöke átnyújtotta Alfred Jodl tüzérségi tábornoknak a magyar elképzeléseket a galíciai határ vonalának módosítására, azzal érvelve, hogy a Kárpátok keleti lejtőinek birtokba vétele jelentős mértékben megkönnyítené a határellenőrzést és a határvédelmet.¹³ Szeptember 10-én elkészült egy előzetes megállapodás a határkorrekcióra, melynek általános vonalát egy térképvázlatban rögzítették. A magyar igény az 1939 szeptemberében szovjet kézre került térséget érintette. A tervezett új határ Uzsoktól kiindulva egy 5-20 km-es keskeny sávot (összesen 3250 km²-t) csatolt volna Magyarországhoz Galícia délnyugati peremén.¹⁴

A következő hetek során több olyan esemény is történt, amely arra ösztönözte a magyar vezetést, hogy tovább forszírozza a határkiigazítást. A határőrizeti szervek jelentései szerint korábban Galíciába hurcolt zsidók nagy számban szivárogtak vissza magyar területre. Mivel a honvédség és a rendvédelmi szervek ezt nem tudták megakadályozni, a magyar kormány kérte a német hatóságokat, hogy a magyar határtól 20-30 km-re állítsanak fel biztonsági zónát, és akadályozzák meg, hogy a zsidók megközelítsék a Kárpátok gerincét. A németek azonban nem kívántak ezzel foglalkozni, ők nem bánták, hogy ezek az emberek elhagyják Galíciát. Ezért a Honvéd Vezérkar még inkább szeretett volna ellenőrzést szerezni az érintett terület felett.¹⁵

A Londonban tartózkodó Edward Beneš, a Csehszlovák Nemzeti Tanács vezetője szovjet politikusokkal tárgyalva kifejtette, hogy inkább átengedi Kárpátalját Moszkvának, minthogy a magyarok megtarthassák, vagy román, lengyel kézre kerüljön. Bár a háború ezen pontján ez csak egy levegőben lógó kijelentés volt, tovább erősítette a Kárpátaljára vonatkozó szovjet igényt. A moszkvai Pánszláv Komité propagandakampányba kezdett a szláv népek közötti együttműködés fokozására, és Kárpátalján mind a kommunista, mind a pánszláv agitációnak volt bizonyos visszhangja. Mindezt a Vezérkar a veszély növekedéseként értékelte.¹⁶

Magyarország, mint háborús résztvevő igényt tartott volna a megszállt szovjet területek gazdasági kiaknázására és a helyreállításban való közreműködésre, hogy a háborús befektetései és a megszállás költségei megtérüljenek. Zsákmányolt hadianyagra, olajra számított, illetve mezőgazdasági terményekre, amivel a Németországba irányuló magyar élelmiszerszállítás egy részét kiválthatta volna. A németek azonban akadályozták a zsákmánygyűjtést, a magyar gazdasági berendezkedést, és semmit nem engedtek át a terményfeleslegből, az olajkészletből. Ez ráterelte a figyelmet, hogy a határkiigazítással a Kárpátok keleti lejtőin jelentős fakészlet jutott volna Magyarországnak.¹⁷

Mindezek nyomán Bárdossy október 2-án utasította a berlini követet, hogy adjon át hivatalos diplomáciai jegyzéket a német Külügyi Hivatalnak a határkiigazítással kapcsolatban. A jegyzékhez mellékelte térképvázlat azonban a szeptember 10-én kijelölt sávnál valamivel nagyobb területet tartalmazott, Uzsoktól északra, a szlovák-magyar határ vonalától indult és délen a Perkalab folyóig nyúlt. A sáv 15-25 km-re szélesedett, ami megközelítette azt a vonalat, ahol Budapest korábban német biztonsági zóna felállítását kérte. Ennek révén az átcsatolandó terület 700 km²-rel megnövekedett. A magyar fél a kérést a határellenőrzés könnyebbé tételével, egy ukrán állam létrehozása esetén pedig a határvédelem megerősítésével indokolta.¹⁸

Az ügygel kapcsolatban az ellenérdekelte lengyel Fő kormányzóságból kiindulva különböző német hatóságoknál azt terjesztették, hogy a magyarok igényt tartanak Galícia egészére vagy legalábbis a Dnyeszterig terjedő részekre. Erre vonatkozóan Bárdossy utasította Sztójajt, hangsúlyozza a német tárgyalópartnerei előtt, hogy nem területátadásról van szó, hanem csak a földrajzi viszonyokból fakadó technikai határkiigazításról. Az érintett térség mindössze 4000 km², nagyobb város vagy egybefüggő gazdasági terület nincs rajta. A magyar kormány csak a katonai szempontok hatására szánta el magát erre a kérésre.¹⁹

A jegyzékre október 25-én érkezett válasz. Ernst Woemann, a Külügyi Hivatal politikai osztályának vezetője közölte Sztójayval, hogy Berlin hozzájárul a határkiigazításhoz, de nem az október 2-i magyar jegyzék, hanem az eredeti, szeptember 10-én meghatározott térképvázlat szerint. November 27-én újabb jegyzékváltásra került sor a kérdésben. Előzetesen a németek további 2 magyar megszálló dandár Ukrajnába küldését kérték, majd igényt jelentettek be az olajszállítás 80 000-ról 120 000 t-ra való növelésére és plusz 10 000 t gabona szállítására. Ennek mintegy ellentételezéseként megerősítették, hogy nincs akadálya a határkiigazításnak.²⁰

December 1-jén Magyarországra érkezett Hans Frank a lengyel Főkörmányszóság vezetője, aki kezdettől fogva opponálta a határkiigazítás ügyét, mert a Főkörmányszóság gazdaságilag értékes, jelentős fakészleteket tartalmazó területeket veszített volna. Közölte Bárdossyval, hogy a téli hónapokban nem lehet elvégezni az új határvonal kijelölését, és megpróbálta rávenni a magyar kormányfőt, hogy a határkiigazítást halasszák a háború végére. Bárdossy kifejtette, hogy az ügyet a Honvéd Vezérkar szorgalmazza, a kormánynak ez kevésbé fontos, ő maga pedig a legszívesebben lemondana róla. Ezt követően Frank megpróbálta olyan módon szabotálni a határkiigazítást, hogy mindkét irányba hamis információt közölt. Bárdossyt úgy tájékoztatta, hogy a magyar igény Berlinben rossz benyomást keltett, és Budapesttel szemben komoly fenntartásokat okozott. Különösen az, hogy a magyarok a határvédelem erősítésének szükségességére hivatkoztak, holott a szomszédos állam a Német Birodalom. Berlinbe viszont Frank azt jelentette, hogy a magyar kormányfő gyakorlatilag visszalépett ettől a kéréstől.²¹

Ezután a német Külügyi Hivatalban némi meglepetést okozott, hogy december 4-én Bárdossy hivatalos jegyzékben érdeklődött, hogy mikor és hogyan kerül sor a határkiigazításra. Woermann igyekezett tisztázni a történeteket, és kiderült, hogy Bárdossy csak saját személyes véleményeként említette, hogy nem ragaszkodna a határkiigazításhoz, de ez nem jelentette a hivatalos magyar álláspont megváltozását. December 12-én Frank újabb akcióba kezdett. Ernst von Weizsäcker külügyminiszter-helyettest igyekezett meggyőzni, hogy a jelentős gazdasági értékek miatt nem szabad átadni a területet a magyaroknak, de legalábbis húzni kell az időt a háború végéig. Weizsäcker azonban közölte vele, hogy mivel Hitler személyes ígéretet tett, nem lehet megtagadni a magyar kérést vagy a végtelenségig halogatni az átadást, tavasszal lépni kell ebben az ügyben. Ugyanezt közölte Sztójayval is, aki december 12-én ismét szóba hozta a határkiigazítás kérdését.²²

1942. január 6. és 9. között Ribbentrop Magyarországon tárgyalt, és a honvédség nagyobb részének a frontra küldését kérte. Ezt részben ígére-

tekkel, a Nyugat-Bánság visszacsatolásának meglebegtetésével igyekezett elérni. Másrészt viszont, fenyegető megjegyzéseket tett, hogy súlyos következménye lehet, ha Budapest egyedülként kivonja magát a közös harcból. Emellett kicsikarta Bárdossy hozzájárulását a gabona és olajszállítás fokozásához és a magyarországi SS toborzás engedélyezéséhez is. A katonai kérdések részleteinek megtárgyalására január 20-án Budapestre érkezett Wilhelm Keitel tábornagy, a német haderő (OKW) főnöke, aki 18 harcoló és 6 megszálló dandár rendelkezésre bocsájtását követelte, miközben a magyar vezetés csak 7 harcoló és 6 megszálló dandárt kínált fel. Éles viták után végül 10 harcoló és 5 megszálló dandár kiküldésében állapodtak meg. Ez a magyar katonai erő közel kétharmadát jelentette.²³

Időközben a magyar kormány eljuttatta Berlinbe a megszállt területek kiaknázásával kapcsolatos elképzeléseit. Felvetette a részvételt a gazdaság helyreállításában. Igényt tartott a helyi bevételek bizonyos részére, a magyar megszállás alá került területek arányában. Ezt árutörlesztéssel szeretne volna megkapni. További jelentős nyersanyag importigényt jelentett be, főként vas és színesfémek, feketeszén, fa, bőr, gyapot és gumi vásárlására. A németek a magyar gazdasági közreműködést elutasították, a háborús költségek térítését csak részben és későbbre halasztva vállalták, a nyersanyagigénynek pedig csak töredékét teljesítették. Ezek az események is szerepet játszottak abban, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke február 27-én levélben fordult az OKW főnökéhez a galíciai határ kiigazításával kapcsolatos mielőbbi egyeztetés érdekében, hogy a határvonal kijelölése már a hóolvadás után megkezdődhessen.²⁴

A magyar vezetést két további tényező is arra ösztönözte, hogy a kárpátaljai határ megerősítése érdekében ismét felvesse a kiigazítás ügyét. Hírek érkeztek Beneš újabb londoni kijelentéseiről, melyek szerint, az ukrán kérdés végleges rendezését az jelenthetné, ha minden ukránlakta területet a Szovjetunió keretei között egyesítenének, beleértve Kárpátalját is. Bár ezt Beneš nyilvánvalóan taktikai okból, Moszkva támogatásának elnyerése érdekében mondta, csak erősítette a térségre vonatkozó szovjet igényeket. A magyar-galíciai határ térségében megélénkült a partizántevékenység. 1942. január elején ejtőernyős partizánokat (Borkanyuk-csoport) dobtak le Körösmező-Tatarov körzetében. Szovjet repülőgépek jelentős mennyiségű (1500 kg) robbanóanyagot tettek földre a partizánok számára. Bár a partizán egységet gyorsan felszámolták és a rossz időjárás miatt további csoportok egyelőre nem kerültek bevetésre, a Honvéd Vezérkar számára ez is a határvédelem megerősítésének szükségességét igazolta.²⁵

Szombathelyi levele fokozta a galíciai német szervek lobbitevékenységét a határkiigazítás megakadályozására. Március 4-én Frank hosszabb memorandumban foglalta össze a Külügyi Hivatal számára, hogy a Kárpátok keleti lejtőit stratégiai, illetve gazdasági okokból miért nem lehet átadni a magyaroknak. A következő napokban megkereste az SS Haupt Amt főnökét, Gottlob Bergert, akinél elsősorban azzal érvelt, hogy a terület a Tirolhoz hasonló ideális közeget biztosít a német telepéseknek. Ezt követően a Megszállt Keleti Területek Minisztériumához fordult, ahol gazdasági okokra hivatkozva opponálta a határkiigazítást. Levelet írt Berlinbe a galíciai tartomány kormányzója is, aki a terület átadása nyomán előálló vízügyi, közlekedési, igazgatási problémák miatt egyenesen katasztrófának nevezte a tervezett határkorrekciót. Azt javasolta, hogy ha már politikai okokból mindenképpen területet kell juttatni a magyaroknak Galíciában, akkor ne a határmenti sávot adják át, ami az egész régió gazdaságát érintené, hanem a térség déli, gyéren lakott sarkában jelöljenek ki egy nagyobb egybefüggő területet. Az ellenérdekelt német szervek a helyi ukrán hatóságokat is mozgósították. Tatarov polgármestere is Berlinhez fordult, hogy a terület átcsatolásának csak a helyi lengyelek és zsidók örülnek, az ukránok körében nagy az elkeseredés, sokan már az elköltözést fontolgatják.²⁶

1942. április 11-én indult a frontra a magyar 2. hadsereg első szállítási lépcsője. Elhárultak a határkiigazítás technikai feladatait eddig akadályozó természeti tényezők is, így Berlinnek ebben az ügyben lépnie kellett. Április 14-én a német Külügyi Hivatal terjedelmes anyagot állított össze a szeptember 10-i megállapodás szerint a magyaroknak átadandó területről. Ebben 3250 km² szerepelt, 47-49 000 főnyi lakossággal (5-6000 lengyel, 3-4000 zsidó, 37-38 000 „kárpátukrán”). A népességi adatok becslésen alapultak, és több szempontból is vitathatók voltak (különösen az ukrán és ruszin lakosság özszemosása miatt).²⁷

Április 20-án a galíciai határ kiigazításának kérdésében érintett német szervek részvételével értekezletre került sor. Ezen ott volt a Főkormányzó-ság képviselőjében Otto Wächter, Galícia kormányzója, Johann Wühlisch követ, a külügyi hivatal vezetője, és Kurt Eissfeld az erdészeti hivatal vezetője. A központi hatóságok részéről megjelent Ernst Loebisch, a Wehrmacht külföldi ügyek osztályának vezetője, Dr. Kroening, a Reichsführer SS, Dr. Clas, a Belügyminisztérium I. osztálya, Dr. Conrad, a BM VI. (határőrizeti) osztálya, Dr. Schepers, az Erdészeti Főhivatal és Dr. Eulitz, a Pénzügyminisztérium vámügyi osztálya képviselőjében.²⁸

A tárgyalás során minden résztvevő problémákat vetett fel a terület átadásával kapcsolatban. A megbeszélésen arra jutottak, hogy egy vegyes-

bizottságot kell felállítani, hogy a terep bejárása után egy mindkét fél számára megfelelő határvonalat jelölhessenek ki. Az erdőgazdálkodás, a vízügyek, a határőrizet és más kérdések rendezésére kiegészítő egyezmények megkötésére van szükség. A bizottság első ülésére a nyár elején kerülhetne sor, Berlinben. A megbeszélés írásos összefoglalója felhívta a figyelmet, hogy az átadásra kerülő területen a magyar félnek komoly kötelezettséget kell vállalnia, mert a fakitermeléssel, az árvízvédelemmel kapcsolatos lépések a határ túl oldalán lévő német területeket is érintik. A magyar fél eltántorítását célozták azok megállapítások, hogy a jelenlegi határ jól átlátható és csak 4-5 átkelőhelyet kell ellenőrizni, az új határvonal viszont fedett, hegynyúlványokkal, erdőségekkel, vízmosásokkal tagolt terepen fut majd, ahol mintegy 60 átkelőhelyet kell szemmel tartani. A bizottság összegzését a Külügyi Hivatal jóváhagyta, és annak tartalmát április 21-én Sztójayval is ismertették.²⁹

A Fő kormányzóság részéről azonban tovább folyt a lobbitevékenység a határkorrekció megakadályozása érdekében. Frank megbízásából Wähler a Birodalmi Biztonsági Főhivatalhoz fordult. Régészeti és néprajzi adatokra hivatkozva kifejtette, hogy a terület ukránokkal rokon őslakói a huculok faji szempontból Európa „értékesebb” népei közé tartoztak. Ez a terület sosem volt Magyarország része, semmiképp sem kellene átadni neki. Wähler a területet Stájerországhoz hasonlította, és felvetette, hogy oda lehetne telepíteni Dél-Tirol lakosságának egy részét, akik ebben a közegben otthonosan érezhetnék maguk. Más jelentéseiben a területen folytatott szisztematikus gazdálkodás szükségességéről beszélt. Kiemelte, hogy az egész kontinens legértékesebb faállománya ebben a térségben található, aminek átadása komoly gazdasági veszteséget jelentene. A szovjet idők tarvágásai, az árvízvédelem elhanyagolása nagy árvizeket okozott az előző években. Az ár 1941-ben 170 hidat sodort el, ami gyakorlatilag megbénította a térség közlekedését. A magyarok biztos ezt a rablógazdálkodást folytatnák, és a hegyről lezúduló vizek a birodalmi területen okoznának károkat. Előzetes megállapodásokkal nem lehet garantálni, hogy a magyarok megfelelő erdő- és vízgazdálkodást folytatnak majd.³⁰

Wähler arra is felhívta a Főhivatal figyelmét, hogy a magyar hivatkozás a határvédelem megerősítésének szükségességéről nem valós, hiszen a szomszédos német területekről nem fenyegeti őket veszély. Nem igaz, hogy a kiigazítás egyszerűsíti a határellenőrzést. Éppen ellenkezőleg nehezebben áttekinthető, sűrűbben lakott terület kellene a magyaroknak kézben tartaniuk, 5 út helyett 52 utat és számtalan folyómedret kellene ellenőrizni. Ráadásul a tervezett határvonal településeket váгна ketté, ami megnehezítené

a német kézen maradt körzetek közigazgatását. Ugyancsak a Biztonsági Főhivatalhoz fordult a galíciai tartomány gazdasági referense, Otto Warden is, aki Wähler érvei megisméltése után kijelentette, hogy a magyar kormány a zsidó fanagykereskedő lobbi nyomására támasztott igényt Nyugat-Galíciára, hogy megszerezze az ottani értékes faállományt. Wardennek a magyar kormány és a zsidó vállalkozó összejátszásra vonatkozó vádjai iránt volt némi fogadókészség a Főhivatal tisztviselői között, valójában azonban a kijelentései minden lapot nélkülöztek.³¹

A német haderő által megszállt keleti területek újrászervezésére a Birodalmi Biztonsági Főhivatal III. B osztálya elkészítette a „Generalplan Ost” tervezetet. A terv kidolgozója Konrad Mayer professzor volt, aki a Német Nép Megerősítésének Birodalmi Biztossága tervezési osztályát vezette. Az első változata még 1941 decemberében készült. Ez az elfoglalt területek lakossága egy részének kitelepítésével és jelentős német, holland, dán, norvég stb. népesség betelepítésével számolt. A korábbi elképzelésekkel ellentétben Berlin már nem támogatta a szovjet rendszer elől külföldre távozott orosz, ukrán emigráns politikai tényezők, értelmiség hazatérését, hanem a németesítést tekintette elsődlegesnek. A térség gazdasági kiaknázását (földbirtoklás, ipari, kereskedelmi vállalkozások, tisztviselő réteg) betelepítések révén kívánta megoldani, a helyi lakossággal csak, mint fizikai munkaerővel számolt. Szláv nyelvű képzést csak az elemi iskolában terveztek, a közép- és felsőoktatás német nyelven folyt volna. A terv gyors és a társadalom magasabb szintjein átfogó németesítési szándékot takart.³²

1942 májusában elkészült a terv kibővített változata, melyet a Megszállt Keleti Területek Minisztériumának tervező részlege dolgozott ki, Erhard Wetzel, a „fajpolitikai” osztály vezetőjének irányításával. Ez egy 681 000 km² nagyságú, 25,7 millió (ukrán, belorusz, lengyel, balti) lakosú térség átszervezését, és a Német Birodalomba történő gazdasági integrációját tartalmazta, döntő mértékben szintén betelepítésre és németesítésre építve.³³

Június 1-jén került sor az új magyar miniszterelnök, Kállay Miklós berlini bemutatkozó látogatására. Ennek előkészítésére május 29-én a Külügyi Hivatal összefoglalót készített a galíciai határ kiigazításának ügyéről Ribbentrop számára, melyben sorra visszaköszöntek az áprilisi szakértői egyeztetés során felvetett, illetve a Főkormányzóság részéről megfogalmazott szempontok. Az anyag megállapította, hogy a határkorrekció földrajzi vagy etnikai érvekkel nem támasztható alá, a terület sosem volt a Magyar Királyság része. A magyarok katonai érvekre hivatkoznak, melyek nem indokoltak. Valójában Budapest egy ukrán állam esetleges létrehozásától tart, mely igényt formálhat Kárpátaljára, ezért akarja a határvonalat a Kár-

pátok gerincéről a keleti lejtőkre letolni. A kiigazítás végrehajtása előtt a magyaroknak vállalniuk kell a szükséges erdő- és vízgazdálkodási szempontok betartását. Komoly lépéseket kell tenniük a határellenőrzés megerősítésére is, mert nehezebben áttekinthető, sokkal több átkelőt tartalmazó határvonalhoz jutnak. Az átadást nem kell siettetni, hogy a német szervek addig elszállíthassák a területről a szovjet hatalom idején kitermelt nagy mennyiségű, értékes fakészletet.³⁴

Az ügy kapcsán vita alakult ki a Külügyi Hivatal és a Főkormányzóság, illetve más német szervek között. A külügy végig azt képviselte, hogy mivel Hitler nyilvános ígéretet tett, azt nem lehet visszavonni, vagy elszabotálni. Ráadásul a magyar kormánnyal folyó alkudozásokban a határkiigazítás jó érv lehet Berlin kezében. Abban azonban teljes volt az egyetértés a német hatóságok között, hogy az átadást nem szabad sürgetni, hogy az érintett területet addig is ki lehessen aknázni. Az időhúzásban látszólag a németek kezére játszott, hogy az április 21-i jegyzékre Budapest csak június 1-jén válaszolt. Valójában azonban a magyar passzivitás mögött egy kormányfői koncepcióváltás húzódott meg. Éppen ezért a német várakozásokkal ellentétben Kállay a látogatása során nem hozta szóba a határkiigazítás ügyét.³⁵

Június 1-jén azonban a berlini magyar követség titkára, Mészáros György felhívta a Külügyi Hivatalt, közölte, hogy a határkorrekcióval kapcsolatos tárgyalásokra felhatalmazott magyar delegáció készen áll, és érdeklődött, mikor kerülhet sor az első megbeszélésre. A németek közölték, hogy június 8. és 12. között tervezik a megbeszéléseket. A német tárgyalódelegáció vezetőjének Kurt von Kamphoevener II. osztályú követségi tanácsost jelölték ki, aki más határkérdésekkel, köztük a muravidéki német-magyar határ ügyével is foglalkozott. A küldöttségben jelen voltak a Külügyi Hivatal, az OKW, a Reichsführer SS, a Belügy- és Pénzügyminisztérium, a Vízügyi Főfelügyelet, a Birodalmi Erdészeti Hivatal és a lengyel Főkormányzóság képviselői. A magyar delegáció élén Medvey Frigyes ny. altábornagy, a Térképészeti Intézet volt vezetője, az 1938-1939-es magyar-szlovák határt kijelölő bizottság elnöke állt, a tagok Rédey István mérnök-alezredes térképész, műegyetemi magántanár, Bodiczky Géza vk. őrnagy és Mészáros György voltak. A magyar delegáció megérkezését követően a felek 8-án 10 órakor ültek tárgyaló asztalhoz a Wilhelmstrassén.³⁶

A megbeszélések során a német fél tárgyalási taktikája az volt, hogy a határkiigazítással járó nehézségeket, a magyar félre háruló, komoly szakmai szervezőmunkával és nagy költségekkel járó tennivalókat hangsúlyozta. Nem beszélt a magyarok által kiemelt katonai szempontokról, hanem döntően természeti, gazdasági és igazgatási kérdéseket taglalt. Mindez arra

irányult, hogy elbizonytalanítsák a magyarokat, megéri-e nekik a szóban forgó terület átcsatolása. A német delegáció arra törekedett, hogy önkéntes visszalépésre készítse a magyar felet. A megbeszélés a németek készsége jeléül rögtön egy engedménnyel indult. Medvey kérte, hogy a német területen lévő Ivan Pop hegyen a magyar légierő egy repülőmeteorológiai állomást üzemeltethessen 4-5 fős személyzettel, amire a 2. hadsereggel való kapcsolattartás érdekében, a Kárpátok átrepülésekor nagy szükség mutatkozott. Ennek nem volt köze a határkiigazításhoz. Kamphoeverner ebbe azonnal beleegyezett, és a Külügyi Hivatal rögtön intézkedett, hogy a felségjog megtartása mellett a magyarok a háború végéig használhassák az állomást³⁷

Ezt követően a németek a tervezett új határ okozta nehézségeket sorolták. Az Uzsoktól 250 km hosszágban húzódó új határvonal sűrű erdőkön vezet át, mély völgyekbe ereszkedik, majd hegyhátakra emelkedik, átvágva számos utat, ösvényt, patak- és folyómedret, megszakítva több vasútvonalat, főként a fakitermelés szempontjából fontos erdei vasutakat, és kettévág egy sor szórványtelepülést. Az új határ erősen fedett, beláthatatlan terepen húzódik, legalább 50-60 határátlépési pont van rajta, ami nagyban megnehezítheti a mindkét fél számára fontos határellenőrzést. A Kárpátok keleti lejtői értékes faállománnyal rendelkeznek, melyre a német gazdaságnak és a harcoló haderőnek feltétlen szüksége van. A kitermelést azonban csak tudatos erdőgazdálkodás alapján, jelentős telepítéssel, megfelelő szállító és feldolgozó objektumok létesítésével lehet folytatni, hogy a tarvágások okozta gazdasági károk elkerülhetők legyenek ugyanakkor megfelelőjenek a nyersanyaggazdálkodás szükségleteinek is.³⁸

A terület vízhálózata, a Dnyeszterhez futó folyók meghatározó szerepet játszanak egész Galícia gazdasági életében. Az Osztrák-Magyar Monarchia felszámolását követően, a lengyel és szovjet időkben megszűnt a szervezett vízgazdálkodás, az árvízvédelem elhanyagolása évről-évre súlyos pusztításokat okozott szerte Galíciában. A lecsupasztított hegyoldalakon lezúduló áradások tönkreteszik a hidakat, egyéb műtárgyakat, elpusztítják a termést, lemossák a hegyi talajt, erős karsztosodást okozva, köveket sodornak a földekre. Az árvizek az elmúlt időszakban évi 100 millió zloty kárt okoztak. Ezt a helyzetet a megszállás óta a német szervek tervszerű munkával, és komoly anyagi ráfordítással igyekeztek orvosolni. Nagyszabású erdőgazdasági és vízügyi fejlesztés indult, erdőtelepítés, patakok elrekesztése, partfalak megerősítése, völgyzáró gátak létesítése. A határkiigazítás esetén az átadott területen ezek a feladatok a magyar államra hárulnának, hiszen, ha Németország figyelembe veszi a magyar katonai érdekeket, akkor Magyarországnak is tekintettel kell lennie a német gazdasági érdekekre.³⁹

A németek javaslatot tettek a határkijelölés módjára is, ami meglehetősen bonyolultságával előre vetítette az érintett sáv átadásának elhúzódását. Kezdeményezték két területi albizottság felállítását, Uzsoktól a Lomnica völgyéig magyar, attól délre német vezetéssel. Ezek feladata volt a helyszíni szemle, a földrajzi, közlekedési, vízgazdálkodási, közigazgatási, határőrizeti, illetve birtokhatárt érintő szempontok vizsgálata, és a szükséges helyi korrekciók tervének elkészítése. Létre kívántak hozni egy gazdasági albizottságot is, hogy megfogalmazza a két fél további kötelezettségeire vonatkozó koncepciót. A három albizottság javaslatai nyomán egy központi bizottság dolgozta volna ki a határkiigazítási szerződést.⁴⁰

A tárgyalások során Medvey utalt arra, hogy a határkorrekciót elsősorban a katonai körök szorgalmazzák, mert számolnak egy ukrán állam létrejöttéből adódó veszélyekkel. Ha Budapest írásos garanciát kapna, hogy Galícia német fennhatóság alatt marad, és nem alakul ki magyar-szláv határ, akkor a magyar szándékok is megváltoznának. Kamphoeverner azonnal egyeztetett Wilhelm Stuckart belügyi államtitkárral, akinek nem volt kifogása egy ilyen nyilatkozat kiadása ellen, de hangsúlyozta, hogy a magyar-szláv határ elkerülése ne szerepeljen benne, mert azt a magyarok máshol (magyar-szlovák határ) is felhasználhatnák propagandacélokra. Woermann viszont azt az utasítást adta Kamphoevernernek, hogy kerüljék az írásos nyilatkozatot, az ígéret csak szóban hangozzék el, mert a keleti területek hasznosításával kapcsolatos legfelsőbb döntés még nem született meg. Ez utóbbi megoldást támogatta Weizsäcker külügyminiszter-helyettes is. Kampenheimer végül szóban közölte Medveyvel, hogy felsőbb állásfoglalás szerint Galícia a jövőben is német szuverenitás alatt álló terület marad.⁴¹

Mindezek nyomán a magyar fél visszakozni látszott. Medvey kijelentette, hogy a németek által felsorolt gazdasági tényezők újdonságként hatottak a magyar delegációra, mely katonai térképészekből áll, ilyen kérdések megvitatására nem készült. Kérte, hogy a tárgyalások folytatását halasszák egy későbbi időpontra, hogy konzultálni tudjanak a hazai illetékesekkel. Ezt tartalmazta a megbeszélések végén Medvey és Kamphoeverner által készített összefoglaló is, melyet a német érveket részletező mellékletekkel egészítettek ki.⁴²

A németek nagyon elégedettek voltak ezzel az eredménnyel. Woermann június 12-én úgy tájékoztatta a tárgyalásokról a budapesti német követet, hogy a magyar delegációt meglepték az eléjük tárt gazdasági tényezők és a határkiigazítás nyomán a magyar államra háruló költségek. Várható, hogy ezek nyomán Budapest megváltoztatja a véleményét a határkorrekció ügyében. Van néhány további érv is, ami a visszalépésre sarkallhatja a magyar kormányt. Az érintett térség sosem volt a Szent István-i állam része.

A magyar kormánynak kétségei vannak volt lengyel területek annektálásával kapcsolatban. Más térség visszacsatolása fontosabb a számára, és nem akarja rontani annak esélyét. Woermann utasította a követet, hogy mindent figyelembe véve, igyekezzen elősegíteni a magyarok visszalépését, de a nyomásgyakorlásnak a látszatát is kerülje.⁴³

Valójában azonban nemcsak a németek, hanem a magyar fél sem akarta a megállapodást. A magyar delegáció látszólagos tájékoztatatlansága csupán tárgyalási taktika volt. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy az 1909 óta a térség földrajzi viszonyaival foglalkozó, két hasonló határkijelölő feladatot már sikeresen elvégző Medveynek és a Műegyetem Közgazdasági Karán oktatóként foglalkoztatott két kollégájának fogalma sem lett volna a Kárpátok keleti lejtőinek vízrajzáról, vagy az ottani erdőségek gazdasági jelentőségéről. A magyar delegáció nem a megegyezés, hanem a jogfenntartás szándékával utazott Berlinbe. Kállay, az új kormányfő ugyanis azt az elvet követte, hogy Magyarország kizárólag a saját volt területei visszacsatolása érdekében kíván terjeszkedni. A Szent István-i határokon túl csak katonai megszálló feladatokat vállal, és nem tesz diplomáciai vagy igazgatási lépéseket nem magyar területek megszerzésére. Kállay már ekkor tervezte a Nyugattal való kapcsolatok újrafelvételét, és a volt lengyel területek bekebelezése ellehetetlenítette volna ezt a törekvést. A kormány június 19-én döntést hozott a határkiigazításra vonatkozó tárgyalások háború végéig történő felfüggesztéséről. Hivatalosan azonban nem akart lemondani a Hitler által ígért területről, hogy az később „cserealap” lehessen más ügyek elintézése (magyarlakta területek visszacsatolása) során.⁴⁴

Augusztus 13-án Kállay tájékoztatta a parlamentet a határkorrekcióra vonatkozó tárgyalások halasztásáról. Augusztus 17-én a berlini magyar követség szóbeli jegyzékben tájékoztatta a Külügyi Hivatalt, hogy a határkiigazítással tárgyalások során a német fél olyan körülményekre hívta a fel a figyelmét, melyek a magyar kormány előtt az igény felvetésekor még nem voltak ismeretesek, és amelyek jelentősen megnehezítenék az érintett terület birtokba vételét. Ezért Budapest a maga részéről a további tárgyalásokat a háború végéig felfüggeszti, de továbbra is fenntartja a jogot, hogy éljen a Führer ígéretével.⁴⁵

Augusztus 21-én Erdmannsdorff, a Külügyi Hivatal helyettes államtitkára (volt budapesti követ) összefoglalót készített Ribbentrop számára a határkiigazítás ügyéről. Ebben kiemelte, hogy magyar részről végig csak a katonai körök forszírozták egy ukrán állam létrehozásától tartva. A politikai fórumok kezdettől igen tartózkodó magatartást tanúsítottak. A német gazdasági érvek és a várható nagy költségek hatására a magyar kormány a háború végéig

elnapolta a kérdés tárgyalását. Ez a halasztás jól megfelelt a német hadigazdaság igényeinek és a Főkormányzóság érdekeinek is. Számos jel mutatott arra, hogy ha Magyarország nem jelenti be halasztási szándékát, Berlin a lehető legtovább húzza a megbeszéléseket, a határkijelölésre csak hosszas procedúra után kerül sor, közben a németek csökkentik az érintett területet és további feltételekhez kötik az átadását. A Főkormányzóság nagy sikerként értékelte Budapest visszalépését. 1944 februárjában, amikor Hitler megelégedését fejezte ki Franknak a Galíciából érkező nagymennyiségű fával kapcsolatban, a főkormányzó közölte vele, mindez csak annak köszönhető, hogy nem adták át a magyaroknak az általuk igényelt területeket.⁴⁶

A történet sajátos mellékszálát jelentette, hogy 1943 júniusában, az időközben a szovjetek és a németek ellen egyaránt harcot hirdető Ukrán Félkelő Hadsereg (UPA) felvette a kapcsolatot a volhyniai magyar megszálló erőkkel. Padányi József ezredes, a VIII. hadtest vezérkari főnöke megszervezte egy 3 tagú ukrán delegáció budapesti útját. A küldöttség december elején érkezett a magyar fővárosba, ahol Szombathelyivel és Saly Dezső miniszteri tanácsossal tárgyalt. Szóba került az egymás elleni akciók felfüggesztése, magyar fegyverszállítás ukrán élelemért cserébe, az ukrán függetlenség érvényesítéséhez nyújtandó segítség, illetve a közös harc a Szovjetunió és Németország ellen. A közös galíciai határ kérdését a felek a háború befejezése után kívánták tisztázni. Az ukrán delegációt Marton András vk. alezredes kísérte vissza Lembergbe, ahol a Honvéd Vezérkar megbízásából az UPA katonai főparancsnokával tárgyalt. Átfogó politikai megegyezésre azonban nem került sor. Magyarország nem vállalta, hogy szembe forduljon a németekkel, az ukránok pedig nem kívántak lemondani Kárpátaljáról.⁴⁷

Összefoglalóan, a galíciai határ kiigazítására vonatkozó igényt egy német védnökség alatt létrejövő ukrán állam által jelentett veszéllyel szemben, a Honvéd Vezérkar vette fel még Werth Henrik vezetése alatt. Egy ilyen csatlós állam komoly pánszláv propagandát gyakorolhatott volna a kárpátaljai ruszinokra, sőt igényt támaszthatott volna erre a területre. A katonai fórumok ezért határvédelmi és közbiztonsági megfontolásokra hivatkozva hónapokon át szorgalmazták a határkorrekciót. A magyar politikai körök meglehetősen tartózkodóan, Kállay kormányfősége alatt elutasítóan viszonyultak ehhez a kérdéshez. A kormány nem kívánt a Szent István-i határokon túl idegen területeket megszerezni, és csak azért nem vonta vissza az érintett térséggel kapcsolatban bejelentett igényt, hogy felhasználhassa azt más magyar érdekek érvényesítése, elcsatolt területek (Nyugat-Bánság, Dél-Erdély) visszaszerzése érdekében.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. (1966) Dokumente zur Ungarischen Außenpolitik, 1943–1944. Redigiert Lajos Kerekes. Akadémiai. Budapest. 244–245. old.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (1962) IV. köt. Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában, 1939–1940. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Akadémiai Budapest. (a továbbiakban: DIMK 1962). 487–488. old.
- 2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 63. Külügyminisztérium politikai ir. (a továbbiakban: KÜM Pol.) 473. Szent-Iványi. 289. old.; Fóris Ákos (2007): A megszállt szovjet területek kérdése a magyar polgári kormányserveknél. In: Az első világháború irodalmi és történelmi aspektusai a kelet-európai régióban. Szerk. Fodor József Péter – Marosi Renáta – Miklós Dániel – Péro Krisztina – Szabó Roland. Trefort-kert Alapítvány – Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat. Budapest. 74. old.
- 3 A moszkvai magyar követség jelentései, 1935–1941. (1992) A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította Pastor, Peter. Századvég – Atlanti. Budapest. 301., 303–304. old.; Kolontári Attila (2009): Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok, 1920–1941. Politikátörténeti Füzetek, XXXI. Napvilág. Budapest. 307–308., 366. old.; Pastor, Peter (2014): Kárpátalja kérdése a magyar-szovjet kapcsolatokban, 1938–1945. In: Fedinec Csilla (szerk.) (2014): Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Kalligram. Pozsony. (261–284. old.) 269–275. old.
- 4 A moszkvai magyar követség jelentései (1992) 303–304. old.
- 5 Ravasz István (2005): Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok. In: Ravasz István (szerk.): ...és újfent hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza), 1939–1945. Petit Real. Budapest. (124–128. old.) 125. old.; Fedinec Csilla (2015): Oleksandr Pahiria: Mizh Vijnouiu ta Myrom. Vidnosyn mizh OUN i UPA ta zbrojnymy sylamy Uhorschchyny (1939–1945). Hadtörténelmi Közlemények, 128. évf. (2015) 1. sz. (280–285. old.) 282. old.
- 6 MNL OL K 63. KÜM Pol. 1941-21/1. 99/1941.; Bundesarchiv-Militärarchiv (Freiburg) (a továbbiakban: BA-MA) RH 22/10. Befehlshaber rückwärtiger Heeresgebiete Süd Kriegstagebuch. Bd. VII. (5. 12. 41.), (14. 12. 41.); BA-MA RW 41/13. Wehrmachtbefehlshaber Ukraine (30. 9. 41.); Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (1982) V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. Összeállította

- Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest. 1236–1239. old.; Fóris (2007) 65–66. old.
- 7 MNL OL K 63. KÜM Pol. 1943-21/1-213.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. (1968) Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 602–603. old.
 - 8 MNL OL K 429. Kozma Miklós ir. 1653/1941., 1811/1941.; MNL OL K 149. Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) VII. Res. 1941-6-12 103.; Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (a továbbiakban HIM HL Kárpát-csoport 2. d. 218/1941.
 - 9 HIM HL Honvéd Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. 1. Napi helyzetjelentés (1941. 07. 12.) 193. old.; Fóris (2007) 69. old.
 - 10 HIM HL VKF Eln. 1. Napi helyzetjelentések (1941. 07. 19.) 250. old.; BA-MA RH 22/5. Befehlshaber rückwärtiger Heeresgebiete Süd Kriegstagebuch. Bd. II. (30. 7. 41.); Bálint József (2011): A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944). Russica Pannonicana. Budapest. 253–256. old.; Ormos Mária (2000): Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és politikában (1919–1941) I-II. köt. PolgArt. Budapest. II. 763. old.
 - 11 MNL OL K 149. BM VII. Res. 1941-6-12 103., 1941-6-13 120; MNL OL K 774. Kárpátaljai Terület Kormányzó Biztosának Hivatala. 38. VIII. Honvéd Kerület (1941. 08. 27.).
 - 12 HIM HL VKF Eln. 1. 6365/1941.; HIM HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) Eln. 31. 129 466/1941; MNL OL K 64. KÜM Pol. Res. 1941-27-743.; MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 686–714. old.; Horthy Miklós titkos iratai. (1963) Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest. 300–308. old.; Dombrády Lóránd (2012): Szombathelyi Ferenc vezérezredes. HIM. Budapest. 42–43, old.
 - 13 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-101 594/1. Szombathelyi Ferenc. 12. old.; ÁBTL V-117 743. László Dezső. 15. old.; PA-AA I. 93. 104 070/1941., 104 286/1941.; Fóris (2007) 69–70. old.; Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada, 1919–1944. I-II. köt. Attraktor. Budapest. I. 462–463. old.
 - 14 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 714–748. old.; Völkl, Ekkehard (1992): Grenzrevision (1942) und Umsiedlung von Magyaren (1943/1944) Ungarn und das „Generalgouvernement“. In: Ungarn-jahrbuch 1991. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. Bd. 19. Hrsg.

- Adriányi, Gabriel – Glassl, Horst – Völkl, Ekkehard. Verlag Ungarisches Institut. München. (255–261. old.) 256. old.
- 15 MNL OL K 149. BM VII. Res. 1941-6-12 103., 1941-6-14 500.
- 16 Zseliczky Béla (1998): Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945. Politikatörténeti füzetek, X. Napvilág. Budapest. 65–66. old.; Taborsky, Edward (1981): President Edvard Beneš between East and West, 1938–1948. Hoover Press Publication, 246. Hoover Institution Press. Stanford. 182. old.; Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág. Budapest. 46. old.
- 17 Búzás József – Nagy András (1961): Magyarország Külkereskedelme, 1919–1945. Közgazdasági és Jogi. Budapest. 354–361. old.; Bálint (2011) 256–257., 309–318. old.
- 18 HIM HL VKF Eln. 1. 5121/1942.; MNL OL K 149. BM VII. Res. 1941-6-12 103.; Ungváry Krisztián (2015): Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet. Osiris. Budapest. 185–186. old.
- 19 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 705. old.; Ungváry (2015) 187. old.
- 20 HIM HL VKF Eln. 1. 4340/1942.; MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 692–698. old.; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Bonn – Berlin) (a továbbiakban: PA-AA) Pol. IV. 6534. 1941.; Erdeős (2007) I. 463. old.
- 21 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 705. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 631–633. old.
- 22 A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 632–637. old.; Maruzsa Zoltán (2010): A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország terjeszkedéséről a keleti Kárpátokon túl 1941–42 folyamán. In: Esmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk. Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina – Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. (403–414. old.) 405. old.; Völkl (1992) 256. old.; Ungváry (2015) 186. old.
- 23 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) 293/1946. X. Szálasi Ferenc népbírósági pere. 7. d. 7016–7028. old.; HIM HL HM Békeelőkészítő. A/II/3.; ÁBTL V-101 594/1. Szombathelyi. 41–42. old.; Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz. Budapest. 273–274. old.; MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szentiványi. 702–703. old.; Macartney, Carlyle Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I–II. University Press. Edinburgh. II. 65–66. old.

- 24 A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 644–645. old.
- 25 HIM HL VKF Eln. 1. 3806/1942., 4114/1942.; Zseliczky (1998) 67. old.; Gazsi József: A Borkanyuk-partizáncsoport. Hadtörténelmi Közlemények, 94. évf. (1981) 4. sz. (569–596. old.) 579–581. old.
- 26 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 705–706. old.; BA NS 19/3838. Persönlicher Stab Reichsführer SS. 1942.
- 27 Erdeős (2007) I. 462–463., 484. old.; Szabó Péter (2019): Magyarok a Donkanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943.) Kossuth. Budapest. 85–88. old.
- 28 Maruzsa (2010) 404–405. old.
- 29 PA–AA Po. IV. 6534. 1941.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 657–658. old.; Maruzsa (2010) 405–406. old.
- 30 Ungváry (2015) 188–189. old.
- 31 BA–PAA Pol. XII. Bd. 38. 1942.; Ungváry 2005. 121–122. old.
- 32 Fóris 2007. 66–67., MOL K 64. KÜM Pol. Res. 1942-24-119.; MOL K 63. KÜM Pol. 1941-21/28-6840.
- 33 BA NS 19/1739. Persönlicher Stab Reichsführer SS. 1942.; Völkl (1992) 256. old.
- 34 Maruzsa (2010) 406. old.
- 35 A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 657–658. old.
- 36 Völkl (1992) 256–257. old.; Maruzsa (2010) 406–407. old.
- 37 Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 687–688. old.; PA–AA Pol. XII. Bd. 38. 1942.; Maruzsa (2010) 408. old.
- 38 Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1918–1945. (1972) Serie E. Bd. II. Göttingen. Vandenhoeck & Ruprecht. 291.; PA–AA Pol. IV. 2217. 1942.; BA NS 19/3838. Persönlicher Stab Reichsführer SS. (12. 6. 42.).
- 39 Völkl (1992) 256–258. old.; Maruzsa (2010) 412–414. old.
- 40 PA–AA Pol. XII. Bd. 38. 1942.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 698–691. old.
- 41 Völkl (1992) 256–258. old.; PA–AA Pol. IV. 2217. 1942.
- 42 Maruzsa (2010) 407–410. old.; PA–AA Pol. XII. Bd. 38. 1942.
- 43 PA–AA Pol. IV. 2235. 1942.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 657–658. old.
- 44 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 707, MOL K 63. 1939/1945-75/1. Joó (2008) 32., 45–48, HIM HL VKF Eln 1. 5121/1942.
- 45 MNL OL K 63 KÜM Pol. 473. Szent-Iványi. 707–708. old.; A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 687. old.

- 46 A Wilhelmstrasse és Magyarország (1968) 686. old.; BA NS 19/3838. Persönlicher Stab Reichsführer SS. 1942.; Frank Hans (1975): Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen, 1939–1945. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart. 486., 510. old.; Völkl (1992) 256–258. old.
- 47 Ravasz (2005) 125–126. old.; Fedinec (2015) 283–284. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

A) Levéltári források:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest) (ÁTBL)

ÁBTL V-101 594. Szombathelyi Ferenc.

ÁBTL V-117 743. László Dezső.

Budapest Főváros Levéltára (Budapest) (BFL)

BFL 293/1946. X. Szálasi Ferenc népbírósi pere.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (Budapest) (HIM HL)

HIM HL HM Békeelőkészítő

HIM HL Honvédelmi Minisztérium (HM)

HIM HL Honvéd Vezérkar főnöke (VKF)

HIM HL Kárpát-csoport

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) (MNL OL)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai ir. (KÜM Pol.)

MNL OL K 63. Külügyminisztérium Politikai ir. (KÜM Pol.) 473-474. Szent-Iványi Domokos: Csonka-Magyarország külpolitikája 1919. júniustól - 1944. március 19-ig.

MNL OL K 64. Külügyminisztérium, Politikai Rezervált ir.

MNL OL K 149. Belügyminisztérium Reservált ir. (BM Res.)

MNL OL K 429. Kozma Miklós

MNL OL K 774. Kárpátaljai Terület Kormányzó Biztosának Hivatala

Bundesarchiv (Koblenz – Berlin) (BA)

BA NS 19/3838. Persönlicher Stab Reichsführer SS

Bundesarchiv–Militärarchiv (Freiburg) (BA–MA)

BA–MA RH 22/5. Befehlshaber rückwärtiger Heeresgebiete Süd Kriegstagebuch. Bd. 2.

BA–MA RH 22/10. Befehlshaber rückwärtiger Heeresgebiete Süd Kriegstagebuch. Bd. 7.

BA–MA RW 41/13. Wermachtbefehlshaber Ukraine.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Bonn – Berlin) (PA–AA)

PA–AA Pol. IV. Die Karpaten Grenze zwischen Ungarn und dem Generalgouvernement

PA–AA Pol. XII. Bd. 38. Grenze zwischen Ungarn und dem Generalgouvernement in den Karpathen.

B) Szakirodalom:

Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. (1966) Dokumente zur Ungarischen Außenpolitik, 1943–1944. Redigiert Lajos Kerekes. Akadémiai. Budapest.

A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. (1992) A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította: Pastor, Peter. Századvég – Atlanti. Budapest.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. (1968) Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállították, sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest.

Bálint József, (2011): A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944). Ruzsisztikai Könyvek, XXXIV. Russica Pannonica. Budapest.

Búzás József–Nagy András (1961): Magyarország Külkereskedelme, 1919–1945. Közgazdasági és Jogi. Budapest.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (1962) IV. köt. Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában, 1939–1940. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Akadémiai. Budapest.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (1982) V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig. Összeállította Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai. Budapest.

Dombrády Lóránd (2012): Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest. Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada, 1919–1944. I–II. köt. Attraktor. Budapest.

Fedinec Csilla (2015): Oleksandr Pahiria: Mizh Vijnoiu ta Myrom. Vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbrojnymy sylamy Uhorschchyny (1939–1945). Hadtörténelmi Közlemények, 128. évf. (2015) 1. sz. 280–285. old.

- Fóris Ákos (2007): A megszállt szovjet területek kérdése a magyar polgári kormányserveknél. In: Az első világháború irodalmi és történelmi aspektusai a kelet-európai régióban. Szerk. Fodor József Péter – Marosi Renáta – Miklós Dániel – Péro Krisztina – Szabó Roland. Trefort-kert Alapítvány – Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata. Budapest.
- Frank Hans (1975): Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart.
- Gazsi József: A Borkanyuk-partizáncsoport. Hadtörténelmi Közlemények, 94. évf. (1981) 4. sz. 569–596. old.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1963) Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth. Budapest.
- Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944. Napvilág. Budapest.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok, 1920–1941. Politikatörténeti Füzetek XXXI. Napvilág. Budapest.
- Macartney, Carlyle Aylmer (1961): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I–II. University Press. Edinburgh.
- Maruzsa Zoltán (2010): A meg nem valósult területi gyarapodás. Német–magyar diplomáciai tárgyalások Magyarország terjeszkedéséről a keleti Kárpátokon túl 1941–42 folyamán. In: Esmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk. Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina – Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Budapest. 403–414. old.
- Ormos Mária (2000): Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós – Pokoljárás a médiában és politikában (1919–1941) I–II. köt. PolgArt. Budapest.
- Pastor, Peter (2014): Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945. In: Fedinec Csilla (szerk.): Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Kalligram. Pozsony. 261–284. old.
- Ravasz István (2005): Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok. In: Ravasz István (szerk.): ...és újfent hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Petit Real. Budapest. 124–128. old.
- Szabó Péter (2019): Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943.) Kossuth. Budapest.
- Taborsky, Edward (1981): President Edvard Beneš between East and West, 1938–1948. Hoover Press Publication, 246. Stanford. Hoover Institution Press.
- Ungváry Krisztián (2015): Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet. Osiris. Budapest.
- Zseliczky Béla (1998): Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945. Politikatörténeti füzetek, X. Napvilág. Budapest.

Völkl, Ekkehard (1992): Grenzrevision (1942) und Umsiedlung von Magyarern (1943/1944) Ungarn und das „Generalgouvernement“. In: Ungarn-jahrbuch 1991. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete. Bd. 19. Hrsg. Adriányi, Gabriel – Glassl, Horst – Völkl, Ekkehard. Verlag Ungarisches Institut. München. 255–261. old.

**SZABÓ Zoltán Tamás¹ – FORGÓ Gábor² –
ALPEK B. Levente³**

**¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok
Doktori Iskola, Pécs**

**PhD-student University of Pécs, Doctoral School of Earth
Sciences, Pécs, Hungary**

email: zoltasz@gmail.com

**² osztályvezető, Pénzügyminisztérium
head of unit Ministry of Finance, Hungary**

email.: gabor.forgo@pm.gov.hu

**³ egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
assistant professor, University of Pécs, Hungary**

email: alpeklevente@gamma.ttk.pte.hu

**A MAGYAR VÉDELMI IPAR ÚJRAÉPÍTÉSE TRIANON
ÉS 2010 UTÁN – A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
ZAJLÓ HADERŐFEJLESZTÉS ÉS A ZRÍNYI
HONVÉDELMI ÉS HADERŐFEJLESZTÉSI PROGRAM
ÖSSZEVETÉSE**

RECONSTRUCTION OF THE HUNGARIAN DEFENSE
INDUSTRY FOLLOWING THE TREATY OF TRIANON
(1920) AND THE YEAR 2010 – COMPARISON BETWEEN
THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN DEFENSIVE
CAPABILITIES BETWEEN THE TWO WORLD WARS
AND THE ZRÍNYI NATIONAL DEFENCE AND FORCE
DEVELOPMENT PROGRAM

ABSTRACT

The article aims to provide a review about the main arguments regarding the Hungarian military development between the two world wars, and the Zrínyi National Defence and Force Development Program, which started in the 2010s and is still in progress. To highlight which goals and concepts they operate, what resources they are based on, and what economic and geopolitical consequences they create(d). Furthermore, we examine the state of the military and defense industry before the two military development programs, as well as the geopolitical situation and tensions surrounding the two military development programs and the main trends of the international defense industry, and we place the military development programs in relation to international trends.

Due to the historical embedding of the topic and the consequences of the Trianon Peace Edict, we begin the study with a historical overview, in which we review the defense capabilities of the Austro-Hungarian Monarchy and especially the Kingdom of Hungary within. We will then briefly outline the background of the Hungarian collapse and the loss of the country after the First World War, as well as briefly deal with the National Army, which was the remainder of the nation's armed forces and formed the basis of the later Royal Hungarian Armed Forces, and the Hungarian free forces that successfully fought for the referendum of Sopron to be held. We also deal in detail with the restrictions of the treaty of Trianon and the period of concealment (hiding of military hardware and units), which largely determined the conditions and starting position of the military development between the two world wars.

Overall, it can be stated that the domestic military development program launched in the 1930s achieved significant results compared to the circumstances, but the rapid outbreak of the Second World War and the international environment did not favor it. International trends already showed an increase in defense spending from the beginning of the 1930s, which means that Hungary joined the trend with considerable delay. On the other hand, it currently seems that the announcement of the Zrínyi National Defence and Force Development Program preceded the upward trend in international defense spending by about five years. Indeed, defense spending in proportion to global GDP started to increase again from 2019, and the military development program of Germany has been announced in 2022.

Keynotes: geoeconomics, defense industry, Trianon, Zrínyi 2026, national defense

Kulcsszavak: geoökonómia, védelmi ipar, Trianon, Zrínyi 2026, honvédelem

1. Bevezető - az ország védelmi helyzete az első világháború előtt

Az első világháború egyik súlyos tapasztalata volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia, a fokozódó geopolitikai feszültségek ellenére – különösen a többi hadviselő nagyhatalommal összemérve – meglehetősen felkészületlenül kezdett lépni a világháborúba. Ugyanis mind gazdasági-pénzügyi felkészültség,¹ mind a haditengerészet erejét technológiai jellemzőit² és létszámát, mind a hadsereg, illetve a békeidőben kiképzettek létszámát, mind a háborút megelőző években hadi célokra fordított kiadásait tekintve, mind pedig a haderő, azon belül például a világháború lövészárokharcbaiban kiemelt fontosságúvá váló tüzérség felszerelésének technológiai színvonalát tekintve jelentősen le volt maradva a háborúra készülő többi nagyhatalomtól.³

Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború előtt és alatt egy sajátos, három fő szervezetből álló hadsereggel és a szervezetileg ezeken kívül álló haditengerészettel biztosította az államszövetség védelmét. Az állandó szárazföldi hadsereg három fő része a császári és királyi (közös) hadsereg, a Magyar Királyi Honvédség és a császári és királyi Landwehr voltak.⁴ Ezeket egészítette ki magyar részről a háború idején mozgósítható magyar királyi népfelkelés.⁵ A dualista állam fő hadereje a közös hadsereg vagy más néven a császári és királyi (k.u.k.) hadsereg volt. Amely egyúttal a Monarchia egységének egyik kifejezőjeként, az közös uralkodóhoz hű tábornoki- és tisztikarral bíró, valamint az államszövetségen belül legjobban felszerelt, négy fegyvernemmel – gyalogság, lovasság, tüzérség, műszaki csapatok – rendelkező és egy háborús helyzet kezelésére leginkább alkalmasnak tűnő fegyveres erő volt, német vezényleti nyelvvvel. A közös hadsereg legénységéhez Magyarország az államszövetségen belüli népesség arányában járult hozzá, 1914-ben például mintegy 70 000 sorkatonával. A szervezet etnikai összetétele arányaiban nagyjából megegyezett a dualista állam népességösszetételével. Így a közös hadseregen belül 25% volt a németek, 23% a magyarok, 13% a csehek, 9% a szerbek és horvátok együttes, 8% a lengyelek, 8% a rutének és ruszinok együttes, 7% a románok, 4% a tótok, 2% a szlovének és 1% az olaszok aránya.⁶ A közös hadsereg béke idején létszáma az 1913. évi

költségvetési előirányzatok szerint, a teljes szárazföldi haderő létszámának mintegy öt hetedét tette ki közel 350 000 fővel. A Landwehr a teljes létszám bő egy heted részét, míg a magyar honvédség szűk egy heted részét adta, az előbbi közel 45 500, utóbbi mintegy 37 000 fős létszámmal rendelkezett. A haditengerészet 15 000 tengerészből és 600 hajósuhancból (fiatalkorú matrózjelölt) állt. A haderő mintegy 85 000 lóval is rendelkezett.⁷

A német vezényleti nyelvű Landwehr alakulatok a Habsburg örökös tartományok lakosságából kerültek ki, a szervezeten belül eredetileg csak két fegyvernem – a gyalogság és a lovasság – képviseltette magát, de 1908-tól már géppuskákkal és tüzérséggel is rendelkeznek. A Monarchia több elit hegyivadász alakulata a Landwehr kötelékében szolgált.

A Magyar Királyi Honvédség a Landwehr-hez képest kisebb létszámmal bírt, de arányaiban több lovas alakulat alkotta. A honvédség tagjai a Szent Korona országaiból kerültek ki, vezényleti nyelvei a magyar és a horvát voltak, utóbbit a horvát területekről származó alakulatok használták. A Magyar Királyság fegyveres kiegészítő haderejét a népfelkelő alakulatok alkották, amelyek vezényleti nyelve a magyar volt és lovas, valamint gyalogos katonák harcoltak soraikban. A Magyar Királyi Honvédség kezdetben, Landwehr-hez hasonlóan, csak gyalogságból és lovasságból állt, majd 1913-ban létrejön a Monarchia honvéd tüzérsége is. A Honvédség alakulatait 1908-tól kezdik géppuskákkal is felszerelni.

2. Vereség és megszállás

Az eredetileg rövid, lokális konfliktusnak induló háborúba a magyar haderő jó morállal és bizakodó hozzáállással indult, azonban az elhúzódó, véres konfliktus és a Magyar Királyság áldozatai idővel a Honvédség tartalékait is kikezdték. Azonban a háború végi helyzet még nem vetítette előre a fegyverszünet után majd fokozatosan bekövetkező súlyos következményeket, ugyanis 1918 október végén – november elején a Magyar Királyi Honvédség alakulatai még az Osztrák-Magyar Monarchia háború előtti határain kívül tartották az arcvonalat,⁸ Magyar Királyság területét pedig a gyorsan visszavert erdélyi román betörést leszámítva elkerülték a harcra cselekmények.⁹ Magyarország – és különösen a magyarság, amely létszámarányát felül reprezentálva vette ki a részét a harcokból¹⁰ – nagy áldozatokat hozott a háborúban. Magyarországról ugyanis összesen 3,8 millió katona lett mozgósítva, akik közül 660 ezer meghalt, mintegy 740 ezer megsebesült, 734 ezer pedig fogságba esett.¹¹ Magyarország összességében nagyobb

véráldozatokat szenvedett el a háborúban, mint a Monarchia átlaga, ugyanis lakosságához mérten magasabb volt a hadi veszteségek aránya. Ennek egyik oka lehetett, hogy megbízhatónak tartott magyar nemzetiségű alakulatokat gyakrabban küldték fontosabb és veszélyesebb frontszakaszokra.¹²

A veszteségek ellenére a hadsereg még tartotta magát, amikor a hátszág elkezdett összeomlani, amelynek egyik szemmel látható jele a Budapesten 1918 október végén meginduló „őszirózsás forradalom” és a Károlyi-kormány megalakulása volt.¹³ Ekkor a nyugati fronton a Monarchia csapatai még olasz területeken harcoltak, azonban 1918 október 24-én – a Wekerle-kormány budapesti lemondását követő napon – az olasz haderő áttöri az osztrák-magyar védelmi vonalat, amelynek következtében megindulnak 1918. november 3-án aláírt padovai fegyverszünethez vezető tárgyalások. A fegyverszünet és az áldozatok ellenére a honvédek számára a háború közelgő befejezése nem tűnt vereségnek, ugyanis nem voltak idegen csapatok az ország területén, sőt arcvonalai a monarchia békebeli határain kívül, idegen földön húzódtak.¹⁴ Ezért is nagyon megosztó kérdés Károlyi, illetve a belgrádi konvenció megítélése.¹⁵ A padovai fegyverszünetben kijelölt demarkációs vonal ugyanis a Magyar Királyság területét nem érintette. Károlyi azonban Belgrádba látogat egy, később belgrádi konvenció néven ismertté vált, külön egyezményt aláírni¹⁶, amely azonban már a magyar csapatok arcvonaláról, illetve a Kárpátok jól védhető vonaláról történő visszahívását és a kiürített területre idegen csapatok beengedését írta elő.¹⁷ A világháborúban kimerült és a Károlyi-kormány által további harc nélküli visszavonulásokra kényszerített honvédek erejét és nemzeti elköteleződését mutatja, hogy amikor 1919 tavaszán az elvileg internacionalista tanácsköztársaság Vörös Hadserege végül felveszi a harcot a megszállókkal, akkor egyrészt sikeresen és gyorsan foglalnak vissza magyar területeket, másrészt például a felszabadított felvidéki városokban a „hivatalos” vörös helyett a nemzeti zászlókat tűznek ki.¹⁸ A Felvidék jelentős részét visszafoglaló magyar csapatokat 1919 június végén Kun Béla utasítására kivonják, mivel cserébe Clemenceau a tanácsköztársaság elismerését és a román csapatok Tiszántúlról történő kivonulását ígéri. A Felvidék kiürítése után visszatérnek oda a csehek, az ígéretek pedig nem tartják be, majd a tiszai csatát, illetve a román támadást követően a tanácsköztársaság összeomlik.¹⁹ A román csapatok 1919 nyarán bevonulnak Budapestre, azonban Szegeden megalakul a Nemzeti Hadsereg²⁰ és az ottani szabadcsapatokkal egyesülve bevonul a Dunántúl meg nem szállt részeire.²¹ A Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg egy kis tiszti különítményből 1919 végére egy mintegy 35 ezer fős

haderővé fejlődik,²² amely majd a dualizmus utáni Magyar Királyság haderejének, a Magyar Királyi Honvédségnek válik az alapjává.²³

A békeszerződés aláírása előtt magyar vezetés még próbálkozik az erőviszonyok javításán, a korábban megszállt területek – elsősorban a Felvidék és Kárpátalja – legalább részleges visszafoglalásával. Azonban ez a törekvés jelentős részben a kisantant²⁴ ellenlépései és a nemzetközi támogatás hiánya következtében nem tud realizálódni.²⁵ A Nemzeti Hadsereg létszáma 1920-ra elérte ugyan a 85 ezer főt, de a román, cseh és délszláv csapatok együttes száma mintegy 750 ezerre volt tehető, tüzérség terén pedig még nagyobb hátrány mutatkozott: 100 magyar löveggel 3100 ellenséges löveg nézet szembe. Ilyen feltételek mellett nem voltak kedvező kilátásai egy sikeres ellencsapásnak, így a magyar vezetés kénytelen volt lemondani békeszerződés aláírása előtti helyzetet, a békeszerződés feltételeit esetleg javító katonai akciókról.²⁶

A Károlyi és hívei által követett pacifista, valamint a győztesek jóindulatára építő hozzáállással szemben a Nemzeti Hadsereg és a magyar szabadcsapatok, különítmények stratégiájának életszerűbb voltát támasztja alá, hogy míg az előbbi az ország fokozatos, harc nélküli feladásához és a magyar civil lakosság a megszállóknak való kiszolgáltatásához, cserbenhagyásához vezetett. Addig a magyar különítményesek a budapesti kormányzat támogatása nélkül, sőt jellemzően a Károlyi-kormány utasításainak ellenében, több helyen felvették a küzdelmet a megszállókkal.²⁷ Az első világháborúban szintén vesztes, egykori szövetséges Ausztriának 1921-ben átadandó területekre ugyanis a magyar reguláris erők kényszerű kivonását követően bevonultak Prónay Pál, Ostenburg-Moravek Gyula, Héjjas Iván, Endre László, Friedrich István szabadcsapatai és 1921 augusztus 28-án kirobbant a nyugat magyarországi felkelés, amelynek következtében sor került végül a Sopront és környékét Magyarországnak ítélő soproni népszavazásra.²⁸

3. A trianoni békeszerződés hatásai

A trianoni béke katonai rendelkezéseit²⁹ megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy annak fő célja a magyar érdekek katonai erővel történő érvényesítésének, sőt a maradék ország megvédésének megakadályozása, az ország védelmi képességeinek gyengítése lehetett. A trianoni békediktátum súlyosan érintette a nemzetet mind etnikai, mind területi mind pedig gazdasági szempontból.³⁰ A diktátum katonai rendelkezései pedig nem csak helyzet megváltoztatását igyekeztek megakadályozni, de az ország önvédelmi

képességeit is súlyosan korlátozták, ugyanis a szomszédos kisantant államok a saját hadi fejlesztéseik és a magyar haderő korlátozása következtében külön-külön is nagyobb haderőre tettek szert, mint a Magyar Királyság.³¹

A trianoni békeszerződést a magyar törvényhozás az 1921. évi XXXIII. törvényben cikkelyezte be, amely 1921. július 26-án lépett életbe. A szöveg V. része (katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések) tartalmazza a haderőre vonatkozó korlátozásokat, amelyek közül az alábbiak érintették a legsúlyosabban Magyarország védelmi képességeit.³²

- hadkötelezettség eltörlése, a hadseregben csak hivatásos katonák szolgálhatnak;
- a haderő létszáma a pótkeretekkel együtt sem haladhatja meg a 35 ezer főt;
- a tisztek aránya nem emelkedhetett a teljes létszám huszad, az altisztek esetében a tizenötöd része fölé (ez legfeljebb 1750 tisztet, illetve 2333 altisztet jelent);
- a tiszti pályaelhagyás is korlátozásra kerül (véltetően ezért, hogy ne lehessen forgórendszerben több tisztet kiképezni);
- nem működhet magyar vezérkar;
- Fegyver- és lőszerkorlátozások – a magyar haderő felszerelése nem haladhatja meg az alábbiakat:
 - 525 darab géppuska;
 - 70 darab könnyű aknavető, fegyverenként 1000 darab lőszerrel;
 - 70 darab közepes aknavető, fegyverenként 500 darab lőszerrel;
 - összesen legfeljebb 105 darab könnyű táborigényező és hegyiigényező vagy -tarack, fegyverenként 1000 darab lőszerrel;
 - tilos 10,5 centiméternél nagyobb űrméretű löveget tartani;
- hadiipar korlátozása: fegyvert, lőszer és más hadianyagot csak egyetlen, állami tulajdonban lévő gyárban engedélyezett előállítani, azonban a termelés nem haladhatta meg a létszám- és fegyverzeti korlátozások által megszabott szükségleteket, illetve azok pótlását;
- tilos hadianyag behozatala és kivitele;
- tilos harci repülőgépeket gyártani vagy behozni, a meglévőket át kell adni vagy meg kell semmisíteni;
- tilos léghajózó egységeket tartani;
- Magyarország nem működtethet haditengerészetet, folyami flottillája mindösszesen három hajóból állhat, minden meglévő vagy gyártás alatt álló egységet át kell adni (A Magyar Királyi Folyamórség számára a korábban említettek felül külön engedélyeznek 24 darab löveget és 35 darab géppuskát);

- a magyar hadseregnek nem lehetnek páncélozott harcjárművei;
- katonaiskolák és a tisztképzés korlátozása.

A korlátozások betartását a Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság felügyelte, a bizottságnak jogában állt a békeszerződés bármely pontjának betartását bárhol az ország területén ellenőrizni, a magyar kormány köteles volt minden kapcsolódó információt és dokumentumot a bizottság számára átadni.³³

A létszámbeli, kiképzésbeli, felszerelési, hadvezetési és haditechnikai korlátozások mellett nagyban növelte az ország sérülékenységet, hogy az előírások csak egyetlen hadiüzemet engedélyeztek, amely fegyveres konfliktus esetén az ellenség elsősorú célpontjává válva és gyorsan kiiktatva megbénította volna a magyar hadsereg utánpótlását. A hadiipari korlátozások, mint az export és import tilalma, illetve, hogy legfeljebb csak az előírt fegyver- és lőszer mennyiségek maximumáig szabad gyártást végezni, ellehetlenítette egy versenyképes magyar védelmi ipar kiépülését. A korlátozások következtében ugyanis nem működhetett a gazdasági racionalitás mentén, mivel egyetlen vevője a korlátozott felszerelésű és limitált raktárkészletű Magyar Honvédség lehetett csak.

Az ország védelmi képességeinek ezen gyengeségét jól szemlélteti, egyrészt, hogy IV. Károly 1921. évi visszatérési kísérleteinek a megállítása is komoly kihívásokat jelentett magyar véderő számára, másrészt pedig, hogy a kisanant együttes haderejének a békeállománya ekkor mintegy 600 ezer főre tehető, amely 25-szörös létszámfölényt jelent a magyar hadsereg maximális létszámához képest.³⁴

4. Az 1920-as évek és a rejtés időszaka

A trianoni békediktátum katonai korlátozásai az ország védelmi képességeinek súlyos korlátozása mellett rövid távú, gyakorlati problémákat is jelentett a magyar vezetés számára. A Nemzeti Hadsereg ugyanis mintegy 85 ezer fős állománnyal rendelkezett az engedélyezett legfeljebb 35 ezer főhöz képest – így megindult a rejtés időszaka.³⁵

A tiltott vezérkar feladatait a Honvédelmi Minisztérium VI. Csoportfőnöksége látta el.³⁶ A katonákat pedig elsősorban a fegyveres rendvédelmi szervek, mint a rendőrség, csendőrség vagy a Pénzügyminisztérium alárendeltségébe tartozó vámőrség állományában helyezték el.³⁷ Míg bizonyos katonai feladatot ellátó szervezeteket pedig más minisztériumok struktúrá-

jába soroltak, így került például a Vallás és Közoktatási Minisztérium portfoliójába a Térképészeti Intézet és a katonai középiskolák fenntartása vagy lett a Kereskedelmi Minisztérium Légügyi Hivatalának „légi csendőrsége” a magyar titkos légierő rejtkehelye.³⁸

1924 tavaszán létrejön a Magyar Királyi Államrendőrség Központi Újonciskolája, vagy más néven Rendőrújonc Iskola, röviden: RUISK, amely 70 fős tiszt és 800 fős legénységi állomány rejtésén kívül egy saját páncélautós osztállyal is rendelkezett. Később majd ez a RUISK osztály 12 páncélautója és annak legénysége adja a magyar páncélos fegyvernem alapját.³⁹

A rejtés időszakának tevékenysége hozzájárult a védelmi képességek részleges megőrzéséhez, ugyanakkor az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a hadianyagok gyakori mozgatása és a nem megfelelő tárolási körülmények károsan hatottak azok állapotára, minőségére és használhatóságára.⁴⁰

A hadianyag-import megkerülésére példa, hogy az 1920-as években sikerült mezőgazdasági traktorként elkönyvelve több tucat fegyverzet nélküli harckocsit behozni az országba, bár ezek nem csak fegyvertelenek, de elavultak is voltak.⁴¹

A hadianyaggyártásban szintén sikerült megkerülni a korlátozó intézkedéseket, ugyanis az engedélyezett egyetlen hadianyaggyár hivatalosan Csepelen és a szomszédos Tétényben működött, azonban a valóságban a működött még fűzfői löporgyár, a lövegeket és aknavetőket gyártottak a diósgyőri ágyúgyárban, a budapesti Frommer gyár kézi- és gépfegyvereket, a Weiss Manfréd gyár pedig lőszereket és kézigránátokat gyártott.⁴²

A rejtett hadiipar hatékonyságát mutatja, hogy az 1920-as években – a trianoni tilalmak ellenére – a diósgyőri MÁVAG üzemben 285 darab tüzérségi löveg készült el.⁴³ Összevetésképpen a trianoni diktátum katonai rendelkezései legfeljebb 105 tüzérségi löveget engedélyeztek, a Magyar Honvédség pedig a 2010-es években mindössze 12 darab bevethető állapotú tüzérségi löveggel rendelkezett.

5. Az 1930-as évek és a Győri Program

Az 1930-as években az ország gazdasági konszolidációjával párhuzamosan lassan lehetőség nyílt a Magyar Királyi honvédség óvatos fejlesztésére, így teret nyer a motorizáció és már megtalálhatjuk a magyar páncélos és légi fegyvernem kezdeményeit, vagyis a Honvédség egy lassan és némi- leg megkésve, de elindult a korszerű haderővé válás útján.⁴⁴

A Honvédség fejlesztésének kedvezett, hogy a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság állandó, helyszíni ellenőrzését 1927. június 1-jétől a Nemzetek Szövetségének enyhébb kontrollt jelentő, alkalmi vizsgálatainak rendszere váltotta fel, amely sokkal nagyobb szabadságot biztosított a Honvédség fejlesztésére és lehetővé tette, hogy több, korábban rejtett egység hivatalosan visszakerüljön a Magyar Királyi Honvédség állományába.⁴⁵

Az ellenőrzés enyhülésével párhuzamosan a hazai katonapolitikában is jelentős változások indultak meg.⁴⁶ A korlátok lazulását mutatja, hogy 1932. augusztus 1-jén a trianoni tilalom ellenére bevezetésre került a 12 hónapos szolgálattal járó általános védkötelezettség, amelynek következtében folyamatosan nőtt a kiképzett honvédek létszáma.⁴⁷ Technológiai és szervezeti téren is jelentős előrelépést ér el a Honvédség az 1930-as években: 1935-ben létrejön a légierő-parancsnokság, amely 1936-ra már három repülőezredet irányít, szintén 1936-ban önálló fegyvernemként létrejön – a korábban Magyar Királyi Folyamőrségnél rejtésben levő – légvédelmi tüzérség, a vegyesdandárokat kisharcokosi-századokkal erősítik meg, növelik a tüzéralakulatok tüzerejét a huszár- és gyalogos alakulatokat nehézgéppuskákkal és golyószórókkal szerelik fel.⁴⁸ Hazai technológia és gyártókapacitások hiányában a modernizáció jelentős része német és olasz eredetű importból származott. A modern eszközök közül Olaszországból érkeztek a FIAT vadászrepülőgépek, a Caproni bombázók, a FIAT Ansaldo kisharcokosi (150 darab) és a modern tüzérségi vontatók, míg Németországból páncéltörő lövegek, tarackok, valamint a felderítő- és bombázó repülőgépek kerültek a Magyar Királyi Honvédség állományába. Az előrelépés jelentős, azonban páncélosok, légierő és vontatók terén továbbra is komoly maradt a lemaradás a környező államok haderejéhez viszonyítva.⁴⁹

1938-ban felgyorsulnak az események, ugyanis az év tavaszán Győrött Darányi Kálmán miniszterelnök meghirdeti, a Győri Programként ismertté vált, egymilliárd pengős haderőfejlesztési tervet.⁵⁰ 1938. augusztus 22-én pedig a mai Szlovénia területén található Bled városában aláírásra kerül a bled-i egyezmény, amelyben a kisantant államai elismerik a Magyar Királyság fegyverkezési egyenjogúságát, amelynek következtében a trianoni katonai korlátozások gyakorlatilag megszűntek.⁵¹ A Győri Program gyakorlati megvalósítását a három ütemű Huba-hadrendben történt, amelynek keretében jelentős fejlesztésekre került sor a Honvédségben struktúra, szervezés-vezetés, valamint a páncélos-, tüzérségi- és légierő fejlesztése terén.⁵²

A hazai védelmi ipari kapacitások jelentős bővülésnek indultak a Győri Program meghirdetését követően és 1942-1943-ban már 1370 hadiüzem szerepelt a hazai nyilvántartásban.⁵³ Megindult a hazai harcokcsigyártás,

kezdetben a könnyű Toldi harckocsival és Csaba felderítő páncélgépkocsival,⁵⁴ majd megjelentek a Weiss Manfréd Gyár által jegyzett Turán és Zrínyi páncélozott harcjárműcsaládok, az előbbibe harckocsik, utóbbiba önjáró lövegek tartoztak.⁵⁵ A gyakorlatban is jól bevált Botond terepjáró tehergépkocsikat a Magyar Waggon- és Gépgyár, valamint a MÁVAG állította elő. A MÁVAG ezen kívül még lövegeket és 3 tonnás Rába-Maros tehergépkocsikat, a Dunai Repülőgyár pedig harci gépeket gyártott a Magyar Honvédség számára.⁵⁶

A védelmi ipari fejlesztések közül, külön szót érdemel a fentebb említett és 1938-ban hadrendbe állított Botond terepjáró tehergépkocsi, ugyanis a tehergépjármű azon magyar saját fejlesztésű és gyártású védelmi ipari termékek közé tartozik, amely minőségével és technológiai színvonalával nem csak a hazai hadi igényeket elégítette ki, de a maga kategóriájában az akkori világ élvonalába tartozott.⁵⁷ A Winkler Dezső gépészmérnök tervei alapján készült magyar jármű terepjáró képessége ugyanis meghaladta a Wehrmacht által rendszeresített, Opel Blitz gépjárműcsaládét is.⁵⁸ A 65 lóerős 4 ütemű benzinmotorral felszerelt Botond 20 fokos lejtőn is fel tudott menni és 70 cm-es gázlóképességgel rendelkezett. A jármű elsősorban a gépkocsizó Honvéd gyalogság rajszállító járművének készült, de lövegek vontatására is alkalmas volt, a vezetőkívül 13 főt tudott szállítani, mint vontató terepen 1000 kg, közúton 2000 kg vontatására volt képes. 1943-tól hadrendbe állt egy erősebb 70 lóerős motorral felszerelt változata is. A Botond mindkét fő változata jól teljesített, nem csak hazai, de nemzetközi viszonylatban is élenjáró terepjáró gépjármű volt. A háborút túlélő, megmaradt példányait azonban 1949-ben kivonták a hadrendből. Tették mindezt annak ellenére, hogy a Botond gépjárműcsalád teljesítménye és műszaki megoldásai jobbak voltak, mint az 1950-től gyártott Csepel 350 sorozaté.⁵⁹

A hazai védelmi ipar a kapacitásbővítésen kívül minőségben és kutatás-fejlesztés terén is szintet lépett, az ágazat ugyanis a hazai szakemberek szellemi tőkájére alapozva olyan saját fejlesztéseket dolgozott ki, amely felszerelések rendszeresítése korábban csak importból lett volna megvalósítható. Ilyen például a már említett hazai fejlesztésű és gyártású Zrínyi harci gépjárműcsalád,⁶⁰ a műszakilag a világ élvonalába tartozó Botond terepjáró tehergépjárműcsalád⁶¹ vagy a Gamma Műszaki Rt.-nél kifejlesztett Gamma–Juhász löelemképző elektromechanikus célszámítógép⁶² vagy a Király géppisztoly.⁶³

A nemzetközi környezetről, illetve a piaci viszonyokról megállapítható, hogy a magyar haderőfejlesztés az 1930-as évek végén nagy lendülettel,⁶⁴ de a nemzetközi trendekhez viszonyítva némileg megkésve indult el, ugyanis

az európai piacon meghatározó Németország és Franciaország, de még például Japán is, már az 1930-as évek első éveitől intenzív fegyverkezésbe kezdett, jelentősen növelve a védelmi ipari cikkek és technológiák iránti keresletet.⁶⁵ Így a magyar haderőfejlesztésnek egyrészt alig maradt ideje a világháború kitörése előtt kibontakozni, másrészt pedig az időzítése sem volt kedvező, mivel a fejlesztések és a beszerzések a nemzetközi trendekhez mérten⁶⁶ megkésve és egy eleve jelentős keresleti oldali nyomás alatti védelmi ipari piacon indultak meg.

A második világháborús vereséget és a szovjet megszállást követően az amúgy is súlyos károkat szenvedett hazai védelmi ipar szerves fejlődése megtört, megindult a szovjet fegyverzet és technológiák átvétele.⁶⁷

6. A 21. századi haderőfejlesztést megelőző lassú leépülés időszaka

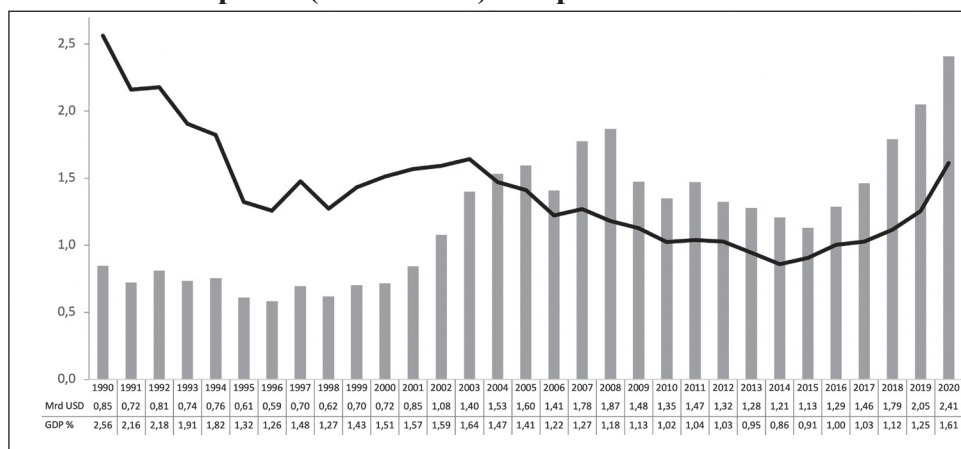
A rendszerváltás előtt a hazai civil infrastruktúra, különösen a telekommunikáció elmaradt Európa élvonalától.⁶⁸ De a védelmi ipar jelentős potenciált képviselt,⁶⁹ ugyanis képes volt az alapvető kézfegyvereken és lőszeren túl még többek között ágyúkat,⁷⁰ tüzérségi és páncéltörő lövegeket, tarackokat, légvédelmi lövegeket⁷¹ és aknavetőket⁷² is előállítani a hadsereg ellátására. Szemléletes példa, hogy a 16 tonnás, lánctalpakon gördülő, vagyis terepen is haladni képes, páncélozott, zárt küzdőterű, 122 mm-es 2Sz1 Gvozgyika önjáró tarackhoz mintegy 1600 darab löveg készült a rendszerváltás előtti Magyarországon.⁷³ A magyar védelmi ipar az önellátás biztonsága mellett munkahelyeket és családok megélhetését is biztosította, ugyanis az 1980-as években még mintegy 30 ezer főt foglalkoztatott.⁷⁴ Hadiiparunk nem csak a két világháború között, de a rendszerváltást megelőzően is jelentős maradt, az 1990-es években azonban nagymértékű leépülés volt megfigyelhető, és az iparágban foglalkoztatottak száma is harmincadára, mintegy ezer főre esett vissza.⁷⁵

Részben a hidegháború végével összefüggésben, részben pedig a hazai anyagi erőforrások szűkülése⁷⁶ következtében, de a rendszerváltás után a hazai védelmi képességek és a Magyar Honvédség erejének egy trendszerű, folyamatos erodációja volt megfigyelhető. Már az 1990-es évek elejétől nagy számú alakulat szűnt meg (többek között hét gépesített lövészdandár, két tüzérdandár, egy harcokocsidandár, öt légvédelmi tüzér-, illetve rakétaezred, két páncéltörő tüzérezred, három műszaki ezred, a harcászati rakétaosztályok, a közlekedési dandár, számos híradó-, rádiótechnikai,

ellátó-, egészségügyi, műszaki zászlóalj), valamint jelentős létszám- és fegyverzetcsökkentés volt jellemző.⁷⁷

1. ábra Magyarország honvédelmi kiadásai 1990–2020 között folyó áron (milliárd USD) és a GDP százalékában

Chart 1.: Defense budget of Hungary in the 1990-2020 period in current prices (billion USD) and percent of annual GDP

Forrás: saját szerkesztés a Világbank adatai⁷⁸ alapján

Az anyagi források apadását szemlélteti, hogy Magyarország honvédelemre fordított GDP-arányos kiadásai az 1990-et követő mintegy fél évtizedben gyakorlatilag megfelelődtek, az USA dollárban mért nominális kiadások pedig 1996-ban érték el a mélypontjukat (1. ábra). Ezt követően – valószínűleg a közelgő NATO-csatlakozás hatására – kissé emelkedtek, de 2014-ig jellemzően csökkenő tendenciát mutattak (1. ábra). A korszak egyetlen komolyabb haditechnikai fejlesztésének az 1993-ban beszerzett MiG–29 típusú elfogó vadászrepülőgépek tekinthetőek, amelyeket Oroszország a Szovjetuniótól örökölt, Magyarországgal szemben fennálló államadósság orosz törlesztéseként ajánlott fel. Összesen 28 darab MiG-29 állt szolgálatba, amelyeknek köszönhetően jelentősen megnőtt a magyar légi-erő harcértéke.⁷⁹

2004. november 3-án megszűnt a sorozás intézménye békeidőben, vagyis az általános hadkötelezettség.⁸⁰ Szintén 2004-ben történt, hogy a 122 mm-es 2Szl Gvozdgyika önjáró tarackokat kivonták a szolgálatból, majd leselejteztek és ócskavasként adták el őket, ennek következtében pedig a Honvédség egyik fontos képessége veszett el, megszűnt ugyanis a magyar önjáró tüzér-

ség, mint fegyvernem.⁸¹ Majd részben a Honvédséget érintő takarékosági intézkedések következtében a 2000-es években is folytatódott a magyar haderő védelmi képességeinek csökkenő trendje, sőt 2006 környékén még a maradék honvédségi vállalat privatizációjára is kísérlet történt.⁸² Mindezek eredményeként a 2000-es évek első évtizedének a végére a Magyar Honvédség működése nehéz helyzetbe került, fennállt a védelmi képességek csökkenésének veszélye.⁸³ Mivel mind finanszírozás, mind létszám,⁸⁴ mind pedig felszereltség területén már hiányok keletkeztek, vagyis a szervezet az erodálódás jeleit mutatta.⁸⁵ További példa az eszközállomány leépülésére, hogy a páncélosok elhárítására is alkalmas BMP–1 gyalogsági harcjárműveket 2005-ben kivonták a szolgálatból, így újabb harcászati képességihiány keletkezett a magyar honvédelemben.⁸⁶ A jelenlegi tervek szerint a német tervezésű, de majd hazai gyártású Lynx gyalogsági harcjárművek lesznek hivatottak majd ellátni ezt a funkciót.⁸⁷ Szintén negatívan befolyásolta a Honvédség védelmi képességeit, hogy a 2005-ben hivatalban levő magyar kormány 77 darab a magyar szakemberek által modernizált⁸⁸ T-72-es harcokosi az iraki hadseregnek térítés nélkül átadásáról rendelkezett.⁸⁹

A honvédség védelmi képességbeli nehézségeinek történelmi léptékét jól szemlélteti, ha összevetjük a 2010-es évek honvéd tüzérségét az 1920-as évekbeli állapotokkal. A Magyar Királyi Honvédség ugyanis 1928-ban – amikor is, mint korábban kifejtettük, a trianoni diktátum következtében meglehetősen korlátozott tere volt az ország védelmi képességeinek fejlesztésében, és a fegyvereket, lövegeket rejtegetni kellett az antant ellenőrei elől – mintegy negyvenszer annyi tüzérségi löveggel rendelkezett, mint amennyit ma a szabad, NATO-tag Magyar Honvédség bevetni képes. A honvédség 12 darab hadra fogható állapotban levő tüzérségi lövegével szemben az 1920-as években – a trianoni tilalmak ellenére – a diósgyőri MÁVAG üzemben 285 darab tüzérségi löveg készült el.⁹⁰

7. A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program

A magyar gazdaságpolitika a nemzetközi trendeket megelőzve felismerte a honvédelem fontosságát,⁹¹ és hazai gazdaságpolitika intézkedéseket fogantatosított a Magyar Honvédség korszerűsítése (Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program) és a hazai védelmi ipar fejlesztése (Irinyi Terv)⁹² érdekében. A folyamat részeként a hazai védelmi ipar területén tevékenykedő Rába Zrt. még 2012 folyamán állami tulajdonba került,⁹³ illetve további, a védelmi iparhoz köthető termelő- és szolgáltató vállalatok kerültek állami

érdekeltségbe.⁹⁴ A kormány 2014-től egy új honvédelmi stratégia kidolgozásába kezdett, amelynek egyik mérföldköve a 2016-ban bemutatott és 2017-ben elinduló Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program.

A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program célja a honvédség korszerű eszközökkel történő felszerelése mellett a szervezet társadalmi megbecsültségének is a helyreállítása, továbbá az ország biztonságának megóvásához szükséges szakmai tudás, felkészültség, képességek és technikai eszközök biztosítása a Magyar Honvédség számára,⁹⁵ továbbá a költségvetés védelmi kiadásainak a hazai GDP 2%-ára történő emelése 2024-ig, ezen belül a pedig a honvédelmi költségvetés legalább 20%-a fejlesztésre fordítandó.⁹⁶

Válaszolva az új idők kihívásaira – különösen a hibrid hadviselésre történő felkészülés jegyében – a hazai haderőfejlesztésben nagy hangsúlyt kapnak műszaki és a híradástechnikai eszközök és képességek is. Az utóbbi, humántényező különösen felértékelődött, mivel képzett és elkötelezett katonák nélkül a modern technikai vívmányok nem tudják megfelelően betölteni szerepüket.⁹⁷ Ezért a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programban a katonák korszerű ki- és átképzése kiemelt szerepet kap. Ez nemcsak a harcászati, hanem a műszaki-tudományos képességek fejlesztését is jelenti, vagyis mérnökök és technikusok kiképzését a hadsereg kötelékében. A katonai mérnökképzésben a honvédség együttműködik a Nemzeti Közszolgálati Egyetemmel.⁹⁸

A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program keretében kézi-fegyverek, híradástechnikai eszközök, helikopterek, szállító, gyakorló- és felderítő-repülőgépek, harckocsik, terepjárók, tüzérségi eszközök, légvédelmi berendezések, buszok, szállító járművek beszerzése történt, illetve történik meg. A Program első körben az alábbi fejlesztések megvalósítását tűzi ki célul:⁹⁹

- a Gripen harci repülőgépek fegyverrendszereinek korszerűsítése;
- a Mistral M2 légvédelmi rendszer modernizálása;
- orosz/szovjet gyártmányú Mi–17-es szállító- és Mi–24 harci helikopterek nagyjavítása, korszerűsítése;
- sugárhajtású kiképzőgépek;
- radarok beszerzése, a légtérelenőrzés fejlesztése,
- katonai repülőterek korszerűsítése;
- a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozó HM Currus Zrt. által fejlesztett 100 darab modern, moduláris autóbusz, amelyet a társaság az Ikarus Járműtechnika Kft.-vel együttműködve gyárt le;
- új egyenruhák (bevezetésük folyamatban);

- Zlin típusú gyakorló-felderítő repülőgépek beszerzése a korábban szolgálatban lévő Jak–52 típusúak helyett;
- 600 darab személygépkocsi, közel 200 darab terepjáró gépkocsi, valamint számos egyéb speciális jármű;
- tűzérési és páncéltörő eszközök;
- magyar kézifegyvercsalád kialakítása;
- műszaki, kételtű és úszó járművek korszerűsítése;
- kibervédelem fejlesztése (hibrid hadviselés);
- logisztika;
- laktanyák felújítása;
- új tábori kórház felállítása.

A fejlesztésbe bevont eszközök kiválasztása során fontos szempont, hogy a honvédség felszerelésének minél nagyobb hányada hazai forrásból származzon. Ennek érdekében a kormányzati stratégia kiemelten számol a hazai védelmi ipar minél szélesebb körű fejlesztésével, továbbá kapacitásainak bővítésével, ami az ellátásbiztonság támogatása mellett hozzájárul a hazai gazdaság növekedéséhez és a munkahelyteremtéshez.¹⁰⁰ A védelmi ipar ugyanis stratégiai és biztonságpolitikai jelentőségén túl egy jellemzően csúcstechnológiát használó high-tech iparág, sőt ezen húzóágazatok között is előkelő helyet foglal el, amelynek következtében az iparstratégia meghatározó eleme lehet.¹⁰¹ Azonban a jelentős hazai gyártókapacitások kiépítésének potenciális akadálya lehet a hazai piac kis mérete és a méretgazdaságosság elérésének nehézsége. A hadiiparban ugyanis nem olyan kézenfekvő megoldás – mint más, civil iparágakban – egy jó termék exportjával elérni a gazdaságos méretet. A külföldi piacok elérését ugyanis ebben a szegmensben politikai, geopolitikai és nemzetbiztonsági szempontok befolyásolhatják.¹⁰²

A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program keretében eddig az alábbi jelentősebb katonai eszközbeszerzések valósultak meg:

- a Mistral légvédelmi rakétarendszer továbbfejlesztése a Győrben állomásozó MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred számára;¹⁰³
- 20 darab Airbus H145M típusú többcélú könnyű helikopter;¹⁰⁴
- 2 darab – használtan vásárolt – Airbus A319-es csapatszállító katonai repülőgép;¹⁰⁵
- új kézifegyvercsalád: CZ P–07 és P–09 típusú pisztolyok, Scorpion EVO 3 géppisztolyok, valamint CZ BREN 2 típusú gépkarabélyok beszerzése és rendszeresítése;¹⁰⁶
- 27 darab Rába H14 terepjáró katonai tehergépjármű;¹⁰⁷

- 12 darab Polaris MRZR 4 típusú katonai terepjáró jármű;¹⁰⁸
- 12 darab Leopard 2A4 harckocsi (lízingelve, kiképzési céllal), majd 44 darab Leopard 2A7+;¹⁰⁹
- több száz (a pontos szám ismeretlen) darab Carl Gustaf M4 hátrasiklás nélküli lövegek elvén működő többfunkciós gránátvető, többcélú páncéltörő gyalogsági fegyver;¹¹⁰
- Gidrán páncélozott harcjárművek rendszerbe állítása,¹¹¹ egyelőre körülbelül 300 darab beszerzése van tervben, amelyek közül 40-50 darab készülne Törökországban, a többi Magyarországon, a kaposvári gyárban kerülne összeszerelésre;¹¹²
- 20 darab Airbus H145M típusú többcélú könnyű helikopter;
- 24 darab Panzerhaubitze 2000 önjáró tarack.¹¹³

A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programban a honvédség fejlesztésére fordítandó beszerzési és fejlesztési kiadások nagy része várhatóan importként fog megjelenni, mivel a hadsereg modernizálásához szükséges védelmi ipari termelőkapacitás még nem áll rendelkezésre Magyarországon. A kormányzati gazdaságpolitika által is kiemelt ágazatként kezelt hazai védelmi ipar kiépülésével párhuzamosan azonban növekedhet a hazai részarány. A fenti folyamathoz illeszkedik, hogy az Airbus helikopter-alkatrészeket előállító gyáregységet épít Gyulán,¹¹⁴ és egyúttal ezen a telephelyen tervezi megvalósítani a regionális karbantartási szolgáltatásokat is.¹¹⁵

A rendelkezésre álló adatok alapján eddig a 2015M jelzésű új magyar egyenruhacsalád, az Ikarus Járműtechnika Kft., valamint a Rába Zrt. által a honvédség részére gyártott járművek esetén, továbbá a külföldi licenc alapján Magyarországon készülő kézfegyverek esetében már működik magyar beszállító. Az új fegyvercsaládot a CZ P–07 és P–09 típusú pisztolyok, Scorpion EVO 3 géppisztolyok, valamint CZ BREN 2 típusú gépkarabélyok alkotják, amelyek első darabjai 2018 végén kerültek a magyar honvédek kezébe.¹¹⁶ A honvédség teljes felszereléséhez szükséges kézfegyver-mennyiséget a Česká zbrojovka cseh céggel kötött licencszerződés alapján a HM Arzenál Elektromechanikai Zrt. Magyarországon, Kiskunfélegyházán gyártja. Az üzem nemcsak a cseh fegyvereket képes előállítani, hanem más típusokat is. Kiskunfélegyházán sikeresen legyártották már például a bajor Unique Alpine AG TPG-3 A4 típusú mesterlövészfegyvereit, valamint a cég AR–10 és AR–15 típusú gépkarabélyait is.¹¹⁷

Tervben van továbbá a hazai lópor- és lőszergyártás újraindítása is.¹¹⁸ Ebben a törekvésben fontos tényező az osztrák Hirtenberger Defence Systems aknavető- és lőszergyártó vállalat megvásárlása 2019-ben.¹¹⁹ A kor-

mány tervei szerint a cég termelése 2022-től Magyarországra – Várpalotára – költözne, és a folyamat 2024-re zárulna le.¹²⁰ Emellett a Rheinmetall a Lynx gyalogsági harcjárműveket is Magyarországon, Zalaegerszegen fogja gyártani.¹²¹

Tehát megállapítható, hogy a kezdetben túlsúlyban levő importbeszerzések mellett a hazai gyártókapacitások is folyamatosan épülnek ki. A hazai védelmi ipar kiépítése összhangban van mind az Irinyi Tervvel¹²², mind pedig a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programmal.

8. A program időzítése, nemzetközi környezet

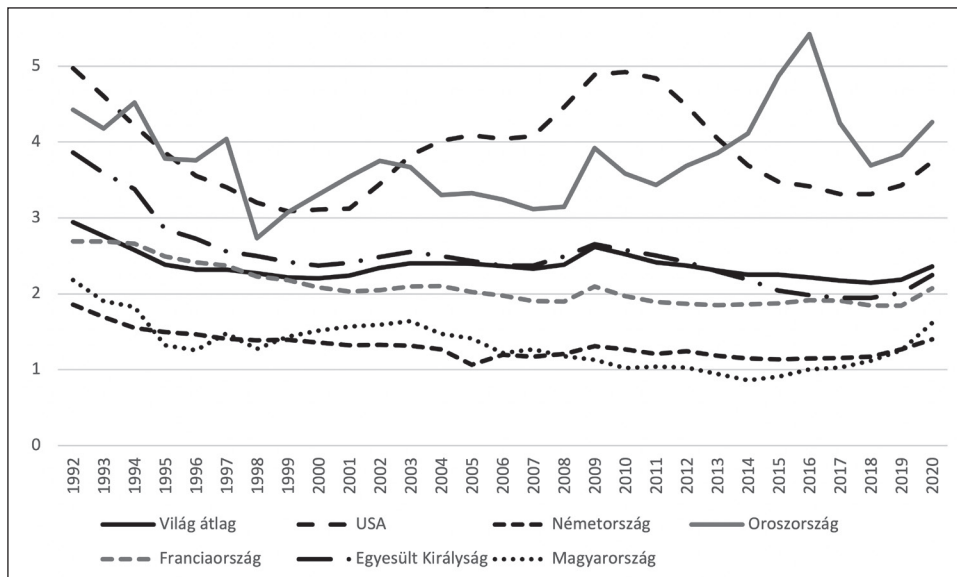
A GDP-arányos védelmi kiadások nem csak Magyarországon, de a globális átlagot tekintve is csökkenő és stagnáló tendenciát mutattak az 1990-es évektől (2. ábra). Ahogy a 2. ábrán látható, globális átlag csökkenését a világ legnagyobb védelmi költségvetésével rendelkező USA¹²³ 2001. évtől növekedni kezdődő majd 2010. év körül tetőző hadi kiadásainak a hatása némileg megtöri, de a mutató így is végig az 1992. évi szint alatt marad. A hadi kiadások GDP-hez mért globális átlaga a 2010-es években fokozódó orosz hadi kiadások ellenére egészen 2019-ig csökkenő tendenciát mutat. Az európai haderők közül, a Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság GDP-arányos védelmi kiadásaira jellemző, hogy szintjük összességében csökkenő tendenciát mutat vagy egy szint körül ingadozik egészen a 2010-es évek végéig, amikor is a trend emelkedőre vált (2. ábra).

A globális és európai védelmi kiadások 2019-től megfigyelhető növekedésében a geopolitikai helyzet, az egyre éleződő majd 2022 elején eszkalálódó orosz-ukrán konfliktus mellett¹²⁴ a COVID-19 járvány okozta ellátási zavarok okozta bizonytalanság és az ellátásbiztonság felértékelődése is szerepet játszhatott.¹²⁵

Az egyes országokat áttekintve, Németország az 1990-es évektől, jelentős védelmi ipara ellenére, jellemzően relatíve keveset költött saját maga védelmére, nem csak a globális átlaghoz vagy az USA-hoz képest, de olyan nyugat-európai országokkal összehasonlítva is, mint Franciaország vagy az Egyesült Királyság. Németország GDP-arányos védelmi kiadásai 1990 óta nem érték el a 2%-ot, sőt az azóta az évek többségében a 1,5%-ot sem.¹²⁶ Történt ez annak ellenére, hogy az USA vezetése többször is próbált hatást gyakorolni az európai NATO szövetségesekre, így Németországra is, hogy emeljék meg védelmi kiadásukat és a járuljanak hozzá nagyobb mértékben a szövetségi rendszer és a kontinens biztonságához.¹²⁷

2. ábra: A GDP-arányos hadi kiadások szintje átlagosan a világban, az, USA-ban, Németországban, Oroszországban, Franciaországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon 1992-2020 között¹²⁸

Chart 2.: Defense spending in percent of GDP for global average, USA, Russia, France, UK and Hungary in the 1992-2020 period

Forrás: saját szerkesztés a Világbank adatai¹²⁹ alapján

A 2. ábrát megvizsgálva láthatjuk, hogy a globális GDP-arányos védelmi kiadások szintje az Egyesült Királyságban csökkenő trendet mutat, az 1990-es években még meghaladja a világtátlagot, majd a 2010-es évek során tartósan alá kerül, azonban végig jelentősen meghaladja Németország hasonló mutatóját. A világ összes hadi kiadásainak még mindig mintegy 40%-át kitevő USA¹³⁰ GDP-arányos védelmi kiadás szintje 3-5% között mozog, 2010-től egy csökkenő pályára áll egészen a 2010-es évek végéig, de végig meghaladta a globális átlagot. Franciaország indexe jellemzően kissé elmarad a globális átlagtól, de még így is mintegy egy százalékponttal rendszeresen meghaladja a német mutatót. Oroszország GDP-arányos védelmi kiadásai elég hektikusan mozognak, de általánosságban elmondható, hogy a Szovjetunió 1992. évi felbomlása óta minden évben meghaladták a globális átlagot, 1998 óta inkább növekvő trendet mutatnak és bizonyos időszakokban meghaladják az USA mutatóját is.¹³¹ Azonban a viszonylag magas fajlagos kiadás szint ellenére, az orosz gazdaság kisebb méretével összefüggésben, ezekkel a mutatókkal

Oroszország csak világ ötödik legnagyobb védelmi költségvetését tudhatja magáénak, részesedése a globális védelmi kiadásokból pedig alig több mint 3%, vagyis kevesebb, mint tizede az USA részesedésének.¹³² A világ GDP-arányos védelmi kiadásairól egyrészt elmondhatjuk, hogy erős hatással van a mutatóra, a globális hadi kiadások mintegy 40%-át¹³³ kitevő USA kiadásainak a mértéke, másrészt 2009 óta az indikátor egy csökkenő trendet mutatott. A 2009. évi 2,6%-ról 2017-re 2,2% alá csökkent és 2020-ig e szint alatt is maradt ez a globális mutató.

A csökkenő trend 2019. évi enyhe, majd 2020. évi szignifikáns fordulatára hatást gyakorolhatott a nemzetközi ellátási láncokat érintő, a COVID-19 világjárvány okozta turbulenciák, társadalmi-gazdasági feszültség, valamint az ellátásbiztonság felértékelődése a stratégiai ágazatokban, így a védelmi iparban is.¹³⁴ A védelmi kiadások COVID-19 nyomán megfigyelhető enyhén növekvő trendjét várhatóan az európai biztonságpolitikát gyökeresen átrendező orosz-ukrán konfliktus nyomán a védelmi kiadások még intenzívebb növekedése fogja követni.¹³⁵ Erre szemléletes példát jelent, hogy a feszültebbé váló geopolitikai helyzettel összhangban, Németország is bejelentett egy 100 milliárd eurós (mintegy 110 milliárd USD) haderő fejlesztési programot.¹³⁶

Magyarország esetében, úgy tűnik sikerült elébe menni a nemzetközi trendeknek, ugyanis a magyar GDP-arányos védelmi költségvetés már 2015-től növekedésnek indul és az Irinyi-terv is kiemelten kezeli a hazai ipari kapacitások, azon belül is a védelmi ipar kiépítését, a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programot pedig 2016-ban teszik közzé. Összevetésképpen a globális GDP-arányos védelmi kiadások szintje csak 2019-ben kezd el kismértékben növekedni és a német haderőfejlesztési programot Scholz kancellár 2022-ben jelenti be.¹³⁷ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a hazai haderőfejlesztéssel sikerült a globális és európai trendet mintegy öt évvel megelőzni, amely sokkal kedvezőbb helyzetet teremt az eszközállomány és a technológiák korszerűsítésére mint az 1930-as évek végén induló hazai modernizációs program. Akkor ugyanis az európai nagyhatalmak védelmi kiadásai jellemzően már az 1930-as évek elején növekedésnek indultak,¹³⁸ vagyis akkor a magyar fejlesztés nem elébe ment, hanem bő öt éves lemaradással követte a nemzetközi trendet és így valószínűsíthetően ceteris paribus sokkal kedvezőtlenebb keresleti-kínálati viszonyokkal nézhetett szembe és gyengébb alkupozícióval rendelkezhetett.

9. Konklúzió

Megállapítható, hogy az első világháború előestéjén az Osztrák-Magyar Monarchia, és benne a Magyar Királyság, egy elég sajátos felépítésű, ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban is jelentős létszámú hadsereggel, valamint világviszonylatban is számottevő, de a vezető nagyhatalmaktól elmaradó harcértékű és technológiai színvonalú haditengerészettel rendelkezett. Az Osztrák-Magyar Monarchia a háborút megelőző években jellemző hadi kiadásai mind az államszövetség teljesítőképességéhez és anyagi lehetőségeihez mérten, mind a háborúra készülő többi nagyhatalommal összehasonlítva alacsony szintet mutattak. Amelynek következtében a dualista állam haderejének lassú modernizálása ellenére, a háború kitörésekor a Monarchia hadserege nem volt megfelelően felkészülve egy világháború nagyhatalmakkal szembeni megvívására.

A háborúban mind a Magyar Királyság, mind a magyar nemzet nagy áldozatokat vállalt és a Monarchia átlaga feletti veszteségeket szenvedett, amelynek egyik oka, hogy a megbízhatónak tartott magyar nemzetiségű alakulatokat gyakrabban vezényelték fontos és így veszélyesnek számító katonai feladatokra. Magyarországról összesen 3,8 millió katona lett mozgósítva, akik közül 660 ezer meghalt, mintegy 740 ezer megsebesült, 734 ezer pedig fogságba esett. A hadsereg, a katonák számára a vereség és különösen annak későbbi súlyos következményei váratlanok voltak, mivel a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésekor az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének arcvonala még a háború előtti határokon, illetve azon kívül, idegen földön húzódott. Magyar Királyság területét pedig a gyorsan visszavert erdélyi román betörést leszámítva elkerülték a harci cselekmények.

A Károlyi-kormány utasítására történő folyamatos, harc nélküli hátrálás valamint a tanácsköztársaság lépéseinek következtében 1919 nyarára gyakorlatilag szinte az egész ország idegen megszállás alá kerül. Saját védelmi erőt csak a Szegeden megalakuló majd a Dunántúlra bevonuló Nemzeti Hadsereg, valamint a nemzeti szabadcsapatok képviseltek. Utóbbiaknak köszönhető a Sopront és környékét Magyarországnak ítélő soproni népszavazást kikényszerítő, a 1921 augusztus 28-án kirobbant a nyugat magyarországi felkelés megindítása.

A trianoni béke rendelkezései következtében a magyar védelmi képességek jelentősen korlátozva lettek, amely nem csak a békeszerződés területi következményeinek magyar részről történő katonai módosítását lehetetlenné tették el, de még az ország önvédelmi képességét is kérdésessé tették.

Az 1920-as években megkezdődött a rejtés időszaka, amikor is a haditechnikai felszereléseket, a technológiai fejlesztéseket, a katonai infrastruktúra elemeit és az engedélyezett kvótán felüli fegyvereket, lőszereket, katonákat, tiszteket és hadiipari kapacitásokat titokban elhelyezve, illetve kiépítve sikerült az ország védelmi potenciálját részlegesen megőrizni. Az 1930-as években a nemzetközi ellenőrzés enyhülése, valamint az ország gazdasági mozgásterének növekedése lehetővé tették a Honvédség modernizálásának megkezdését, majd 1938-ban a Győri Program néven ismert haderőfejlesztési program meghirdetését. A hazai védelmi ipari kapacitások jelentős bővülésnek indultak a Győri Program meghirdetését követően és 1942-1943-ban már 1370 hadiüzem szerepelt a hazai nyilvántartásban. Megindult a hazai harckocsigyártás, kezdetben a könnyű Toldi harckocsival és Csaba felderítő páncélgépkocsival,¹³⁹ majd megjelentek a nehezebb Turán és Zrínyi páncélozott harcjárműcsaládok, az előbbibe harckocsik, utóbbiba önjáró lövegek tartoztak. A hazai védelmi ipar egyik kiemelkedő alkotója volt ekkor, a Winkler Dezső gépészmérnök tervei alapján készült, a gyakorlatban a kor egyik legjobbjának számító Botond terepjáró tehergépkocsicsalád is. A Magyar Királyi Honvédség számára lövegeket és 3 tonnás Rába-Maros tehergépkocsikat a MÁVAG, a Dunai Repülőgyár pedig harci gépeket gyártott

A nemzetközi környezetről, illetve a piaci viszonyokról megállapítható, hogy a magyar haderőfejlesztés az 1930-as évek végén nagy lendülettel,¹⁴⁰ de a nemzetközi trendekhez viszonyítva némileg megkésve indult el, ugyanis az európai piacon meghatározó Németország és Franciaország, de még például Japán is, már az 1930-as évek első éveitől intenzív fegyverkezésbe kezdett, jelentősen növelve a védelmi ipari cikkek és technológiák iránti keresletet.¹⁴¹ Így a magyar haderőfejlesztésnek egyrészt alig maradt ideje a világháború kitörése előtt kibontakozni, másrészt pedig az időzítése sem volt kedvező, mivel a fejlesztések és a beszerzések a nemzetközi trendekhez mérten¹⁴² megkésve és egy eleve jelentős keresleti oldali nyomás alatti védelmi ipari piacon indultak meg.

A második világháborús vereséget és a szovjet megszállást követően az amúgy is súlyos károkat szenvedett hazai védelmi ipar szerves fejlődése megtört, megindult a szovjet fegyverzet és technológiák átvétele.

A rendszerváltást követően az ország anyagi erőforrásainak és mozgásterének szűkülésével párhuzamosan a védelmi képességek is az erodáció jeleit kezdték mutatni, jelentős létszám- és fegyverzetcsökkentés volt jellemző a Honvédségben.¹⁴³ Magyarország honvédelemre fordított GDP-arányos kiadásai az 1990-et követő mintegy fél évtizedben gyakorlatilag megfele-

zódtek. Majd, részben a Honvédséget érintő takarékosági intézkedésekkel összefüggésben, a 2000-es években is folytatódott a magyar haderő védelmi képességeinek csökkenő trendje. Mindezek eredményeként a 2000-es évek első évtizedének a végére a Magyar Honvédség működése nehéz helyzetbe került, fennállt a védelmi képességek csökkenésének veszélye

A 2010-es években azonban a magyar gazdaságpolitika a nemzetközi trendeket megelőzve felismerte a honvédelem fontosságát, és hazai gazdaságpolitika intézkedéseket fogantatosított a Magyar Honvédség korszerűsítése (Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program) és a hazai védelmi ipar fejlesztése (Irinyi Terv) érdekében. A kormány 2014-től egy új honvédelmi stratégia kidolgozásába kezdett, amelynek egyik mérföldköve a 2016-ban bemutatott és 2017-ben elinduló Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program, amelynek célja a Honvédség korszerű eszközökkel történő felszerelése mellett a szervezet társadalmi megbecsültségének is a helyreállítása, továbbá az ország biztonságának megóvásához szükséges szakmai tudás, felkészültség, képességek és technikai eszközök biztosítása a Magyar Honvédség számára.

A magyar haderőfejlesztés 2010-es évekbeli indítása esetében, eltérően például a második világháborút megelőző Győri Program körülményeitől, úgy tűnik sikerült elébe menni a nemzetközi trendeknek, ugyanis a magyar GDP-arányos védelmi költségvetés már 2015-től növekedésnek indult, a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program pedig 2016-ban került meghirdetésre. Összevetésképpen a globális GDP-arányos védelmi kiadások szintje csak 2019-ben kezd el kismértékben növekedni és a német haderőfejlesztési programot Scholz kancellár 2022-ben jelenti be. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a hazai haderőfejlesztéssel sikerült a globális és európai trendet mintegy öt évvel megelőzni, amely sokkal kedvezőbb helyzetet teremt az eszközállomány és a technológiák korszerűsítésére mint az 1930-as évek végén induló hazai modernizációs program idején jellemző volt. Akkor ugyanis az európai nagyhatalmak védelmi kiadásai jellemzően már az 1930-as évek elején növekedésnek indultak,¹⁴⁴ vagyis akkor a magyar fejlesztés nem elébe ment, hanem bő öt éves lemaradással követte a nemzetközi trendet és így valószínűsíthetően ceteris paribus sokkal kedvezőtlenebb keresleti-kínálati viszonyokkal nézhetett szembe és gyengébb alkupozícióval rendelkezhetett, mint a jelenleg zajló haderőfejlesztési program estében.

Köszönetnyilvánítás

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

„Prepared with the professional support of the Doctoral Student Scholarship Program of the Co-operative Doctoral Program of the Ministry of Innovation and Technology financed from the National Research, Development and Innovation Fund.”

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Hantos Elemér (1914): A Monarchia Pénzügyi Harckészültsége. In: Földes Béla (szerk.): Magyar Közgazdasági Könyvtár XVII., Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest. 38-71. old.
- 2 Balla Tibor (2015): Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje a Nagy Háború előestéjén. In: TRIANONI SZEMLE 1 : 2015. 86-100. old.
- 3 Balla Tibor (1993): A magyar királyi honvéd tüzérség, 1912-1914. In: Hadtörténelmi Közlemények, 106. évf. 3. sz. (1993. szeptember). 18-45. old.
- 4 Kollega Tarsoly István et al. (főszerk.): Magyarország a XX. században I. kötet: Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. pp. 285–287.
- 5 Számvéber Norbert (2019): A magyar fegyveres erők 1914–1945 között. In: Hadtudomány 2019/2. szám, 156-161. old.
- 6 Balla (2015) 86-100. old.
- 7 Hantos (1914) 39-40. old.
- 8 Számvéber (2019) 156-161. old. A politikai eseményekről lásd Gulyás László: Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt. In: In: Gulyás László szerk. (2019): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 15-37. old.
- 9 Szabó József János (2017): Erdély védelme 1916-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 130. évf. 2. sz. (2017.) 649–655. old.
- 10 Számvéber (2019) 156-161. old.
- 11 Számvéber (2019) 156-161. old.
- 12 Kollega Tarsoly István et al. (1996) 285-286. old. és 300-301. old.
- 13 Gulyás László-Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja In: Gulyás László főszerk. (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 480-483. old.
- 14 Számvéber (2019) 156-161. old.
- 15 A kérdéskörrel lásd Gulyás László (2021): Rosszkor rossz helyen? Károlyi Mihály és a belgrádi katonai konvenció lehetséges megítélései. A belgrádi katonai konvenció eseménytörténete. In: Köő, Artúr; Vizi, László Tamás (szerk.) A százéves trianoni békediktátum születése. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 241 old. 49-76. old.
- 16 Ennek részleteiről lásd Gulyás László – Babucs Zoltán (2021): Hogyan született meg a belgrádi katonai konvenció? In: Gulyás, László; Sziridopulosz,

- Archimédesz szerk. (2021) Trianoni kiskaté : 101 kérdés – 101 válasz a békediktátumról Budapest. L'Harmattan Kiadó.
- 17 Arról, hogy ezt mit jelentet az ország déli határainak vonatkozásában lásd Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In. Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 55-72. old. Arról, hogy ez mit jelentett az ország keleti határainak (Erdély) vonatkozásában lásd Gulyás László: Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. In. Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szeged. 149-169. old.
 - 18 Számvéber (2019) 156-161. old.
 - 19 Gulyás László (2021): A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In. Gulyás László-Tóth Marcell-Zeman Ferenc szerk. (2021): Lokális Trianon 1. Szeged. 27-42. old.
 - 20 Számvéber (2019) 156-161. old.
 - 21 Kollega Tarsoly István et al. (1996) 285–286. old.
 - 22 Számvéber (2019) 156-161. old.
 - 23 Kollega Tarsoly István et al. (1996) 320. old.
 - 24 Ezért volt fontos, hogy Magyarország a lehető leghamarabb belépjen a Népszövetségbe, lásd. Gulyás László (2019): Csonka-Magyarország kitörése a kisantant gyűrűből – Belépés a Népszövetségbe. Trianoni Szemle 2019. január-június 83-90. old.
 - 25 Olasz, L. (2021). Tervek a Felvidék visszafoglalására 1920-ban: PLANS FOR REOCCUPYING HIGHLAND IN 1920. Közép-Európai Közlemények, 13 (4), 89–114. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/33454>
 - 26 Olasz, L. (2021). Tervek a Felvidék visszafoglalására 1920-ban: PLANS FOR REOCCUPYING HIGHLAND IN 1920. Közép-Európai Közlemények, 13 (4), 89–114. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/33454>
 - 27 Gulyás László: Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland? Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 203-222. old. Továbbá Gulyás László (2021): A nyugat-magyarországi kérdés alakulása 1919 szeptemberétől 1921 decemberéig In. Gulyás László (2021): Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig. A Trianoni békediktátum története hét kötetben III. kötete. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 309-328. old.

- 28 Balla Tibor (2020): A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. In: Honvédségi Szemle 2020/3.
- 29 Gulyás László (2020): A trianoni békediktátum szövegének bemutatása és elemzése. In: Szidiropulosz, Archimédesz (szerk.) Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Budapest, Magyarország : Trianon Kutatóintézet, L'Harmattan Kiadó. Budapest.142-151. old.
- 30 Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112. old.
- 31 Gulyás László (2011): A kisantant története 1920-1938. Rubicon 2011/2. szám 68-77. old. Továbbá Gulyás László (2019): Csonka-Magyarország kitörése a kisantant gyűrűből – Belépés a Népszövetségbe. Trianoni Szemle 2019. január-június 83-90. old.
- 32 Hadtörténeti Intézet és Múzeum: A trianoni békediktátum katonai előírásai. <https://militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadszervezet/a-trianoni-bekediktatum-katonai-eloirasai> letöltve: 2022.07.31
- 33 Andaházi Szeghy Viktor (2019): Trianontól Bledig: a magyar királyi honvédség szervezése és lehetőségei 1920–1938 között. Hadtudomány, XXIX. évf. 2019/3. szám 15–23. old.
- 34 Balla Tibor (2020): A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. In: Honvédségi Szemle 2020/3. szám 109–122. old.
- 35 Balla (2020) 109–122. old.
- 36 Kollega Tarsoly István et al. (1996): 285–286. old.
- 37 Andaházi (2019) 15–23. old.
- 38 Andaházi (2019) 15–23. old.
- 39 Balla (2020)109 122. old.
- 40 Kovács Vilmos (2013): A honvédtüzérség újrászervezése és megtartása a rejtés időszakában, 1928-ig. Haditechnika 2013/6. szám 3–9. old.
- 41 Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula (2005): A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a Technológiai Hivatalig 1920–2005. Budapest. 26. old.
- 42 Andaházi 15–23. old.
- 43 Kovács (2013) 3–9. old.
- 44 Számvéber (2019) 156-161. old.
- 45 Balla (2020) 109–122. old.

- 46 Horváth Miklós (szerk.) (2018): Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Zrínyi Kiadó. Budapest. 38-40. old.
- 47 Balla (2020) 109–122. old.
- 48 Andaházi (2019) 15–23. old.
- 49 Balla (2020) 109–122. old.
- 50 Andaházi (2019) 15–23. old.
- 51 Gulyás László-Szávai Ferenc (2021): A győri program egyik kulcseleme: a csepeli repülőgépgyártás. In: Gulyás, László; Miklós, Péter; Tóth, Marcell; Zeman, Ferenc (szerk.) A Horthy-korszakról az értékteremtő történetírás jegyében: Az Újragondolt negyedszázad konferenciasorozat. Áttekintés és tanulmányok. Szeged, Magyarország: Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 149-164. old.
- 52 Horváth (2018) 46-52. old.
- 53 Szabó Péter - Számvéber Norbert lásd a 63. lábjegyzetet.
- 54 Uo.
- 55 Kovácsházy (2013) 10–16. old.
- 56 Szabó – Számvéber, lásd a 63. lábjegyzetet.
- 57 Háború Művészete (2006): Botond terepjáró tehergépkocsi-család. In: Háború Művészete 2006. 10. 16., 10:23. <https://www.haborumuveszete.hu/minden-ami-gurul/841-botond-terepjaro-tehergepkocsi-csalad> Letöltve: 2022.08.12.
- 58 Háború Művészete (2006)
- 59 Uo.
- 60 Kovácsházy (2013) 10–16. old.
- 61 Háború Művészete (2006)
- 62 Varga József (2013): A Gamma–Juhász-féle légvédelmi löelemképző, a sikeres elektromechanikus célszámítógép. Haditechnika 2013/6. szám, 30–32.
- 63 Szabó Péter - Számvéber Norbert lásd a 63. lábjegyzetet.
- 64 Horváth (2018) 46-52. old.
- 65 Castillo, Jasen – Lowell, Julia – Tellis, Ashley J. – Munox, Jorge – Zycher, Benjamin (2001): Military expenditures and economic growth. RAND, Santa Monica, CA, USA. pp.19-30.
- 66 Castillo (2001) 19-20. old.
- 67 Horváth (2018) 254-275. old.
- 68 Domonkos Endre (2022): The balance of economic transition in Hungary (1988-1998). In: Geopolitikai Szemle III. évfolyam 2021/1-2. szám 9-26. old.

- 69 Palkovics László (2021): Tájékoztató a hazai védelmi ipar helyzetéről. Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának 2021. június 8-án, kedden, 10 óra 59 perckor az Országház Széll Kálmán termében (főemelet 64.) megtartott üléséről. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkv41/HOB/2106081.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 29.)
- 70 Pap Péter (2013): Az 1952M 45 mm-es páncéltörő löveg. *Haditechnika* 2013/6. szám, 60–64. old.
- 71 Gáspár Tibor (2013): A Magyar Honvédség tüzérségi lövegei – Adalékok a tüzérségi lövegellátás történetéhez 1945-től a 2000-es évek elejéig. *Haditechnika* 2013/6. szám, 24–29. old.
- 72 Sebők István (2013): A Magyarországon gyártott és a Haditechnikai Intézetnél továbbfejlesztett Vasziljok automata aknavető vontatott és önjáró változatai. *Haditechnika* 2013/6. szám, 69–73. old.
- 73 Ernszt József (2013): A 122 mm-es 2Sz1 Gvozgyika önjáró tarack. *Haditechnika* 2013/6. szám, 65–68. old.
- 74 Palkovics (2021) 8. old.
- 75 Uo.
- 76 Domonkos (2022) 9-26. old.
- 77 Kollega Tarsoly István et al. (1996) 437-439. old.
- 78 Világbank (2022): Military expenditure (% of GDP) - Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=HU&start=1990>; Military expenditure (current USD) – Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2020&locations=HU&start=1990> (Letöltések időpontja: 2022. 06. 03.)
- 79 Uo.
- 80 Tálás Péter et al. (2010): *Katonai Alapismeretek*. Zrínyi Kiadó. Budapest. 302-303. old.
- 81 Ernszt József: A 122 mm-es 2Sz1 Gvozgyika önjáró tarack. *Haditechnika* 2013/6. szám, p.68. <https://docplayer.hu/110404791-A-zrinyi-jarmucsaladtortene.html> (Letöltés időpontja: 2021. 08. 12.)
- 82 Sticz László (2009): A védelmi ipar helye szerepe a katonai képességfejlesztés folyamatában a HM Rt-k és azok privatizációja bemutatása tükrében. *Hadmérnök* 2009/3. szám, pp.375–388. 376. old.
- 83 Állami Számvevőszék (2009): *Jelentés a Honvédelmi Minisztérium fejezet működésének ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék, Budapest. 26. old.
- 84 Uo.
- 85 Porkoláb Imre (2019): Szervezeti innováció a Magyar Honvédségben: az ember-gép szimbiózisa a stratégiaelméletek tükrében. *Haditechnika* 2019/1. szám, pp.2-8, p7. DOI: 10.23713/HT.53.1.01

- 86 Ocskay István (2020): Puma lánctalpas gyalogsági harcjármű és lehetséges megjelenése a magyar honvédség állományában. *Hadmérnök* 2020/1. szám, p32.
- 87 Huszák Dániel (2022): Elkészült a magyar páncélozott harcjárműgyár épülete – Itt vannak a legfontosabb tudnivalók. 2022. 03. 26. <https://www.portfolio.hu/global/20220326/elkeszult-a-magyar-pancelozott-harcjarmugyar-epulete-itt-vannak-a-legfontosabb-tudnivalok-535735> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 17.)
- 88 Sticz (2009) 383. old.
- 89 NATO E-Library (2005) Donated T-72 Tanks arrive in Iraq. 11. 11. 2005. NATO E-Library. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_21570.htm?selectedLocale=en (Letöltés időpontja: 2022. 03. 18.)
- 90 Kovács (2013) lásd a 48. lábjegyzetet.
- 91 Palkovics László (2021): Tájékoztató a hazai védelmi ipar helyzetéről. Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának 2021. június 8-án, kedden, 10 óra 59 perckor az Országház Széll Kálmán termében (főemelet 64.) megtartott üléséről. p6. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkv41/HOB/2106081.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 03. 29.)
- 92 Nemzetgazdasági Minisztérium (2016): Irinyi Terv – Az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- 93 Rába Nyrt. (2022): A vállalatról – Áttekintés. Rába. <https://raba.hu/vallalat/> (Letöltés időpontja: 2022. 03. 27.)
- 94 György László – Veress József (2016): 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. *Pénzügyi Szemle* 2016/3. szám, 379. old.
- 95 Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program. honvedelem.hu. https://web.archive.org/web/20180306144605/https://honvedelem.hu/files/files/108409/zrinyi2026_190_190_7.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 06. 04.) pp.4-7
- 96 Uo. p6
- 97 Benkő Tibor (2016): Hivatástudat és technológiai fejlődés a Magyar Honvédségben. *Hadtudomány* 2016. évi különszám, p.9.
- 98 Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program. honvedelem.hu. https://web.archive.org/web/20180306144605/https://honvedelem.hu/files/files/108409/zrinyi2026_190_190_7.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 06. 04.)
- 99 Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program
- 100 Uo.
- 101 Palkovics (2021) 5. old.

- 102 Budavári Krisztina: A Zrínyi 2026 program. Korlátozott lehetőségek a magyar védelmi ipar fejlesztésére. *Hadtudomány* 2019/3. szám, 151. DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.3.142
- 103 Trautmann Balázs: Földközeli célok ellen. 2017. 03. 07. Hábóru művészete. <https://www.haborumuveszete.hu/minden-ami-lo/foldkozeli-celok-ellen> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 25.)
- 104 Benkő Tibor (2022): Fontos mérőföldkő a H145M helikopterflotta teljessé válása. 2022. 02. 01. Origo. <https://www.origo.hu/itthon/20220201-benko-tibor-fontos-merfoldko-a-h145m-helikopterflotta-teljesse-valasa.html> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- 105 Kelecsényi István (2018): Airbus A319-es repülőgépek a Magyar Honvédség állományában. *Haditechnika* 2018/6. szám, 22–26. http://real.mtak.hu/98371/1/HT_2018-6_cikk-08.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.) DOI: 10.23713/HT.52.6.08
- 106 Nyulas Szabolcs (2018): Új fegyverek a magyar katonáknak. 2018. 12. 11. *honvedelem.hu*. <https://honvedelem.hu/media/aktualis-videok/uj-fegyverek-a-magyar-katonaknak.html> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 23.)
- 107 MTI (2018): Simicskó újabb mérőföldkőhöz ért a Zrínyi 2026 haderőfejlesztési program. 2018. március 19. <https://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Letöltés időpontja: 2022.04.25)
- 108 Különleges műveleti gyakorlatot tartottak a Helikopter Bázison. 2018. 03.29. *kormanyhivatal.hu*. <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/jasz-nagykun-szolnok/hirek/kulonleges-muveleti-gyakorlatot-tartottak-a-helikopter-bazison-uj-eszkozokkal-gazdagodott-a-mh-2-vitez-bertalan-arpad-kulonleges-rendeltetesu-dandar> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 23.)
- 109 Megérkezett Tatára az utolsó két Leopard 2A4 harckocsi. 2020. 12. 03. *Hír TV*. <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/megerkezett-tatara-az-utolso-ket-leopard-2a4-harckocsi-2512908> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- 110 Svédországban tárgyalt Benkő Tibor honvédelmi miniszter 2020. 02. 19. *honvedelem.hu*. <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/svedorszagban-targyalt-benko-tibor-honvedelmi-miniszter.html> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- 111 Éless Krisztián et al (2021): A Leopard 2A4 és a Gidrán. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2021. 62-66.
- 112 Dajkó Ferenc Dániel (2022): Rég elvesztett képességet állítanak helyre a Honvédségnél – új magyar fejlesztésű fegyverrendszert mutattak be. 2022.05.07. *novekedes.hu*
- 113 Átvette a honvédség az első magyar Panzerhaubitze 2000-es önjáró taracot. 2022. 01. 26. *Portfolio*. <https://www.portfolio.hu/global/20220126/>

- atvette-a-honvedseg-az-also-magyar-panzerhaubitze-2000-es-onjaro-tarac-
kot-523177 (Letöltés időpontja: 2022. 03. 17.)
- 114 Forbes (2019): Az Airbus helikopteralkatrész-gyárat épít Magyarországon. 2019. 05. 28. Forbes. <https://forbes.hu/uzlet/az-airbus-helikopteralkatrész-gyarat-epit-magyarorszagon/> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- 115 Benkő Tibor (2022): Fontos mérföldkő a H145M helikopterflotta teljessé válása. 2022. 02. 01. Origo. <https://www.origo.hu/itthon/20220201-benko-tibor-fontos-merfoldko-a-h145m-helikopterflotta-teljesse-valasa.html> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- 116 Nyulas Szabolcs (2018): Új fegyverek a magyar katonáknak. 2018. 12. 11. honvedelem.hu. <https://honvedelem.hu/media/aktualis-videok/uj-fegyverek-a-magyar-katonaknak.html> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 23.)
- 117 Snoj Péter (2020): Nemzetközi színvonalú magyar fegyvergyár. 2020. 12. 03. honvedelem.hu. <https://honvedelem.hu/hirek/nemzetkozi-szinvonalu-magyar-fegyvergyar.html> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 26.)
- 118 Budavári (2019): i. m. 56.
- 119 HVG (2019) Osztrák hadiüzemet vett a kormány. 2019. 11. 03. hvg.hu. https://hvg.hu/itthon/20191104_Osztrak_hadiuzemet_vett_a_kormany (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- 120 HVG (2021): Két év alatt költöztetné a Hirtenberger aknavetőgyárat Várpalotára a kormány. 2021. 08. 05. hvg.hu. https://hvg.hu/gazdasag/20210827_hirtenberg_fegyvergyar_varpalotara_koltozik_2024ig (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- 121 Huszák Dániel (2022): Elkészült a magyar páncélozott harcjárműgyár épülete – Itt vannak a legfontosabb tudnivalók. 2022. 03. 26. <https://www.portfolio.hu/global/20220326/elkeszult-a-magyar-pancelozott-harcjarmugyar-epulete-itt-vannak-a-legfontosabb-tudnivalok-535735> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 17.)
- 122 Nemzetgazdasági Minisztérium (2016): Irinyi Terv – Az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest, 2016. <https://kszgysz.hu/tudas/category/8-egyeb?download=21:i-rinyi-terv> Letöltés ideje: 2022. augusztus 12.
- 123 Tian et al. (2022). 2. old.
- 124 Slaughter et al., 2022
- 125 Baker McKenzie, 2020
- 126 Világbank (2022)
- 127 Emert, 2021. 3-28. old.
- 128 Világbank (2022) alapján saját szerkesztés

- 129 Világbank (2022): Military expenditure (% of GDP) - Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=HU&start=1990>; Military expenditure (current USD) – Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2020&locations=HU&start=1990> (Letöltések időpontja: 2022. 06. 03.)
- 130 Tian et al. (2022). 2. old.
- 131 Világbank (2022)
- 132 Tian et al. (2022). p.2.
- 133 Tian et al. (2022). p.2.
- 134 Baker McKenzie, 2020
- 135 Slaughter et al., 2022
- 136 Welt, 2022a.
- 137 Welt, 2022a.
- 138 Castillo (2001) 19-30. old.
- 139 Uo.
- 140 Horváth Miklós (szerk.) (2018): Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Zrínyi Kiadó, Budapest. 46-52. old.
- 141 Castillo (2001) 19-30. old.
- 142 Castillo (2001) 19-20. old.
- 143 Kollega Tarsoly István et al. (1996) 437-439. old.
- 144 Castillo, Jason – Lowell, Julia – Tellis, Ashley J. – Munox, Jorge – Zycher, Benjamin (2001): Military expenditures and economic growth. RAND, Santa Monica, CA, USA. 9-30. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Andaházi Szeghy Viktor (2019): Trianontól Bledig: a magyar királyi honvédség szervezése és lehetőségei 1920–1938 között. *Hadtudomány*, XXIX. évf. 2019/3. 15–23. old. http://real.mtak.hu/105864/1/2019eTrianontC3B3l20Bledig_AndahC3A1zi20Szeghy20Viktor.pdf
- Állami Számvevőszék (2009): Jelentés a Honvédelmi Minisztérium fejezet működésének ellenőrzéséről. Állami Számvevőszék, Budapest, 2009. <https://www.asz.hu/storage/files/files/%C3%96sszes%20jelent%C3%A9s/2009/0905j000.pdf?ctid=732> (Letöltés időpontja: 2022.03.27)
- Baker McKenzie (2020): Supply Chains Reimagined - Recovery and Renewal in Asia Pacific and Beyond. https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2020/08/supply-chains-reimagined_17-aug.pdf?la=en (Letöltés időpontja: 2022.01.10)
- Balla Tibor (1993): A magyar királyi honvéd tüzérség, 1912-1914. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. évf. 3. sz. (1993. szeptember).e 18-45. old. http://epa.oszk.hu/00000/00018/00108/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1993_03_018-045.pdf
- Balla Tibor (2015): Az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje a Nagy Háború előestéjén. In: *TRIANONI SZEMLE 1* : 2015. 86-100. old. <https://docplayer.hu/7301268-Balla-tibor-az-osztrak-magyar-monarchia-hadereje-a-nagy-haboru-eloesteben.html>
- Balla Tibor (2020): A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. In: *HONVÉDSÉGI SZEMLE: A MAGYAR HONVÉDSÉG KÖZPONTI FOLYÓIRATA* 148 : 3 pp. 109-122.
- Bálint István János (szerk.): *A Rongyos Gárda harcai*. Magyar Ház kiadó, Budapest.
- Benkő Tibor (2016): Hivatástudat és technológiai fejlődés a Magyar Honvédségben. In: *Hadtudomány*, 2016/Különszám pp. 6-14. http://real-j.mtak.hu/6398/13/Hadtudomany_2016_kulonszam.pdf (Letöltve: 2022.03.27.)
- Benkő Tibor: Fontos mérföldkő a H145M helikopterflotta teljessé válása. 2022. 02. 01. Origo. <https://www.origo.hu/itthon/20220201-benko-tibor-fontos-merfoldko-a-h145m-helikopterflotta-teljesse-valasa.html> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- Budavári Krisztina (2019): A Zrínyi 2026 program. Korlátozott lehetőségek a magyar védelmi ipar fejlesztésére. In: *Hadtudomány* 2019/3. szám142-159. old.
- Castillo, Jasen – Lowell, Julia – Tellis, Ashley J. – Munox, Jorge – Zycher, Benjamin (2001): *Military expenditures and economic growth*. RAND, Santa Monica, CA, USA

- Domonkos Endre (2022): The balance of economic transition in Hungary (1988-1998). In: Geopolitikai Szemle III. évfolyam 2021/1-2. szám 9-26. old.
- Emert, Jason F. (2021): A Trump-elnökség vége – republikánus szemmel (The End of the Trump Presidency – A Republican Viewpoint fordította: Baranyi Tamás Péter). In: Külügyi Szemle, XX. évfolyam 1. szám – 2021. tavasz. 3-28. old.
- Ernszt József: A 122 mm-es 2Szl Gvozgyika önjáró tarack. Haditechnika 2013/6. szám, 65–68. <https://docplayer.hu/110404791-A-zrinyi-jarmucsalad-tortenete.html> (Letöltés időpontja: 2021. 08. 12.)
- Forbes (2019): Az Airbus helikopteralkatrész-gyárat épít Magyarországon. 2019. 05. 28. Forbes. <https://forbes.hu/uzlet/az-airbus-helikopteralkatrész-gyarat-epit-magyarorszagon/> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- Global Firepower - Comparison of Hungary and Romania Military Strengths (2022). Global Firepower. <https://www.globalfirepower.com/countries-comparison-detail.php?country1=hungary&country2=romania> (Letöltés időpontja: 2022. 07. 12.)
- Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112. old.
- Gulyás László (2011): A kisantant története 1920-1938. Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
- Gulyás László (2019): Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának előzményei a Nagy Háború alatt. In. Gulyás László szerk. (2019): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó-Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged 15-37. old.
- Gulyás László-Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja In. Gulyás László főszerk. (2019): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák-Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480-483. old.
- Gulyás László (2021): Rosszkor rossz helyen? Károlyi Mihály és a belgrádi katonai konvenció lehetséges megítélései. A belgrádi katonai konvenció eseménytörténete. In: Köő, Artúr; Vizi, László Tamás (szerk.) A százéves trianoni békediktátum születése. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 241 old. 49-76. old.
- Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In. Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó-Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 55-72. old.
- Gulyás László (2019): Erdély elvesztése és a Székely Hadosztály. In. Gulyás László (szerk.): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári,

- konzervatív történetírás jegyében. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 149-169. old.
- Gulyás László (2019): Csonka-Magyarország kitörése a kisantant gyűrűből – Belépés a Népszövetségbe. Trianoni Szemle 2019. január-június 83-90. old.
- Gulyás László (2020): A trianoni békediktátum szövegének bemutatása és elemzése. In: Szidiropulosz, Archimédesz (szerk.) Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Budapest, Magyarország : Trianon Kutatóintézet, L'Harmattan Kiadó. Budapest. 142-151. old. 10 old. tudományos
- Gulyás László (2021): A nyugat-magyarországi kérdés alakulása 1919 szeptemberétől 1921 decemberéig In: Gulyás László (2021): Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig. A Trianoni békediktátum története hét kötetben III. kötete. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 309-328. old.
- Gulyás László-Szávai Ferenc (2021): A győri program egyik kulcseleme: a csepeli repülőgépgyártás. In: Gulyás, László; Miklós, Péter; Tóth, Marcell; Zeman, Ferenc (szerk.) A Horthy-korszakról az értékkeremtő történetírás jegyében: Az Újragondolt negyedszázad konferenciasorozat. Áttekintés és tanulmányok. Szeged, Magyarország: Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 149-164. old.
- Gulyás László – Babucs Zoltán (2021): Hogyan született meg a belgrádi katonai konvenció? In: Gulyás, László; Szidiropulosz, Archimédesz szerk. (2021) Trianoni kiskáté: 101 kérdés – 101 válasz a békediktátumról. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Háború Művészete (2006): Botond terepjáró tehergépkocsi-család. In: Háború Művészete 2006. 10. 16., 10:23. <https://www.haborumuveszete.hu/minden-amigurul/841-botond-terepjaro-tehergepkocsi-csalad> Letöltve: 2022.08.12.
- Hadtörténeti Intézet és Múzeum: A trianoni békediktátum katonai előírásai. <https://militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadszervezet/a-trianoni-bekediktatum-katonai-eloirasai> letöltve: 2022.07.31
- Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula (2005): A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézettől a Technológiai Hivatalig 1920–2005. Budapest.
- Háború Művészete (2006): Botond terepjáró tehergépkocsi-család. In: Háború Művészete 2006. 10. 16., 10:23. <https://www.haborumuveszete.hu/minden-amigurul/841-botond-terepjaro-tehergepkocsi-csalad> Letöltve: 2022.08.12.
- Hantos Elemér (1914): A Monarchia Pénzügyi Harckészültsége. In: Földes Béla (szerk.): Magyar Közgazdasági Könyvtár XVII., Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 1914. http://real-eod.mtak.hu/9128/1/MTA_MagyarKozgazdasagiKonyvtar_17.pdf

- Horváth Miklós (szerk.) (2018): Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Huszák Dániel (2022): Elkészült a magyar páncélozott harcjárműgyár épülete – Itt vannak a legfontosabb tudnivalók. 2022. 03. 26. <https://www.portfolio.hu/global/20220326/elkeszult-a-magyar-pancelozott-harcjarmugyar-epulete-itt-vannak-a-legfontosabb-tudnivalok-535735> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 17.)
- Kollega Tarsoly István et al. főszerk. (1996): Magyarország a XX. században I. kötet: Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás. Babits Kiadó. Szekszárd.
- Kormányhivatal.hu (2018): Különleges műveleti gyakorlatot tartottak a Helikopter Bázison. 2018. 03.29. kormányhivatal.hu. <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/jasz-nagykun-szolnok/hirek/kulonleges-muveleti-gyakorlatot-tartottak-a-helikopter-bazison-uj-eszkozokkal-gazdagodott-a-mh-2-vitez-bertalan-arpad-kulonleges-rendeltetesu-dandar> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 23.)
- Kovács Vilmos (2013): A honvédtüzérség újrászervezése és megtartása a rejtés időszakában, 1928-ig. Haditechnika 2013/6. szám 3–9. old.
- Kovácsházy Miklós (2013): A Zrínyi járműcsalád története. In: Haditechnika 2013/6. szám, 10–16. old.
- Kelecsényi István: Airbus A319-es repülőgépek a Magyar Honvédség állományában. Haditechnika 2018/6. szám, 22–26. http://real.mtak.hu/98371/1/HT_2018-6_cikk-08.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.) DOI: 10.23713/HT.52.6.08
- Gáspár Tibor: A Magyar Honvédség tüzérségi lövegei – Adalékok a tüzérségi lövegellátás történetéhez 1945-től a 2000-es évek elejéig. Haditechnika 2013/6. szám, 24–29. <https://honvedelem.hu/images/media/5f58c28ea563d665807300.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 06.)
- György László – Veress József: 2010 utáni magyar gazdaságpolitikai modell. Pénzügyi Szemle 2016/3. szám,.
- Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula (2005): A Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet a Technológiai Hivatalig 1920–2005. Budapest.
- Hír TV (2020): Megérkezett Tatára az utolsó két Leopard 2A4 harcokcsi. 2020. 12. 03. Hír TV. <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/megerkezett-tatara-az-utolso-ket-leopard-2a4-harcokcsi-2512908> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- Honvedelem.hu (2020): Svédországban tárgyalta Benkő Tibor honvédelmi miniszter 2020. 02. 19. honvedelem.hu. <https://honvedelem.hu/hirek/hazai-hirek/svedorszagban-targyalta-benko-tibor-honvedelmi-miniszter.html> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 05.)
- Horváth Miklós (szerk.) (2018): Magyarország hadtörténete IV. 1919-től napjainkig. Zrínyi Kiadó, Budapest. http://www.horvathmiklos.eu/documents/magyarorszag_hadtortenete_iv-tartalomjegyzek.pdf

- Huszák Dániel (2022): Elkészült a magyar páncélozott harcjárműgyár épülete – Itt vannak a legfontosabb tudnivalók. 2022. 03. 26. <https://www.portfolio.hu/global/20220326/elkeszult-a-magyar-pancelozott-harcjarmugyar-epulete-itt-vannak-a-legfontosabb-tudnivalok-535735> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 17.)
- HVG (2019) Osztrák hadiüzemet vett a kormány. 2019. 11. 03. [hvg.hu. https://hvg.hu/itthon/20191104_Osztrak_hadiuzemet_vett_a_kormany](https://hvg.hu/itthon/20191104_Osztrak_hadiuzemet_vett_a_kormany) (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- HVG (2021): Két év alatt költöztetné a Hirtenberger aknavetőgyárat Várpalotára a kormány. 2021. 08. 05. [hvg.hu. https://hvg.hu/gazdasag/20210827_hirtenberg_fegyvergyar_varpalotara_koltozik_2024ig](https://hvg.hu/gazdasag/20210827_hirtenberg_fegyvergyar_varpalotara_koltozik_2024ig) (Letöltés időpontja: 2022. 04. 22.)
- MTI (2018a): Simicskó újabb mérőföldkőhöz ért a Zrínyi 2026 haderőfejlesztési program. 2018. március 19. <https://archiv1988tol.mti.hu/Pages/HirSearch.aspx?Pmd=1> (Letöltés időpontja: 2022.04.25)
- NATO E-Library (2005) Donated T-72 Tanks arrive in Iraq. 11. 11. 2005. N ATO E-Library. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_21570.htm?selectedLocale=en (Letöltés időpontja: 2022. 03. 18.)
- Nyulas Szabolcs (2018): Új fegyverek a magyar katonáknak. 2018. 12. 11. [honvedelem.hu. https://honvedelem.hu/https://honvedelem.hu/media/aktualis-videok/uj-fegyverek-a-magyar-katonaknak.html](https://honvedelem.hu/https://honvedelem.hu/media/aktualis-videok/uj-fegyverek-a-magyar-katonaknak.html) (Letöltés időpontja: 2022. 04. 23.)
- Ocskay István (2020): Puma lánctalpas gyalogsági harcjármű és lehetséges megjelenése a magyar honvédség állományában. In: Hadmérnök 15. évfolyam (2020) 1. szám pp.31–44. DOI: 10.32567/hm.2020.1.2
- Olasz, L. (2021). Tervek a Felvidék visszafoglalására 1920-ban: PLANS FOR REOCCUPYING HIGHLAND IN 1920. Közép-Európai Közlemények, 13(4), 89–114. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/33454>
- Nemzetgazdasági Minisztérium (2016): Irinyi Terv – Az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest, 2016. <https://2015-2019.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/irinyi-terv-magyarország-ujraiparositasaert> <https://2015-2019.kormany.hu/download/d/c1/b0000/Irinyi-terv.pdf> Letöltés ideje: 2021. augusztus 18.
- Palkovics (2021): <https://www.parlament.hu/documents/static/biz41/bizjkv41/HOB/2106081.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 29.)
- Pap Péter (2013): Az 1952M 45 mm-es páncéltörő löveg. Haditechnika 2013/6. szám, 60–64. <https://honvedelem.hu/images/media/5f58c28ea563d665807300.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 06.)
- Porkoláb Imre: Szervezeti innováció a Magyar Honvédségben: az ember-gép szimbiózisa a stratégiaelméletek tükrében. Haditechnika 2019/1. szám, pp.2-8. DOI: 10.23713/HT.53.1.01

- Portfolio (2022): Átvette a honvédség az első magyar Panzerhaubitze 2000-es önjáró tarackot. 2022. 01. 26. Portfolio. <https://www.portfolio.hu/global/20220126/atvette-a-honvedseg-az-első-magyar-panzerhaubitze-2000-es-onjaro-tarackot-523177> (Letöltés időpontja: 2022. 03. 17.)
- Rába Nyrt. (2022): A vállalatról – Áttekintés. Rába. <https://raba.hu/vallalat/> (Letöltés időpontja: 2022. 03. 27.)
- Sebők István: A Magyarországon gyártott és a Haditechnikai Intézetnél továbbfejlesztett Vasziljok automata aknavető vontatott és önjáró változatai. Hadi-technika 2013/6. szám, 69–73. <https://honvedelem.hu/images/media/5f58c28e-a563d665807300.pdf> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 06.)
- Slaughter – Mahbubani – Walt – Nakayama – O’Neil – Mohan – Niblett (2022): U.S. Grand Strategy After Ukraine. Seven thinkers weigh in on how the war will shift U.S. foreign policy. In: Foreign Policy 2022. március 21. <https://foreignpolicy.com/2022/03/21/us-geopolitics-security-strategy-war-russia-ukraine-china-indo-pacific-europe/> (Letöltve: 2022.03.27.)
- Snoj Péter (2020): Nemzetközi színvonalú magyar fegyvergyár. 2020. 12. 03. honvedelem.hu. <https://honvedelem.hu/hirek/nemzetkozi-szinvonalu-magyar-fegyvergyar.html> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 26.)
- Sticz László (2009): A védelmi ipar helye szerepe a katonai képességfejlesztés folyamatában a HM Rt-k és azok privatizációja bemutatása tükrében. Hadmérnök 2009/3. szám, pp.375–388
- Szabó József János (2017): Erdély védelme 1916-ban. In: Hadtörténelmi Közlemények 130. évf. 2. sz. (2017.) pp.649–655 http://epa.oszk.hu/00000/00018/00046/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2017_2_649-655.pdf
- Szabó Péter - Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943 – 1945. In: Arcanum kézikönyvtár - Magyarok a II. világháborúban <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-keleti-hadszinter-es-magyarorszag-1943-1945-13DD/6-harcaszat-hadszervezet-es-haditechnika-1943-1945-1ACB/a-magyar-kiralyi-honvedseg-1B40/> (Letöltve: 2022.08.01.)
- Számvéber Norbert (2019): A magyar fegyveres erők 1914–1945 között. In: Hadtudomány 29. évf. 1-2. sz./2019, 156-161. http://real.mtak.hu/104555/1/2019eA20magyar20fegyveres20erok20191420E28093194520kozott_Szamvaber20Norbert.pdf
DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.1-2.156
- Tian, Nan – Béraud-Sudreau, Lucie – Marksteiner, Alexandra – Liang, Xiao – Lopes da Silva, Diego (2022). Trends in World Military Expenditure, 2021. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute. <https://doi.org/10.55163/DZJD8826>

- Trautmann Balázs: Földközeli célok ellen. 2017. 03. 07. Háború művészete. <https://www.haborumuveszete.hu/minden-ami-lo/foldkozeli-celok-ellen> (Letöltés időpontja: 2022. 04. 25.)
- Tálas Péter et al.: Katonai Alapismeretek. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.
- Varga József (2013): A Gamma–Juhász-féle légvédelmi löelemképző, a sikeres elektromechanikus célszámítógép. *Haditechnika* 2013/6. szám, 30–32.
- Világbank (2022): Military expenditure (% of GDP) - Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=HU&start=1990>; Military expenditure (current USD) – Hungary. World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?end=2020&locations=HU&start=1990> (Letöltések időpontja: 2022. 06. 03.)
- Welt (2022): Scholz kündigt 100 Milliarden Euro für Bundeswehr und Flüssiggas-Terminals für Deutschland an. Letöltés helye: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article237180045/Deutschland-100-Milliarden-Euro-fuer-Bundeswehr-Fluessiggas-Terminals.html> (Letöltve: 2022.05.22.)
- Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program. [honvedelem.hu](https://web.archive.org/web/20180306144605/https://honvedelem.hu/files/files/108409/zrinyi2026_190_190_7.pdf). https://web.archive.org/web/20180306144605/https://honvedelem.hu/files/files/108409/zrinyi2026_190_190_7.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 06. 04.)

DEMJÉN Balázs Ádám

DR. KÓKAI SÁNDOR: A MAROSSZÖG TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA (1718-1918). MTA TÁRSADALOMFÖLDRAJZI TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁG TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ALBIZOTTSÁGA, NYÍREGYHÁZA-KISZOMBOR, 2021, 297 OLDAL

Dr. Kókai Sándor 2021-ben megjelent, egyetemi affiliációjának székhelyén (Nyíregyházán) és előadásai során is gyakran említett szűkebb pátriájában (az egyszersmind a tárgyalt tájegység napjainkban is Magyarország-hoz tartozó részének legnépesebb településén, Kiszomboron) írt, csaknem háromszáz oldalas kötete a Szerző mikro-, mezo- és makroregionális horizontú kutatásainak szerves folytatásaként született. A Bánság térszerkezeti, valamint népességföldrajzi jellemzőit és sajátosságait elemző munkáinak sorába illeszkedő, ezúttal a nagytáj északnyugati térségére koncentráló újabb kötet közvetlen előzményének az Adalékok a Marosszög történeti földrajzához (XVIII-XIX. sz.) (In: Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza, 2000, 303-320.) című tanulmány tekinthető, hiszen jelentős részben a már ennek sorai között ismertetett aspektusok részletes kifejtésére vállalkozik.

Amint az alcímekben is szerepel, táj- és erőforrás-használat részdiszciplinájára koncentráló, túlnyomórészt könyvészeti és kartográfiai források elemzésének eredményeként született mű a jelenleg 15-15 Szerbiában és Romániában, illetve 8 Magyarország területén fekvő település alkotta középtáj térbeli és fogalmi definícióját tartalmazó bevezetőt követően a térség meghatározó természeti adottságait veszi górcső alá.

A II. fejezet – a Marosszög geológiai fejlődéstörténetének és éghajlati jellemzőinek; továbbá növény- és állatvilágának, talajföldrajzi adottságainak bemutatásán túl – ezen belül is különös figyelmet szentel a mezorégiót határoló folyók (Tisza, Maros), valamint az állóvizek (mindenekelőtt a gyálai Holt-Tisza, az újszegedi Holt-Maros, a törökkanizsai Sirina-halastó, a szanádi Budzsák-tó és a padéi Bátka-tó), illetve a felszín alatti (talaj- és réteg) vizek rendszerének és a vonatkozó hidrogeográfiai sajátosságok ismertetésének.

A III. fejezetben az integrált környezet-átalakító munkálatok okozta tájszerkezeti cezúra (ne feledjük: korábban a terület háromnegyed része az év jelentős időszakában, főként az átmeneti évszakokban vízzel borított

volt!) előtti Marosszög tárul az olvasó elé. Az Adriai-tenger szintje feletti 100 méteres magasságot elenyésző kivétellel (Németszentpéter-Fönlak vidéke) el nem érő felszín leírása, az ármentes és az ártéri szintek elkülönítése, valamint a nyugat-keleti felosztás mellett a kistájak elkülönítésére tett kísérleteket (hármás tagolások szerint: Tisza-Maros szöge (Maroszug), Torontáli-sík, Alsó-Maros-völgy; Dél-Tisza-völgy, Alsó-Maros-ártér, Bánságsarok (Arankaköz) és Szeged-Titeli-ártér, Arankaköz, Aranka-sík) is értékeli a Szerző.

A IV. fejezetben kerülnek először igazán előtérbe a humánökológiai szempontok, az ember és környezet 18. és 19. század közepe közötti viszonyának elsősorban is mezőgazdasági tájhasználati szempontból történő feltárása során. A földterület és az állatállomány 1800 körüli megoszlásához – fontos megjegyezni, hogy akárcsak a települések létesülését, az itt látható mennyiségeket és arányokat is döntően befolyásolta a Marosból kiszakadó erek és mocsarak természetföldrajzi tagolódása – viszonyítva már csupán a művelés alá vont területek növekedésének figyelembe vételével változatosabb képet kaphatunk az 1860-as évekből. Különösképpen a szántó- és kertgazdálkodás, a szőlő- és gyümölcskultúra, a rét- és legelőgazdálkodás, valamint az erdők hasznosítása terén. Külön alfejezetet kíván a dohánykerészek és a dohánytermesztés megjelenésének kérdésköre a Marosszögben. A részint gyógyászati célokra (pl. pestis megelőzése) alkalmazott, ám mai használati formájában a 17. században a pápa és az erdélyi fejedelmek által ugyancsak tiltott növény 1670 és 1784 közötti állami demonopolizációja, a termelés és a forgalmazás bérbe adása, valamint a dohányzás elterjedése az országos összevetésben különösen kedvező éghajlati- és talajviszonyokkal találkozva új iparág meghonosítását jelölte ki Torontálban. (A régió e téren kiemelkedő jelentőségét jól jellemzi, hogy az 1830-as évek második felében a beváltási eljárásokat lebonyolító legnagyobb városok, Pécs és Debrecen összesített adatait is egymagában felülmúlta Szeged, amelynek körzetében az 1842-es termeléshez Torontál vármegye 70 000 bécsi mázsával járult hozzá, a környező Bács, Csongrád és Csanád összesítve 63 000-es mutatóját is felülmúlva!)

Az V. fejezet a fentebb döntő választóvonalként értékelt integrált környezet-átalakítási folyamatba nyújt betekintést, jelesül a három évszázadon átnyúló marosi és tiszai folyószabályozási, ármentesítő, belvízlevezető munkálatok és következményeik értékelése kapcsán. Az ártéri életterek, tájak és élőhelyek nagyállattartó és földművelő életformához igazított, gyökeres átalakításának eredményeképpen a Marosszög geomorfológiai és biogeográfiai képének diverzitása jelentősen csökkent;

az 1860-as évektől pedig a szántóföldi növénytermesztés és az istállózó állattenyésztés vált uralkodóvá.

A VI. fejezetben az átalakító tevékenység és a települési tájhasználat összefüggései tárulnak fel a földhasznosítási viszonyok és az állatállomány bemutatása során. Az 1895-ös adatokból kitűnik: az ország más alföldi tájegységeihez hasonlóan az újonnan nyert 120 ezer hektár bevonásával bővített emberi kéz kontrollálta terület belső megoszlásában a szántók mennyisége (az összterület csaknem háromnegyede) valamennyi településen meghaladta a rét, a szőlő, a legelő, az erdő és a nádas összértékét; míg a hasznavehetetlennek nyilvánított településrészek Hódegyháza kivételével 20 hold alá, összesen 5,4%-ra csökkentek. Mindebben fontos szerepet játszott a makói hagymatermesztés átkerülése a kertekből a szántóföldekre – részben a marosszögi szántókra is – a belső legelők 1861-es felosztását követően. Megismerhetjük továbbá a mezorégióban tartott, összesen valamivel több mint 25-25 ezer szarvasmarha és ló, mintegy 60 ezer juh és csaknem ugyanennyi sertés, valamint körülbelül 300 ezer baromfi településenkénti megoszlását, illetve a 100 holdra jutó számállatok arányát is.

A VII. fejezet elsőként haladja meg a címben lehatárolt időbeli kereteket, lévén az érintett települések körében lezajlott demográfiai változásokat, folyamatokat 1717 és 2011 között tárgyalja. A pozsareváci békének (1718) köszönhetően a Habsburg Birodalomhoz visszakerülő Temesi Bánságban, – ennek részeként a Marosszögben is – a jelentős mértékben a szervezett betelepítések kapcsán rohamos növekedésnek induló népességszámmal – és ezáltal a népsűrűség gyarapodásával – kapcsolatos tendenciák kiteljesedése jobbra a 19. század első kétharmadára tehető: az 1784-1787-ben alig 40 ezer lakosú térség lélekszáma 1870-re megközelítette a százezret. A könyv e szakasza a továbbiakban idősíkokra és nemzetiségekre bontva ismerteti e robbanásszerű változás stádiumait, egy-egy külön alegységet áldozva úgy a nemzetiségek (németek, szerbek, románok és bolgárok), mint a magyarság (elsősorban az Udvari Kamarának, a királyi kincstárnak – 1790-1848 – és a nagybirtokosoknak – 1780-tól – köszönhető) ideköltöztetésének. A fentebb említett békekötés és a II. József uralkodása közötti időszak etnikai-felekezeti mérlegét megvonva kitűnik: a középtáj népességének a „kalapos király” regnálásakor csaknem felét szerbek, 15-20%-át magyarok, mintegy negyedét egyenlő arányban németek és románok, alig tizedét pedig bolgárok alkották. Értékes eleme a könyvnek, hogy a szerb és/vagy román ortodox templomok építésének ideje rendre évtizedekkel korábbra esett, mint a jobbra magyar- és németajkú papok munkásságá-

nak színhelyéül szolgáló római katolikusoké – ugyanakkor egy híján húsz település esetében kizárólag ez utóbbi felekezet rendelkezett a megjelölt időszakban egyházi épülettel. A „hosszú” 19. század változásait fókuszba állító alfejezet az előzőekben is tárgyalt népesedési folyamatok és hatásaik további bemutatása mellett a marosszögi magyarok nyelvi-etnikai identitására, illetve az e szempontok szerinti térstruktúrára is részletesen kitér. Az 1840-es évekre számottevően átalakuló összetételű lakosságú területen a szerbek számaránya alig egyharmadnyira csökkent, míg – a német és a bolgár népesség szerény növekedése mellett – a magyaroké és a románoké már egyaránt valamivel 20% fölötti értéket mutatott. 1880-ig a magyarság a Marosszög lakóinak majd’ három tizedét kiteve relatív többségbe került; a szerbek a régióban élők immár csupán alig egynegyedét jelentették; a románság gyarapodása megtorpant, így e nemzetiség jelenléte 15% körülire; míg a bolgárok részaránya mintegy harmadával csökkent; a németeké viszont összesen egyötödnnyire nőtt. 1910-re ugyanakkor már érezhetően laposabb görbét rajzolt ki a változások – egyre inkább a természetes szaporulatból vagy fogyásból fakadó, azaz jóval kevésbé állami vagy egyházi beavatkozás által irányított – amplitúdója: mindent egybevetve néhány százaléknyi (a németek és a bolgárok számára csökkenő; míg a románok és a szerbek szempontjából jószerivel stagnáló) változás mellett a magyarok aránya meghaladta az egyharmadot, ezzel egyidőben pedig a szlovákok és a romák jelenléte is mérhetővé vált. (Sajátos képet mutat az a 13 dohánykertész település, amely ekkor még őrizte önállóságát – itt a magyarok aránya csaknem 97%-ot tett ki!) Ami pedig az összesített vallásfelekezeti megoszlást illeti: az 1870-es adatok a római katolikus (csaknem 57%) és egy nagyságrendnyivel mögötte elmaradva az ortodox (majd’ 40%) vallás abszolút dominanciáját mutatják. A nem csupán sokszínű, de kevert identitású térség háromosztatúsága a Maros bal partjának román-szerb ortodox, a Tisza bal partjának magyar-szerb vegyes vallású, valamint a belső területek magyar római katolikus többségében mutatkozik meg – utóbbi formálásban jelentős szerepet játszott a folyószabályozások és az árvízmentesítések mellett a tanyásodás és a gabonakonjunktúra is. A magyar nyelvjárási szempontokat figyelembe véve ugyanakkor megállapítható, hogy jöllehet a Marosszöget a dél-alföldi nyelvjárási régió szerves részeként tartja számon a szaktudomány (a rá sajátosan jellemző „ö”-zéssel), a más tájegységekről betelepülők mintegy szigetszerűen őrizték beszédükben akár a dunántúli, vagy éppen a palóc elemeket is.

A VIII. fejezet a mezorégió 18-20. századi településföldrajzi adatainak fontosabb elemeit szemléli és állítja összefüggésrendszerbe. A neoliti-

kumtól a 19. századig természetes formájában létező, majd a szabályozásokat követően részint mesterséges mederbe terelt folyók ártérpereme által döntően meghatározott településszerkezetű Marosszög lakott területeinek hálózati és alaprajzi fejlődése – a korábbiakban megszokott módon – évszázadonkénti bontásban tárul elénk. Az Árpád-korban (melyből mára elsősorban templom- és monostorromok maradtak ránk) sűrű településhálózatú, ártéri síkságokra és ármentes térszínekre épült falvak számottevő része a török kori pusztulás után gyorsan reorganizálódott, az 1723-1725-ben még elhagyottnak vagy lakatlannak nyilvánított 34 helység, illetve az azok helyén vagy közvetlen közelükben létesült új települések fél évszázad leforgása alatt, 1784-1787-re gyakorlatilag teljesen benépesültek. A lakosság megoszlását illetően ekkor az egyetlen 5000 főnél népesebb mezőváros, Nagyszentmiklós mellett 4 db kétezer főnél nagyobb; 10 db ezer és kétezer fő közötti; 8 db ötszáz-ezer fő közötti; valamint 11 db ötszáz lakos alatti népességszámú települést jegyeztek fel. Az elaprózódó megoszlást jól jellemzi, hogy a vezető pozícióját őrző Nagyszentmiklós 1910-re is csak alig 10 000 fölötti lélekszámú településsé nőtte ki magát – ekkor már 45 település osztozott az összesen csaknem 106 ezer lakoson. Fontos tényező az is, hogy 1718 után a telepítésekkor szokásos sakktabla alaprajzú lakott területek helyett (a német anyanyelvű beköltözők lakta vidékeket kivéve) a korábbi, szabálytalan alaprajzú típusok éledtek újjá. A folyómenti, illetve sugaras és kusza halmaztelepülések mellett mindazonáltal a párhuzamos utcás, illetve a szabályos alaprajzú település(-rész)ek is megtalálhatóak voltak az 1700-as évekbeli Marosszögben. Egy évszázaddal később azonban a fejlődést ki- és elvándorlás váltotta fel, illetve a bányászati úrbérrendezés, melynek eredményeként szinte kizárólagossá váltak a szabályos alaprajz különböző típusai. A településhierarchiával foglalkozó alegység Szeged regionális központ – melynek 1840-es és 1870-es évekbeli átalakulásáról is láttelepet kapunk – mellett mezo- és szub-, valamint elemi centrumokat (aprófalvak, dohánykertésztelepek, külterületek, majorságok, tanyák) különböztet meg – ezek közül 1910-ben mindösszesen 18 helység rendelkezett a központi funkciók (vásár, gyógyszertár, csendőroros, gyár, pénzügyintézet) valamelyikével.

A IX. fejezet a marosszögi kereskedelmi, valamint vízi és szárazföldi – utóbbin belül és részint a vasúti – közlekedési útvonalak bemutatására vállalkozik. A római-, illetve honfoglalás- és Árpád-kori előzmények számba vétele után elsősorban a makói rév, gázló és vám, a szegedi-szöregi rév, a magyarkanizsai-törökkanizsai rév és gázló, ezenfelül az óbébi és a feketetői híd, általában véve pedig a Szeged-Temesvár útvonal jelentős mivolta tárul

elénk. A tiszai, illetve a belső vizek fölött ívelő átkelők mellett a természetesen a Maros szerepe is megkerülhetetlen, amely azonban az ármentesítési beavatkozások következtében hajózhatatlanná vált, ezzel a gabona-, gyümölcs-, dohány-, gyapjú-, fa-, só- és borkereskedelem térségbeli lebonyolítása is gyökeresen megváltozott. A 19. század második felében ugyanakkor jelentősen felértékelődött a vasút szerepe, mely ekkor már a térségben is megjelent: a Szeged-Temesvár közötti 112 kilométer hosszú pályát 1857-ben adták át (majd később Báziás és Orsova, azaz a dunai kikötők felé bővültek tovább a vonalak). Közel 15 év múltán megépült a Valkány-Varjas közötti másodrendű vonal, majd 1882 és 1903 között Szőreg-Kiszombor-Makó, Szeged-Karlova, végül Makó-Csanád-Nagyszentmiklós vonalon pedig helyi érdekű vasút létesült. A közúti közlekedést a millenniumi időszakban kiszombor-aradi és a szeged-temesvári államút mellett a törvényhatósági és a vasúti állomásokhoz vezető, továbbá a községi közlekedési utak határozták meg.

A magyar, angol és francia nyelvű összegzést követő, a komplett mű csaknem tizedét kitevő, így mondhatni önálló fejezetnyi függelék szerkezeti formabontósága mellett minden bizonnyal a nem szakmabeli, de a történettudomány iránt érdeklődő közönség számára is a könyv leginkább érdeklődést felkeltő alegysége lehet; egyszersmind a VII. fejezetben már beharangozott, 1918-on túli (néhány adatsor egészen 2018-ig nyúlik!) tekintés részletes kifejtéséül szolgál. A trianoni államhatárok kijelölésével kapcsolatos elméleti-gyakorlati lépések, illetve a határszakasz-tárgyalások ismertetése, valamint a határvédelem és átjárhatóság kérdéskörére való kitérést követően tekinthetjük át a Marosszög demográfiai jellemzőit és sajátosságait a 20-21. században, különös tekintettel az 1945 előtti és utáni magyar nyelvű oktatásra, illetve az etnikai viszonyok változására és – kiváltképpen az 1990-2011 közötti időszakban – az aprófalvak népességszámának és nemzetiségi arányainak változására. Ezek ismertetése során fontos határpontot jelent a határváltoztatási kísérleteknek végleg gátat szabni látszó második világháború, továbbá a romániai és magyarországi 1989-es rendszerváltás és a nem sokkal később kitört délszláv háború; míg a köztes időszakban főként az 1949-es magyarországi, az 1953-as jugoszláviai, illetve az 1956-os romániai népszámlálás adatai bizonyultak irányadónak a tendenciák bemutatásához. Az egyes stádiumok vizsgálata során kitűnik: amellet, hogy a lakosság áramlását az elmúlt száz esztendő során általában véve mindvégig a lokális centrumok felé tendálás jellemezte, a két világháború között és után az elszakított magyar lakosság jelentős része az el nem csatolt településeken lelt új otthonra. Ennek tudható be Kiszom-

bor egyharmadnyi növekedést mutató, illetve Ferencszállás megduplázódó lélekszáma, míg jugoszláv oldalon csupán Padé és Tiszaszentmiklós lakossága bővült 20-30%-kal – a többi ide, illetve Romániához csatolt község jelentős népesség-csökkenése mellett (Összességében 20 marosszögi település csökkent, 16 pedig nőtt létszámában, a teljes lakosság 6-7%-os fogyása mellett). Az államszocializmus évei alatt már ennél is kevésbé árnyalt a dekadencia e téren: Törökkanizsa és Ószentiván (1955-től Tiszasziget) 3-4%, illetve 6-7%-os növekedése mellett csupán – némileg meglepő módon – Nagyszentmiklós bő háromtizednyi, illetve az 1973-ban Szegedhez csatolt Szőreg egynegyednyi lakosság-gyarapodása említhető pozitív példaként, a többi község közül valamennyi népessége csökkent (a tényleges fogyás ebben az időszakban több mint 16%-os volt). És bár a rendszerváltásokat követően az eddigi 4 mellett-helyett már 9 község, illetve településrész (Tiszaszigeten és Szőregen túl Nagycsanád, Sárafalva, Németszentpéter, Valkány, Deszk, Újszentiván és Kübekháza) büszkélkedhetett gyarapodással, az újabb bő 18%-os csökkenés azt jelenti, hogy az 1910-ben összeírt majd' 106 ezres lélekszám 2011-re alig több mint 76 ezerre olvadt. Ami pedig a konkrét etnikai arányokat illeti: a magyarság aránya csaknem egynegyednyi gyarapodással 40% fölé, míg a románoké mintegy megduplázódva 30%-osra nőtt – a szerbeké azonban 22-ről 18%-ra csökkent, a németek pedig szinte eltűntek a térségből. (Noha utóbbiak az 1930-at megelőző negyven esztendő során egynegyedrészt asszimilálódtak vagy elvándoroltak, a drasztikus törést mégis a második világháború utáni megféleződésük – 15-ről 7%-ra fogyásuk –, illetve a kommunizmus alatti ugyanakkora léptékű kitelepítésük-beolvadásuk jelentette számukra). A kisebbségi létben maradtak száma ugyanakkor szintén egyre csökkent, lévén a bő 96%-os csonkahi magyar többség mellett a romániai 70%-os állammemzettel szemben az egytized alá csökkent számarányú magyarság sem képezett már valós egyensúlyt, így csupán 2001-re csak a jugoszláviai 48-41-es százalékos megoszlású szerb-magyar reláció mutatott igazán vegyes képet. Végezetül az oktatásügy kapcsán, a határon túli magyar lehetőségek lesújtó csökkenéséről számol be a vonatkozó elemzés: már az 1921-1922-es tanévben is csupán 7 Szerbiához és 4 Romániához tartozó településen folyt alapfokú tanítás kisebbségi nyelven – ám mivel ez itt is jórészt felekezeti keretek között zajlott, ezáltal 1945 után csaknem teljesen ellehetetlenült, s a helyzet sajnos a rendszerváltás óta sem javult...

Kókai Sándor nagymonográfiája rendkívüli adatgazdagsága mellett tanulságos elemzésekkel, történeti statisztikai és területfelosztási nézőpontok ütköztetésével szolgálva úgy módszertanilag, mint interdiszciplinárisan

(a történet- és földrajztudomány mellett a néprajzot, a régészetet, a nyelvészetet, sőt a gazdálkodás- és a közgazdaságtan egyes aspektusait is érintve) abszolút komplex mű a címének némiképp ellentmondva bizonyos részterületeken nem is két, hanem inkább három (vagy esetenként érintőlegesen még több) évszázad marosközgi történéseiről tanúskodik.

A tartalomjegyzék segítségével jól nyomon követhető, tárgykör-, idő- és térbeli részegységekre bontott, következetes belső struktúra – a néhány óhatatlanul előforduló sajtóhibán, bennmaradt szerzői-szerkesztői megjegyzésen, illetve az egyfelől a főszöveg vonatkozó részein közölt fekete-fehér, másfelől az utolsó 16 oldalon elkülönítve szereplő színes ábrák első ránézésre valamivel nehezebben áttekinthető rendszerén felülemelkedve – pedig elősegíti a tájékozódást azok számára is, akik mintegy lexikonszerűen, egy-egy (segéd)tudomány, korszak, vagy éppen község szempontjából kíváncsiak néhány adatra, illetve azok tágabb összefüggésrendszerben elfoglalt helyére.

*Recenzes:
Demjén Balázs Ádám*